

121

20

अथ किराताजुनीयकाव्यस्य
माल्लिनाथविरचितधण्टापथ-
न्यासः ॥

A-ha kirata arjuniya kavyaasya

कदापकमाह तत इति ततऽपि वेदानां नंतरं धर्मात्मा जो युधिष्ठिरः शरच्चंद्रं करामिरो मेराह्वा
 कैरित्यर्थः विशंगीः विशंगवर्णः गौरादित्वात् ही पजटाः विषभा रामत एव तद्वित्तं विष्णुं क्लृप्तं
 बुवाह मि वस्थितमित्युत्प्रेक्षा २ प्रासादेति पुनः समग्रं संपूर्णं प्रासादः सौम्यता तस्य लक्ष्मी संपदं
 दधतं अत एव जनमतिगच्छतीति जनातिगोचरलोकातिग्राहिना आतो न्यत्रापि च दृश्यते वपुः
 प्रकर्षणाकारसंपदः संस्कृता नाम परिधिता नाम पि असह्यदराणामन्य जन्मनाम पीत्यर्थः
 संस्तवस्यात्परिचय इत्यमरः चेतस्सुचिज्ञे आर्द्रं ह्येहार्द्रं मिम्रं पप्रवह्य वत्वात् समासजंतं न गयंत
 मितियावत् दंशसंजस्वजाशयीत्युधात्तोपः प्रसन्नाकारेषु सर्दः स्निग्धतातिभावः २ अनुद्धतेति
 अनुद्धताकारतया शांताकारतया द्विगेनात्करणात्पृतिं विविक्तं पृतां शांतामिति यावत् विवि
 क्तौ पृतविजनावित्यमरः तन्वंतं प्रकटयंतं आकृतिरेवास्य चित्रशुद्धिं कथयतीत्यर्थः पुनः मा
 धर्यं शांतामिति निसर्गसौम्यतां विश्रंभो विश्वासस्तयोर्विशेषमतिशयं भजतीति तद्योक्तेनेमितेन
 दर्शने नैव कृताऽपि संभाषा संभाषणं तमिवेऽपि संखनमिति भासनादिसूत्रे ३ धर्म इति पुनर्धर्म
 निवृत्तिरिति धर्मनिवर्धनी नाम निहोत्रादीकानो हनः प्रशुद्धामयधिदोधिप्रश्रुती
 नां वेदानां श्रुतिः स्त्रीवेद आम्नाय इत्यमरः प्रसूतिं प्रभवं सुरेवेनोपविष्टं मुनिं तदभ्या

गमने तस्य भूने रागमने हेतुं परीक्षुर्जिज्ञासुः आप्रोतेः संनोतादुप्रलयः आवधामिदिताकारः अजलो
 पोभासस्येत्याभासलोपः अवभावे ४ अनासेति अना सपुराया पचयेरक्तं पुराय संग्रहे देराया दुभा
 फलस्य सवीजी सस्यकारीत्यर्थः निर्धूत रजा हत रजोगुण निर्धूत धूतीत्यत्र रजोगुणो धूलो पराग
 विपर्ययो रपीति शाब्दः एवाभावद्वर्णन संयत संपतिः त्वाम इति यावत् संपादादिक्रियो भावार्थ
 त्वात् वीतवत्ता ह कायानि मे दद्यादि वो तुरिष्यस्य संबधियाः दृष्टेस्तु व्येत्युपमात्कारः अनभ्रवृष्टिव
 दतर्कि तोपपन्नं भवेद्वर्णनं सवंगकस्य चित्तं प्रेयसो निदानमित्यर्थः वारिवहंतीति वलाहकीः प
 षोदरादित्वासाधः ५ अद्येति ॥ अद्यकृतं नां क्रिया अनुष्ठाना निकामान् दुहंती कामदुष्टाः फ
 लपदा इत्यर्थः दुहवश्चेति कप्रलयः घादमाश्र संप्रत्यक्षमिदेवाः ब्राह्मणाः द्विजभ्रजन्नाभूद
 वावाहवा विप्रब्राह्मणा इत्यमरः सत्याशीवः ब्राह्मणाशीवोद्य फलिता इत्यर्थं यद्यतः कारणा
 तत्वाप्यगते सति त्वदागमनेन निमित्तेनेत्यर्थः अस्मि अहमित्यर्थेऽव्ययं अस्मीत्यस्मदर्थो
 नुवादे अहमर्थे पीतिगण व्याख्याने भुतागसिभवत्युचितः प्रसूणा पादप्रहार इति सुंदरिनामि
 दूये इति प्रयोगश्च आसंस्तेरासंसारं यावत्संसारमित्यर्थः अभिविधावितिक व्यादसमासः
 जगत्सु बहुमानपात्रं जातः सकलकर्मभूतं त्वदागमनं जे नहुगन्मायते इति भावः ईप्सिमी

ति आत्मा यो नेत्रस्मरण इव लोके गुरोस्तावामोद्यमस्त्रिदं संदर्शनं प्रियं विकर्षति अद्यानि दुःखानि अप
 हंति अहो दुःखव्यसनेष्वद्यमित्यमरः श्रेयः पुरुषार्थं परिरेजोति स्त्रवति कीर्तितं नोति किं बहुना किं
 न करोति सर्वं च करोति इत्यर्थः ६ श्रोतदिति हे भगवन् श्रोतन्मयुखे सुधाश्राविकरे हि मधुकता
 विंदावपि विषयेन निर्वृतमनिर्वृतं न जर्षस्य न शब्दसुप्सु येति समासः मेघसुखं त्वनिधो निर्वृतिं सुख
 मेति तथा श्रेतश्च समुत्तिष्ठत विमोहं दुःखं सुखं बधुविरहं दुःखं गोत्रबंधवज्ञातिबंधुजलसमा इत्यमरः समु
 त्प्लुसितीव प्राणिनिवेसु तेषां पूर्वद्विर्भुनिर्वृतिं कारणे सहायीदावनिर्वृतिं च नाद्विशेषोक्तिः तदुक्तं तत्साम
 ग्यामनिर्वृतिविशेषोक्तिनिगद्यते इति ॥ १२ ॥ निरास्पदमिति ॥ प्रश्नकुत ह त्विदं निरास्पदं आगमनप्रयोजनप्र
 स्तो निरास्पदमित्यर्थः आस्पदं प्रतिष्ठापयामि ति निपातः प्रस्तावकशे हेतुमाह निस्पृहाणं युष्मादृशमित्यर्थः अ
 स्मास्वधीनमायत्ते किमु न किञ्चिदस्मत्तोलभ्यमित्यर्थः आधारत्वं विवक्ष्यं संप्रसी तथापि कल्याकरी
 मस्मद्विदैकहेतुमित्यर्थः निःस्पृहप्रवृत्तेः पराध्यादिति भावः कुभो ह त्विदं इति भावः अहं यदीप्सु इति तस्ते
 गिर श्रोतुमिच्छीमः किं मां मुखं वागस्यास्तीति मुखरी निरंतरभाषी खमुख कुजे योरो वक्तव्य इति
 रप्रसयः दुर्मुखं मुखरावद्धु मुख्या वियमरः ततश्चिप्रसयः मुखरी करोति व्याहरतीत्यर्थः निस्पृहस्या
 पिते वाक्यमस्मद्विदं करत्वा त्प्रातम्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ इतीति ॥ इतीति मुक्तिविशेषस्य उक्तिवैजिअयास्य
 शातयो लोका नुदाश्चेतामहमता नरेन्द्रोदयनेन व्यासनाद्विषयनेन स्यानेन ॥ अमृमियस्य द्विपाय
 नः सः एव हेतुयनः प्रस्तादिभ्यः स्मार्यः एतद्व्याप्रसयः मुदरा मर्थं वती गिर मभिदधे उक्तः दुहादी एते एव
 ते कर्तुं शक्यं कर्मण इति वचनात् ॥ १४ ॥ आदौ तावत्सम्यक्माप्यस्य दोषमंगपरिहरति ॥ अहं नृच्छीमुर्वी

वतो गुणवत्तादिति श्री पा० यतोव तं संकीर्तिभूषणं युगे न उभयत्र इहामुत्र च भूतिं श्रेष्ठं जिजीवतां त्वं
 संग्रहीतुमिच्छतां त्रिजोतेः सनेता छ त प्रत्ययः जन्मवतां शरीरिणं वधुषु विषये तु ल्यरूपा एव विधा
 वृत्तिर्वापारो अर्थो हि ता उचिता तपो धनं तस्माद्दशविशेषे न नियमेनाभ्यर्हिता ॥११॥ तथा पी
 ति ॥ तथापि तु ल्यवतोपि हेतुपतावकी नैस्त्वदीयेषु द्वादशोभ्यनेरभ्यां खल अतिखल प्रसयः
 तव कममकावेकवन्न इति तव कादेशः गुणो यैः प्रकीकृतं न मीरुते प्रावर्जितं मेरुद्वयं निघ्नं तद
 यत्तं प्राधीनो निघ्नप्रयत्न इत्यमरः ननु निस्प्रहकोयं पक्षपात आह कीतेति जीतस्पृहाणं विरक्त
 नं मुक्तिभाजं मुमुक्षुणा मपीत्यर्थः भवेतीति भव्याः साधवः भव्यो ये सारिना सवे एकं तं निपातुते
 पुपक्षपातस्नेहा भवति न तु साधवः तु गुरुमतो भाध्यस्पृभं जेक इति भावः ॥१२॥ अथ न पश्य गुणव
 तो प्रकटयितुं धृतराष्ट्रस्य दुष्प्रेक्षामुप्या दयति ॥ सुता इति ॥ युयुतस्य राज्ञः सुधृतराष्ट्रस्य सुतान् किमु
 सुता एवेत्यर्थः गुणैः सुयोधनेनातिता नति कंता मतीता एवेत्यर्थः कर्तारितः असुतव मगुणं वा यो ह
 तु युष्मासु नास्तीत्यर्थः उवाले भेकार ए य इति यः धृतराष्ट्रो बोधुष्मान् वयानिष्कारणमवसक्तवान्य
 दिवय सुता गुणाधिक्यं तर्हि कथमस्या ही तत्राह कलाहेति विषयभिलाषो भोग तस्मात्तस्माद्वा वला
 देवकास्यादिकल्पो मानयोरेवाप्येविसमुच्चये इति विश्वः मोहमविवेकं विधत्ते विषयभिलाषातिरिक्त
 न कश्चि स्याज हेतुरस्तीत्यर्थः अथ कारणं कथं समर्थं न कृत्वा यतिरन्यासः ॥१३॥ अथ राज्ञ उवाच हव
 नाह शत्रो हानिं सूचयति ॥ जहा विति ॥ एनेधृतराष्ट्रमर्थसिद्धि कथं न ह तु जहा हवेत्यर्थः प्रैवातिर्ज्ञा प्रा
 प्तिकाले बुद्ध्या अतिश्रमकोलेलेहानिकालः प्राप्त इत्यर्थः कुतः जं धृतराष्ट्रः संशय्य संदिह्य कर

णारिषुति हते कर्णदीन दुर्मित्रिणः संदिग्धार्थनिर्ण तत्वेना त्वं त इत्यर्थः प्रकाशतस्योद्यारणा यो
 श्रितिया रवा यौ मा त्मेनेपदेति ह्यस्मिन्निति स्थेयो विवाह निर्ण ता ॥ तथा हि ॥ असाधु योगादुर्यन
 संयोगाः जयांतराया जयविधा तकाः किं प्रमायिनीनां उन्मूलनशीला नां विपदा पदानि स्या
 नानि पदं पदं वसि तथा आ ए स्या नलक्ष्यं धि वस्तु च्छिद्य मरः न केवल मर्थ द्याति नः कित न
 र्थ करिणो अर्थ धृतराष्ट्रो विदुर्विधेयसाधुनेत्यति इत्यर्थः ॥१४॥ एव शत्रो रनर्थ सूचयित्वा रा
 जो र्थसिद्धिं सूचयति ॥ पश्य इति ॥ रिपूणां समितौ सभायां सभा समिति संपद इत्यमरः पश्यन्तु ता
 यो दुःशात्मनो दुःसासनस्पृक्षी सै गृहसाहस्य मंगीकृतं मय्यामिदर्थः निरायधर्म्याधर्मोदनपेता धर्म
 धर्मपत्यं न्यायादनपेत यत्प्रसयः धुरंधरं दधा नेन कृच्छ्रे धर्मोदय लं ते सूर्यः तया वियत्सवि
 अविपस्य विनाशि अत एव रम्यं गुणेषु विषये परमुत्कट प्रेमा विष्कृतं दुः सह मिति सोऽव ता त्वया
 साधु कृतमिति भावः ॥१५॥ विद्यायेति ॥ किंच शम एव एकामुर्या वृत्तिर्यस्य तस्य अवरोपितानि
 इत्यर्थः भवतः छत्वेन कपटेन आत्मनेहितमात्मनीनः स्वस्यैवानर्थ हेतुमित्यर्थः तं आत्मन विम्वजने
 भोगोत्तरपदा तस्व इति स्व मत्ययः विध्यं समपकार विधाय प्रकाशितः प्रख्यातः त्वन्ति श्री तयोस्तव
 मजा प्रहृतयोः सारः प्रकर्षो ये स्तेतयोक्ता स्तेतव विद्विषः कृतोपकारा इति यकृतवं त इव अपकार
 पुपकारायेव संवृतः यत्तेषां सौजन्यं चा स्मत्सौजन्यं च जगति सुखरूपा सीदित्यर्थः विम्विद्य
 मानस्यापि सुजनस्य वेदनदारुण इव गुणाः परिभवे एव प्रचुरी भवंतीति भावः ॥ अथ प्रयोजनोक्तं
 माह तमेति तव त्वयेत्यर्थः कृत्वा नां क त्वरी वही यरीत्री विक्रमराजभ्या प्राप्त योनच सुतमेत्याह

विपक्षश्च शत्रुपि वीर्यं शौर्यं मत्प्राप्तिं अग्रेयादीनि वलान्नैव वीर्यं सौवर्ज्यायान् प्रशस्तं रः अ
 धितं रयावत् जयाचेति जयादेशः अतः प्रकवीयाधिका यविधि रूपायो विधेयः कर्तव्यः हिय
 स्माद्रणजयश्रीः प्रकर्षे तं प्रकर्ष प्रधाना प्रकषायते तियावत् तं प्रधाने सिद्धं ते इति विप्रः
 वलिन एव जयोननुदुर्वल्येति भावः ७ अथ त्रिः सप्तत्यादिना श्लोकचतुष्टयेन विपक्षज्यायां
 वर्णयति त्रिरिति त्रिरावृत्तान् सप्तवारान् त्रिः सप्तकुलः एकविंशति कुलनार्थः त्रिसप्तश
 शक्योः सुसुयेति समासः संख्यायां कियाम्नावृत्तिगणने कृतसुजिति कृतसुच मस्य ज
 गजीपतिनां महीपतिनां तागुरुरस्त्रविद्योपदेशात् प्रसिद्ध इत्यर्थः अतएव यच्छब्दान् प्रसृतं
 तदुक्तं काव्यप्रकाशे प्रकांतमसिद्धतु न तार्थविषयस्तद्वद्वेद्यद्वेद्यदानं नायेकत इति
 जमदग्नेरपत्यं पुमान् जामदग्न्यः गनीद्विभ्यो वाजितियञ् यस्य भीष्मस्य वीर्यवधूतो विक्र
 मावभिभूतः अं विकादि स्वयं वर इत्यर्थः तदा भंगसमये गुणानां शौर्यादीनां प्रकर्षमिति
 शयमाधारवशां आश्रयाधीनं विवेदजज्ञे स्वविद्यायाः स्वाधीन्ये भीष्मे स्वस्मादपि प्रकषाधान
 दर्शनादिति भावः स्मृतिपादपुरे स्मृतादपुरे न तार्थयो इति विप्रः १८ यस्मिन्नेति यस्मिन्
 भीष्मे विषये अनीश्वरस्य ज्ञावः तिनकृतवलीकः जानितवेलक्ष्यः दुःखेवैष्येयवली
 कमिति यादवः अंकोपि अनेश्वर्यमसाधनं नः श्रुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलानि पुनानामिति

विकल्पान्नजः पूर्वपदस्य दृष्ट्यभावः तेन कृतवलीकः जानि। तवैलक्ष्यः दुःखेवैष्येय
 लीकमिति यादवः अंतकोपि पराभावं प्राप्तवभी अस्मै ह्यमरणादंतकोपि पराजित
 इवास्ते किमु ताव्य इति भावः समीक्षारोधं नुर्ध्वं न आस्फालयन् कस्य मनो भवे
 कप्रवरां भये एकप्रवरामेकोत्सकं शीव भगवत्समासः न कुर्यात् सर्वस्यापि मनसि भयं क
 योदेवेत्यर्थः १९ सजंतमिति आजोरणो इषु संहतीः वारा संघातान् सजंतं
 वर्धतं मुंचंतं कोयञ्च लितं कोयेन दीप्तं अतएव परिस्फुरं त्यात्तात्वाश्च शिखाग्रा
 न्यवजिह्वायस्य तंतथोक्तं अंतवर्तिकात्वाग्निमिस्थितं गुह्यं द्रोणं वोयुष्माकां प्र
 ध्येकः प्रसहंतु सोढंशकुयान् कोपीत्यर्थः शीकिलिंटे ति शब्दार्थं लिङ् २ निरीक्ष्येति
 सरं भेण कोचन निरस्तधेर्व निर्विकारी च तत्तं येन तंतथोक्तं आकारो वपरधे
 र्याय हरिरामित्यर्थः आराधितजामदग्न्यं शुश्रूषितभार्गवं जामदग्न्यादधिगतशस्त्रर
 हस्यमित्यर्थः राधेयं राधासुतं कर्णस्त्रीभ्यां ठक् निरीक्ष्य मृत्योराव्य संस्तुतेष्वपरिचितेषु
 संस्तवः स्यात् परिचय इत्यमरः भयेषु पक्षपातः परिचये जायेत मृत्यु रापि अस्मादि

भीयादित्यर्थः किमुतान्यइतिभावः संभावनायां सिद्धिः अत्र जनि तक्रिया पेश्याया समानकर्तृकभावः
 पक्षया तक्रिया पेश्या तत्संभवात् निरिद्वयेति सच निर्दिष्टाः समर्थनीयः प्रधानोपसर्जनभावस्तु
 प्रयोजक इति वा किं विवेककारः अत्र भयसंदेशरहितस्य मृत्योर्भयसंबन्धमिधानात् अ
 संबन्धरूपातिशयोक्तिरत्वेकारः २१ अथानेतरं करणीयमागमनमयोजनं युगेनाह यदेति
 यथा विद्यायां करणो न सुदुश्चरंत पस्यातपश्चर्य कर्मणो रो मंथतपोभ्यो वर्तिचररोति ति
 काप् अमत्यया धित्तिचियां आमत्ययः आचरता पशुपतिं प्रति तपः कुर्वतेर्थः अतएव समा
 सादितं साधनं पशुपाताद्यस्त्ररूपं येन तेन कपिः केतने चिह्नं यस्य तेनाजुनेनेत्यर्थः दुरापेअ
 न्यस्य दुर्लभं विधेतेजः समवाप्या एते पूर्वोक्ताभीष्मादयः उन्मूलिता रुः उन्मूलयिष्यंते उन्मूल
 येतरां तात्कर्मणि लुट् अत्र चित्ता एव दिहागमे पितृत्वा सिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वारो रानि
 टे इति श्रितोपः वानि मित्तस्येव निटीति निषेधात् तदुक्तं चिरावदृष्टिर्गुहं तेभ्यश्च त्वं दी
 र्घश्चोक्तो यो मितावाचिरातीति इह प्रसिद्धिः तेन मेलुष्यते निर्गित्यश्चायं वनिमित्तो विमानिति २२
 महतेति हेनूपमहत्तया योगा १५ मकर्वत्ताभायमहि। न्नां महानुभावानां देवतानामिंद्रा

३८

दीनां आराध्यते अ नयेति तां प्रसादयित्रीभीत्यर्थः करणाधिकरणो योश्चेति ल्युवाही
 ए विद्यामिंद्रमंत्ररूपं सिद्धिं लप्सा ह्या कार्यसिद्धिमिवेति विद्याया अमोघत्वा क्तिहे प्रदानो
 चितादानयत्रभूतः फलभोक्तृत्वादस्य पात्रतोक्तिः दातुमुपागतोस्मि २३ इतीति इत्यु
 क्तवं तं भाषमाणं प्रसेदिवां सं प्रसन्नं ना ^{पायावदवसुमुवइति कसुः तं मुनिजिर्मुनेयनशीलोऽर्जु}
 नः ग्लाजिस्थश्चास्मि प्रत्ययः व्रजसाध्यानुतिद्येति ए वं रूपमजातशत्रोर्धर्मराजस्य स्वयमवि
 द्वेषराशीतत्वादयं संज्ञावाक्यं प्रमाणाय न तदादिष्टः स न इत्यर्थः अंतरे वं स न द्वा इव द्वा ज्ञाते
 वासिनो शीघ्र इत्यमरः विनयेनानौ द्वयेनोपाससाद २४ निर्यायेति अथ वरुकरागवदाता
 अग्निस्फुल्लिगवदुज्ज्वलादेव तासान्निध्यादिति भावः विद्या इंद्रमंत्ररूपादिनादिरम्यात्प्रभातभा
 स्कादकं स्पृष्टिं वा दिवमहर्षेयी सस्य मुखान्नियार्थनिर्गत्य प्रसासेन जपवका लेख्यं पृथीप्रिरर्कदी
 धितिः स्फुरद्विकसस्य मि वपार्थान नमर्ज नस्य मुखं अभिपेदे प्रविष्टा २५ योगेचेति योग्यत
 माय अहं तमया तस्मै पार्थय तं वक्ष्यमाणमहिमानं योगं योगे ध्यानविधिं च योगः संहननोपायध्या
 संगतिपुक्तिश्चित्यमरः तपः प्रभाना तद्यो विततारददौ चिरकालगनाहमपीति भावः येन यो

गनतलेषु प्रकृतिमहदादिषु प्रकृतिमहान्हेकारः मनः पंचतन्मात्राणि पंचवृद्धी द्विपारिपंच
 कर्मद्विपारिपंचमहाभूतानि इति पंचविंशतिवर्तमानि अवभासे साक्षात्कारेकते सत्यस्यार्ज
 नस्य चक्षुरक्षिराय सन्मीमीलेवनुमिषितमिवेत्युत्पक्षाकोपिमहानुरियताज्ञानभोजनः त
 वावभासाप्रीरायाधस्य हृदि ताम इवाभवदिति भावः २६ आकारमिति नराशंसित आख्या
 ता भूरित्वाभोऽनेकश्रेयः प्रसिद्धिर्न तेषां महभाग्यस्य चकमित्यर्थः अंतःकरणाशदेन
 तद्विरुत्साहो लक्ष्यते तदनु रूपं तदनुकूलं तिलाहा नुगुणव्यापारसममित्यर्थः आकारं म
 तिदधाने तमर्जनं मुनिर्विजयोदये विजयफलके तप समाधौ तपो नियमे समाधि निमेषा
 ने जिते सैव सर्मपना इति विश्वः ^{नियोजयिष्यन् नियोजयितुमिच्छन्त्यर्थः लक्षणेनेति लक्ष}
 टसि सति सत्यय इति वक्ष्यमाणं मुवाच ॥ २७ ॥ अनेनेति ॥ अनेनेत्यादिष्वनेनेत्यर्थः योगेन विव
 र्तेताः निजोपदेवी परस्मै अय धन परस्य प्रवेशश्रय धनिस्य उपात्तशस्त्रागृहीता युध एव सन्
 जपोपवाजाभिषेकस्याध्यायानशान्त्याने मुनीनामाचारमनुष्ठानसमाचरन् अनुतिष्ठ ॥ २८ ॥ अनेने
 विशेषे तपः सिद्धिरियाशयेने तन्निर्देश्यन्ताह ॥ करिष्यस इति ॥ यत्र शिलो अये गोत्रमिदं इत्यप्रसन्नये
 प्रसादानि सुदुष्पराणि तेषां सिद्धिरिष्यसे चाशिलो अये रम्यशिसरं तं शिलो अये गिरिमिदं कील रूपं
 अग्निगोत्रमिदं गवाक्षं लेशो लेशो अया इत्यमरः ॥ अनेनेत्यर्थः अनेनेत्यर्थः अनेनेत्यर्थः अनेनेत्यर्थः

पश्चिनिर्दिष्टः स एव प्रयासेनेत्यर्थः नेष्यति प्रापयिष्यति ॥ २९ ॥ इति ॥ इति ॥ इति ॥ इति ॥ इति ॥ इति ॥
 उक्तवत्स्यर्थः वत्तमानसामोद्यभूतेपि वर्तमानवत् प्रयोगस्तिरोधानस्याविलंबने सूच्यते ॥ तनम
 हर्षिणा व्यासेन तिरोवभूते अतर्द्धे भोक्तुं राजराजो यक्षराजः राजा प्रभो नृपेन्द्र यदोक्तं त्रियश
 क्रयोरिति विश्वः तस्यानुचरपूर्वको यदोक्तः स्वमुनेरादेशः सादृक् तच्छान्तिवस्यस्तपस्यमर्जुनाधि
 चितं प्रदेशं अधितस्थो प्राप्स्यस्यः स्यादित्यभ्यासेन व्याख्यास्यते च ॥ ३० ॥ कृतेति ॥ सपुण्य
 जनेत्यर्थः कृता नतिः कृतप्रणामसन् व्याहृतसांख्योदुक्तप्रियवचने व्याहृतं उक्तिर्लपतमिदं
 मरः जिष्णो अर्जुने जातस्य होजातानुरागः सन् सुख्यसुहृदीव अयमित्रं सखा सुहृदि सख्य
 संप्रसादं विश्रमं विश्वासनीयाय तथा हि सतां सधूनीयोगः संगतिराश्रु विश्वासयति हिते सामायेन विशेष
 वरासमर्थनरूपोपांतरन्यासः ३१ अथेति अथो ह्यजासासुर्येणोदयाय पुनरुत्पन्नाया विहीय
 मानां सज्यमाना वतमः प्रतिकारेणोक्तिः बृहद्युती बसोवरीद्योतनार्थेति नार्जुनेनोदयाय श्रेय
 से विहीयमानान् बृहद्युती बज्जने कबुद्धिप्रकाशान् पूर्ववत् विशेषणद्वयस्य प्रयोजनमर्जुने
 नुसंधेयं यं हंसं तान् युधिष्ठिरादीन् दुःखेन कष्टेण कृतआत्मत्वाभः नुत्यर्त्तिर्यस्य तत्र योक्तं
 तेषां विवेकत्वात् कथंचित्तत्त्वोदयमित्यर्थः तमः शोकं धका करश्च तमो धकारे स्वर्जी नोतमः
 शोके गुणांतर इत्यमरः ॥ अथेति विश्वः शानेर्मेदं प्रपेदे तेषां विवेकत्वात् कथंचित्तत्त्वोदयमिति
 भीतमिति भावः अत्र तमः शब्दस्य किं दृष्टातश्चोषानुप्राणितेयमुपमा ३२ असंशयेति असं

दिग्धं असंशयं यथा तथा आलोचितं कार्यं ननु नो निरस्त इति लक्ष्यं हेतुः किं नुदविदो
 दन्त्राद्यान्तीभ्योऽन्यतरस्यामिति निष्ठा नस्त्वे कार्यगौरवमाद्या निरस्त इत्यर्थः तथापि प्रेम्णा
 भ्रातृवात्सल्येन करत्रोसमानीय पुनराकृष्य विभज्यमाणः समाश्लोक भागीक्रियमाणस्तु
 व्यप्रेम्णा तु व्यदुःखत्वं भवतीति भावः स पूर्वोक्तो दुःखमेवातिभासो दुःखातिभासो धि अतिभास
 भूतमपि दुःखमित्यर्थः तन्मनोभिस्तेषां चतुराणी पार्थीनां मनोभिः तुल्यादिभागादिव पूर्वो
 क्तो तत्प्रेमकृता तत्समविभादेत्यर्थः वस्तुतस्तु विवेकादेवेत्यर्थः पुनर्विभागग्रहणं तस्य हे
 तुलोभेष्टार्थमनुवाद इत्यदोषः लक्ष्यमेनेतमः यथेकोऽनेकधा विभज्य बहूभिस्तु
 मानेष्टहान्नापि भासो लक्ष्यते तद्वदित्यर्थः इति अथैव प्रेम्णा आकृष्यमाणमपिशोकं विवे
 को निजिगायेत्याह धैर्येणोति धैर्येण तेषां निःसर्गता निर्विकारं च तत्त्वेन तथा महर्षेर्व्यस
 स्पमवर्तकस्येति शेषः विश्वासतया श्रेष्ठ्यवचनेत्यर्थः अरातिप्रभावात् अरातिहेतुत्वत्वा
 दसद्धान्याः क्रोधाद्धेतोः तथार्जनप्रभावपरिज्ञानाच्चेति हेतुतरं विशेषणमुख्येनाह म
 धानः सुतेऽर्जने वीर्यं सामर्थ्यं च न लोकेत्यादिना वक्ष्यप्रतिषेधः विद्वत्सुज्ञानवस्ति तिया
 वत् वेदेशतुर्वसुरिति वैकाव्यिको वस्वादेशः तेषु पार्थेषु सशोकः स्थानस्थितिना वाप ३५

तानिति तान् पार्थीत्युक्तवत् शर्मसुखं शर्मशोति सुखानि चेत्यमरः तद्विस्तृतमसर्मदुःखेन जिति
 न असमासः भरिधाम्नस्तजस्विन इति हानिहेतुः किं चतुरस्ता पार्थीन वासरस्य भरिधाम्नश्च
 तुरोपमानप्रहरानिव विहाय सत्काराकोद्य भूतमेकाराशी भूतसत्प्रेरापादयः कृतादिभिरि
 ति चार्थकर्मधारयः प्रेरायादिरक्ततिगरा इति शाकटायनः कृत्वा विभावरी कृत्वा पक्षराजि
 ध्वोतमिव कृत्वा द्रोपदीमयेदे ३५ तु घारेति साहोपदीविलोकनेऽनेर्जनाकारलोकनेऽ
 भूतभावाऽगुणमिमांसाया विस्फुटाभिप्रायापीतियावत् भावोलीलाक्रियाचेष्टाभूत्याभिप्रायजंतुविसृज
 मरः मंगलमंगलीकृतः मंगलान्नेमीहितोसपर्यश्रुणी परिगताश्रुकेवाप्यवृत्त इत्यर्थः अतएव तुषा
 रलेखाकुलितोत्पलाभेहिमाविदुसहितं दीवरसन्निभे इत्युपमात्वेकारः लोचनेमीलपितुं न विवेहेन
 शकं अश्रुणो ह्यस्यावरणा कलेपि तन्निपातस्यामंगलत्वात् निवर्तकं निर्मितं न सान्द्रकारेण इह
 अकृत्रिमेति इन्द्रमुनेरर्जुनः क्रियवानिरतः कृत्रिमः क्षितस्त्रिरिति किं केन मनीष्यामि जतुममत्यर्थः
 ताक्षितः प्रेमेवरसः अकृत्रिमेषामेवरसेनाभिरामं अत्यत्र प्रेमरसेन मधुरादिना त्वभिरामं रामयममत्या
 अपितं हाहीविलोभयतीति दृष्टुं विलोभप्रियमित्यर्थः दृष्टुं दर्शने न पुंसके भावोक्तः मनः प्रसादः प्रसन्नेन
 न इत्यर्थः सो जतिरेवेत्युपमितसमासः तेन मनः प्रसादो जिनापयसाधपाथे पंशं वलापिव पश्यतीत्येव
 पतेर्हानिका ममतिशयेन जगतां रामापितं पाथे पाथिमेमाय जवतीत्येवमः ३७ धैर्येति वस्तु

प नव्यग्रहणं पुच्छं स्वतन्त्रं तव नार्थं निदाद्यसिंधः ग्रीष्मनदीव निदाद्यग्रहणं दौर्बल्यदो
 तनार्थं धेयीवसादेन धेयं भ्रंशेन कलकृतं मला दहत नैर्मल्यो भंगो मितेत्यर्थः राज
 पुत्री क्षात्रियसुता होपदी अतः क्षात्रं युक्तमेव वक्ष्यतीति भावः नि निरुद्धो वा यो दौर्बल्यं निरुद्धो
 द न संन कंठं ही न स्व रं अथ तयोः कृती न कुरु व्रीह्योः क्रिया विशेषणयोः विशेषणसमासः क
 द्वात्कथंचिदिति वक्ष्यमाणमुवाच ३८ मग्ना मेली ये कभूते पंकोपमि ते भूतं ह्मादौ पिशा
 चादौ म्या ये सत्यापमानयो रिति विश्वः हिम द्युनिश बु कपदे मग्ना दुह्मारा मिति भावः
 संभावना योग्यता गौरवमिति यावत् भूति संपदमिव भूति भस्मानि संपदीत्या मरः छ
 रिव्य न उक्ता र कस्तु मिति शेषः आधिक्वं द्विषां दुःखादि दोतय सामाया सिद्धेः सम्यक् सिद्धि
 पर्यंतमस्मादिना अस्माभिर्विनेत्यर्थः पृथग्विनेत्यादिना विकल्पात्यं च मी भ्रंशं म उन्मनी भूः अस्म
 ॥ द्विरहं दुर्मनामा भूदित्यर्थः दौर्मनस्य तपः परिपंथित्वादिति भावः माह्नीत्याशी रर्थं लुट् न
 माह्नीत्याशी रर्थं लुट् न माह्नीत्याशी रर्थं लुट् न माह्नीत्याशी रर्थं लुट् न
 द्विः असुर्म नश्चेति रहो रजसो तो पश्चेति सकारलोपः अस्पृष्टा वितीकारः व्रीकारः दोपः ३८
 अथानौत्सुक्यदार्पणस्तपसः सर्वाथ सिद्धि निदानत्वमाह च यश इति यशोधिगंतुं कीर्तिवच्च ४२

मिति शेषः सुखस्य विषया वा प्रनुष्य संख्यां प्रनुष्येष्मणनामतिवर्तितं अतिजमितुं वा अमानुषां कर्मकर्तुं मेवेत्यर्थः
 अभियोगभाजा मभिनिवेशवतां अर्द्धभिमानवतां इति यावत् अ उल्लूकानाम दुर्मनाय माना नामेवेत्यर्थः सिद्धिः
 पूर्वोक्त यश दुःखाद्यर्थं सिद्धिः स मुल्लूकेवानु रक्त कंते वा कं उ येति त त्त्वा दुस्मद्विरह दुःखमातपः सिद्धेः
 सोऽव्यमिति भावः ४० अथास्य मन्मूदीयन द्वा रा तयः प्रवृत्तिं प्रथयितुं अरि वार्निका य तो वच्च न प्रीतुं दृष्ट
 य मितिलोकमिति विधात्रा ब्रह्मणो लोकं गोमुं विहितस्य स सुस्पक्षत्रियजातेः संबन्धिज यशी वंजे तत्तदेवैत्रे जं
 जेतशब्दत् त्रजेतात्प्रज्ञादिभ्यश्चेति स्वार्थः सुप्रसूयः उजो वत्तं दीप्तिर्वा ओजो वतो च दीप्तो चेति विश्वः तदेव
 वसुध नमिति रूपकात्तेकारः मुसन्नपहरन् अरिभिर्निराकृतस्य कृतः क्षत्रं तेज इति भावः किंच विजये कृतेः
 विजये कजीवितायाः क्षत्रियस्य विजेतव्यमिति स्मरणमिति भावः वृत्तिर्वर्तने जीवन इत्यमरः तेज स्थिता या तेजस्वि
 न्या इति भावः तेजसः प्रधान्यद्वोत नार्थं भावः प्रधानो निर्देशः प्रियं प्राणमिव प्राणसममित्यर्थः अभिमानमहंका
 रं निघ्न रवं इत्यनं तेजः स्विनां प्राणहानिः स प्राणहानिरिति भावः ४१ अधि क्षेपाद्युसहनं तेजः प्राणत्ययेषु
 पीत्याह व्रीह्येति पुनश्चासज नोपनीतः सज्यमाने न उपनीतः साधित इति भावः प्रापितः प्रापित इत्यर्थः तथा
 पिसंशय्य असंभावितबुध्येति भावः व्रीहानेतैः जुगुप्सितवृत्तांतश्चरणमिति भावः नृपेर्देशांतरस्यैः कद्वेण प्रप
 न्न आहोत्तात्वात्कथंचिद्विषयस्य सूर्यः यः श्रवतामपि दुःसहं किं प्रता नुभवतामिति भावः इत्येवमिदं
 व्याख्या अन्यथा च व्याख्यायते आसज नोपनीतो जातिकृतः संशयकथामिदं अन्याय्यमुपेक्ष्यमिति विचा

यदीहानतेर्जगत्सितकर्मदर्शनादिति भावः नृपेः सभास्यैः रुद्धेण प्रयत्नो गीकृतः गोत्रकहेषु माध्य
 स्येसदसितव्यामिति बुध्याडिचेष्टत इत्यर्थः पक्षद्वयोपि प्रयत्न इत्यत्रा संज्ञनोपनीतस्य पदार्थभूतस्य
 विशेषणगत्यर्थहेतुत्वात् काव्यलिङ्ग प्रतंकारः प्राचीव्योपितानभूतं वितान सममुद्रोचनुद्यं पु
 केष्मादौ वृत्तभूतं प्राणयतीतिसमेतिष्ठ अस्त्रीवितानपुच्छोचनमित्यपरः दिविकीर्णवितानमपि दि
 गंतत्वनमिति भावः विततं प्राचीतं यणः समुहनिवसं कोचयन्निवेत्युपेक्षा आरातिपरिचूतस्य कृतः
 कीर्तिरिति भावः ४२ वीर्यति पुनश्च वीर्यान्नेवाचदानावितेषु कृताकर्षणः कृतास्कंदनः पुन
 कृतपराक्रमादूताविक्रता इत्यपरः अभूताप्रविद्यमाना मिवेति अतोप्यस्य मुत्प्रेक्षते त्वनकुर्वन्
 पुनश्च होवशेषो दिनांतेऽर्कालिखामिवायतीना पुनर्योत्तानो प्रयामक्षयं देर्घ्यनाशं कुर्वन्नेति
 श्रौतिपूर्णे यमुपमा अशिनिराकृतस्य कृताशिरावस्थानमिति भावः ४३ प्रसह्येति पुनः शरैः शत्रु
 मिरस्मासु प्रसह्यमपुक्तः आचरितो योनीकारः परिभावः केशांवरकर्षणरूपः स्मर्तुं सशकाः
 अधिकर्तुं अनुभवितुं किमु तयस्य स्मरणा मपि दुःर्द्रः सनकुताश्रि दमित्रवात्पुराणप्रहार इव त्वदि
 रहादुःखात् पुनर्नवीनविषय इत्यर्थः ४४ पंशुष्यत् नत्वद्यादिश्रुज्जमिति भावः दुःखं स्तंभनं शो

षपदार्थः प्रहृदये न विकारिष्यति त्रणमिति भावः दुःखितस्य पुनर्दुःखोपचयः प्रशांतमायमपि दुः
 खहेतुं पुनरुद्धाटयतीत्यर्थः अत्र शोषादिविशेषणो संपाद्येण द्यप्रकृतार्थमतीतेः सभासो
 क्तिरसंकारः ४४ पुनः प्रकारेण प्रयुज्युद्दीपयति प्राप्त इत्यादिविभिः श्लोकेः तत्र वक्ष्य
 मा एप्रसमिज्ञाने हेयविशिनष्टिप्रमिमानस्य व्यसनात् भ्रंशत व्यसने विपदि भ्रंशो दोषकामजकोप
 ज इत्यमरः दंतव्यसनाद्दंतभंगो दंतिको सद्यविकारवैरुप्यप्राप्तः अतो न प्रयमिज्ञात इति भावः एव
 पुनरत्राप्यनुसंधेयं पुनश्च द्विषत्प्रतापेनातीरितं तिरस्कृतमुरुतेजः प्रतापो यस्य सतथोक्तः अत एव
 रक्तकीर्णशरमेघादिभ्यो मरुः आदिप्रत्युल्लेखितः तद्देवा प्रसमिज्ञायमान इत्यर्थः मध्याह्नुमे
 घावरणविकथं चित्राभिज्ञायत एव याशये नोक्तं आसिरेति ४५ सतीति पुनः निष्क्रियता इत्य
 क्रियाशून्यता तस्वीउमदैरपदेरिव स्थिते रत्नेषा मूढात्पावदुर्निभाया मंदा इत्यमरः अस्त्रैरस्यैना
 वभासमानो न प्रकाश्यमानः पूर्वतु नैवमिति भावः किंतु यशःशयोद्धतोऽस्ति जलेषाः एव स्तदाभासा
 तात्तदशब्दसदृशमाकारमभिपन्नः प्राप्त इव स्थितः इत्युत्प्रेक्षा तस्याश्च दीर्घजलार्णवाप्रभुपमा
 संस्थितिः ॥ ४६ ॥ दुःशासन इति ॥ दुःशासनस्य कर्तृत्वमर्थं अमर्षस एव रजो धूलिः मालिन्यहेतुतादि
 ति भावः तेन वीकीर्णविनिक्षिपेरत एव विनाशैरिव स्थितवतां युष्माकं मसत्प्रायत्वादनायेरिस्थि
 स्थितैरिव तु तेषां अन्यथा कथमिव दुःशति भावः किंतु भाग्यनायेदं वमात्रशरणे रन्यथा स्वरूप
 मपि लुप्यतेति भावः एभिः परिदृश्यमाणै रसंयमितैरिति भावः केशैः शिरोरुहैः कुलितैव स्तु कदर्थः

यदीहानतेर्जुगसितकर्मदर्शनादिति भावः नृपेः सभाष्यैः रुधिराग्रयज्ञो गीकृतः गोत्रकहेषु माध्य
 स्वेरुदासितव्यमिति बुधादिष्वेतत् इत्यर्थः पक्षद्वयोपि प्रयत्न इत्यत्रा संज्ञानोपनीतस्य पदार्थभूतस्य
 विशेषणमत्यर्थहेतुत्वात् काव्यचिंता प्रतंकारः प्राचीन्यां विज्ञानभूतं वितानं सप्रमुद्रोचनुर्यं पु
 लेहमाहो वृत्तभूतं प्राणयतीति स मे त्रिषु अस्त्रीवितानमुच्चेद्यनमित्यपरः दिविकीर्णवितानमपि दि
 गंतत्वनमिति भावः विततं प्राचीतं यशः समुहन्ति वसं कोचयन्ति केत्युक्ते आरात्रिपरिचूतस्य कृतः
 कीर्तिरिति भावः ४२ वीर्यति पुनश्च वीर्यान्वाचयन्नावितेषुकताकर्मशः कृतास्कांदनः पुन
 कृतपराक्रमादूताविक्रता इत्यपरः अभूताप्रविद्यमाना मिवेति अतोप्यस्य मुत्प्रेक्षते त्वनकुर्वन्
 पुनश्च होवशेषादिनां तेऽर्कलिंगमिवायतीनामुत्तरकात्सर्गो प्रयामक्षयं देह्यनाशं कुर्वन्नेति
 श्रौतिपूर्वोऽयमुपमा अदिनिशकृतस्य कृतस्मिरावस्थानमिति भावः ४३ प्रसह्येति पुनः शरैः शत्रु
 मिरस्पासु प्रसह्यप्रयुक्तः आचरितो यो नीकारः परिभावः केशां वरकर्मण रूपः स्मर्तुं सशक्तः
 अधिकर्तुं अनुभवितुं किमु तस्य स्मरणं मपि दुःखं सन्कुताश्च दमित्रवात्पुराणमहार इव त्वदि
 रणुदुःखात् पुनर्नवीमविष्यन् इत्यर्थः ४४ श्रुष्यन्त नत्व द्याविश्रुक्कमिति भावः दुःखं स्तंभनं शो

षपदार्थः प्रहृष्टये न विकारिष्यति व्रणमिति भावः दुःखितस्य पुनर्दुःखोपचयः प्रशांतमायमपि दु
 खहेतुं पुनरुद्धाटयतीत्यर्थः अत्र शोषादिविशेषणो संपाद्य एव प्रसूतार्थं प्रतीतेः समासो
 क्तिरसंकारः ४४ पुनः प्रकाशं तरेण पुन्युपुद्दीपयति प्राप्त इत्यादिविभिः श्लोकेः तत्र वक्ष्य
 मा एव प्रसूतिज्ञानहेतुविशिनखिप्रमाणस्य व्यसनात् भ्रंशं तस्य सन्निविदिभंशो दोषकाप्रजकोप
 जो इत्यपरः दंतव्यसनादं तभंगादंतीका सद्यविकारवैरुप्यप्राप्तः अतो न प्रयमिज्ञा मतरति भावः एव
 मुत्तरजाप्यनुसंधेयं पुनश्च द्विषत्प्रतापेनांतरितं तिरस्कृतमुरुतेजः प्रतापो यस्य सतथोक्तः अत एव
 रद्धना कीर्णशरमेव धिन्नो अरुः आदिप्रसूते वस्थितः तद्देवा प्रसूतिज्ञायमान इत्यर्थः मध्याह्ने सुमे
 धावरणमिक्थं चित्प्रसाभिज्ञायत एव सा शये नोक्तं अस्ति इति ॥ ४५ ॥ स जीवेति पुनः निश्चित्यतां दर्श
 कियशून्यत्वात् स जीवेति रपदुं विवस्थिते रस्ये सा मूढात्मा पदुनिभा ग्या मदा इत्यपरः अस्त्रैरस्यैना
 वभासमानो न प्रकाशमानः पूर्वतु नैवमिति भावः किंतु यशः क्षयो हेतोः इति जलेष्वाः एव स्तदाभासा
 तात्तदशस्वत्सदृशमाकारमपि पन्तः प्राप्त इव स्थितः इत्युत्प्रेक्षा तस्याश्च दृष्टेर्जलात्वात् प्रसूतमा
 संस्थितिः ॥ ४६ ॥ दुःशासन इति ॥ दुःशासनस्य कर्तृत्वमर्थं एव रजो धूमिः मालिन्यहेतुतादि
 ति भावः तेन वीकीर्णविनिश्चिते रत एव विना वैरिवस्थितवतां युष्माकं मसत्प्रायत्वा दनाथैरिस्थि
 स्थितैरिव सुत्प्रेक्षा प्रत्यक्षा कथमिव दुर्दशेति भावः किंतु भाग्यनाथे देवमात्र शरणे रन्यथा स्वरूप
 मपि लुप्यतेति भावः एभिः परिदृश्यमाणै रसंयमितैरिति भावः केशैः शिरोरुहेः कुत्सितं वस्तु कदर्थः अ

प्रदेयेदेवस्तु प्रयोजननिवृत्तिविषयमरः कोः क न त्पु रुषेऽपि ति कुश दस्य कदादेशः कदर्थी कृतो ग
 र्था र्थी कृतो व्यर्थी कृतो व्यर्थी शरीरै र्गो र्गवले यस्य स तथा कः इत्यै पूर्वविलक्ष्य स्वै स पूर्व एव धनं जयोऽ
 सिकञ्चित् कञ्चित् कामवेदन इत्यमरः स एव जे नैव म स्मा नुपेक्ष इति भावः ॥ ५७ ॥ अथ यद्युपसृष्टोदात्तमा
 ह ॥ स इति ॥ अतस्त्रायत इति सत्रं सत्रियकुलं सुपीतियोगविभागात्कर्मस्यः एवो दरादित्वात्पूर्वपस्यात्वाद्दोषः
 अथवा सत्रिरिति किं हं तो य पदात्कर्मस्यः सत्रे जातः सत्रियः जाताद्य इति यमस्यः कर्मणि प्रभवतीति कामे कर्म
 एतच्छब्दो म प्रत्ययः एवं स्थितौ वाच्यार्थः कथ्यते सतां साधु नो सहते इति सहः पचाद्यच् ज्ञातस्य सहस्यो रासहो
 रसाक्षमः सहवक्ष्यविशदवाच्यः तथा यस्य कर्म कस्य कर्म सुरा क्रिया कुशकिरस्तीति शेषः तदेव कर्म कर्म कर्म कर्म
 शब्दवाच्यं अत्रैव तो शब्दो मुखेना यत्रैत्यर्थः एवं स्थिते द्वये हि विधा मुक्तिं द्वाविमौ सत्रियकर्म क शब्दवित्त्वर्थः अ
 फले पूर्वोक्तावयवार्थशून्यमिति भावः अर्थजात्येस्वामिधेयसामान्यजातिमात्र इति अर्थः जातो जातो द्यजन्तस्विति
 विध्यः वहन्वर्तयन्त सत्वारहतामभ्युत्तिद्वि तामि व करोतीत्युक्तेषा तस्मात्सत्त्वमसदक्षणेनोक्तदोषा त्मानमा
 चयस्त्वर्थः ५८ अथ ह्युक्ता अपि नो जीवेयुरित्याह वीति ति हे पार्थवी तैजसानिः प्रभाः संनिधिमात्र शेषाः सत्त्वमा
 जावर्षीयाः भवन्तं तत्रवता करिष्यमाणान्ना संसाया भूतवच्चैति भवत्प्रत्ययः भूतिमभ्युदयमवेक्ष्यमाणान्स्वदीपा
 गुणाः सामान्यदुःखाः समदुःखभाज इव नोऽस्माकं सत्त्वतो वी तैजसादिसाधर्म्यं जाजंत इति लुपमासाच्यमानदुः
 खा इवैव्युत्प्रेक्षाया वी तैजसादिसंभाविकयानुप्राणितेत्यनुसंधेयं ५९ तथापि प्रमेकायं भार इत्यत आह प्राप्तिष्यमा व
 रा इति प्रमदाप्रज्ञाहात्या ननु दोर्वत्यादिति भावः रिपुमिराक्षिप्यमाणमत एव प्रमादानागेर्भजैः ग्रहेभाहिगजाना
 रा इति वैजयंती प्रा लून सटं प्राप्ति स केसरे सटजट केसरे कोरित्यमरः वृगं द्रुमिव स्थितं स्वा मियं धूः कार्यभारः

तिग्मरसिंहादित्यं दिनश्रीरिचयोग्यतमानिवाह तयेत्यर्थः संभाव नो योग्यतां क्रियाभिश्चरिते रर्थवती सफलं
 करो तिते पुमो संसत्सु सत्राणि अधिरूढा अधिरूढावती कर्त्तरि क्तः ५० सर्वे निर्व्यवसायस्य सक्षत्रिय इत्या
 दिनादोषः क्तः संप्रति व्यवसायिनो गुणमाह करोतीति यः पुमान् शेषजनादितरजनादतिवित्ता
 मधिकं सर्वातिशायिनी मित्यर्थः संभाव नो योग्यतां क्रियाभिश्चरिते रर्थवती सफलां करोति
 ते पुमो संसत्सु सभासु सभासमिति संपद इत्यमरः पुरुषार्थकारे योग्यपुरुषगणानां प्रस्तावे सति स्यते
 नयेति पूरणं संख्याद्विज्यादिसंख्यानं संपुष्टेति अद्वितीयो भवतीत्यर्थः तस्मादसाधारणार्थत्वाभावात्
 त्वयापि महानुत्साहं प्राप्स्येय इति भावः ॥ ५१ ॥ अथ सत्त्वमा सुलभं विपन्नस्य विजयापेक्षितस्य ॥ ५२ ॥
 नस्य कर्त्तव्यमुपदिशति प्रियेति हे पार्थ प्रियेष्वास्मासु विषयेऽप्यपत्तेः कारणादिना एव चिंत्यमानेः अ
 कस्मादेवाशंक्यमानैर्घोरेभ्यः कर्म खेदे एति जपाय प्रया तस्य तव संबंधिनां तेषामद्यानां व्यसनानां दुखेनो
 व्यसनेष्वद्यमिति वैजयंती प्रद्यवा द्रुः योऽस्मात्प्रिसृणस्यत इति भावः विद्यातं निवारणं क्रियात्करोतु
 ग्राणी विलिं हि हो दाशी रथे लिं डः तस्मादस्मद्विंतयाचेतः ऐदायित व्यंजयार्थिना त्वया मयथा त
 दसंभवादिति भावः मोगा इति असंवाधोऽसंकटो विजन इत्यर्थः संकटं ना नु संबंध इत्यमरः त्वीवो नि
 र्वाधः द्वयोरन्यतरस्य विवेक्यत्वं विवक्षायां विशेषणसमासः तस्मिन् न संवाध शिवेयिदशोचिताय

चिरं एकस्मात्सोच्यते एकचरः एकाकीवसनप्रसादं प्रज्ञादोर्बल्यमाणाः इत्येतावन्नुद्गीतिगादेशः
 नचतिष्ठहस्यममाकिं चित्करः प्रसाद इतिवाच्यामित्याह मात्सर्येतिमत्सर एवमात्सर्यं द्वेषरागस्ने
 हः ताभ्यामुपहृतात्मनोरागद्वेषद्वेषितस्वभावानां मानसानिमानोसिसाधुसज्जनेषुविजयेषुसर्व
 वृत्तिविकृते अत्रप्रसादनिषेधलब्धप्रसादरूपकारणस्यानर्थप्राप्तिरूपकारणस्यव्यतिरेकका
 रणसमर्थनात्वेधेर्मेराकार्यकारणसमर्थनरूपोपेतिराज्यासोऽलंकारः ५३ निगमयति
 तदिति तत्रस्मात्कारणादाश्रुमहर्षेवचनं कुर्वन्तयस्यनित्यर्थः नोऽस्माकं मनोरथान्सफली
 कुरुष्ववेदिनिर्यतनेनास्मान् प्रतिष्ठापयेत्यर्थः प्रार्थनायांलोह किंचकृतार्थं कृतकृत्येप्रत्याग
 तमेवत्वात्वात्माद्वितीयात्मादेशः स्तनयोस्यपीडास्तनोयपीड्यं ससम्यां चोपपीडुरुध
 कर्षइतिराश्रुत्परिरधुंकाप्रोयस्याः सापरिरधुंकाप्रोयस्या आलिंगितुमिच्छामीत्यर्थः तु
 काप्रमनसोरपीति प्रकारलोपः प्राक्कापंसिद्धेः प्रवत्सदालिंगनमपि नमोप्रीतिर्इतिभावः ५४ उद्दिदितापि
 तिसोऽस्माऽर्जनः इतीत्यंयज्ञसेनस्यापसेनस्त्रियायाज्ञसेन्याद्रोपद्या उद्दिदिताशुक्लानवीकृतः पुनरु
 द्वाटनेनतथाप्रत्यर्पितः अतएवोद्वाहितोमनसिनिधायितश्चविप्रकारः परिभवापवादावाचमासाद्य
 आकर्ष्यत्यर्थः उद्दीचीकांशादिशक्तककुभः काष्ठाइत्यमरः आसाद्यतिगमरस्मिदिवभ्रं दिदीयेज्ज्वाल

४५

यो ३

चुक्रोधेत्यर्थः ५५ अथेति द्विषः शत्रून्पुनः पश्यन्निवस्थितः तथापुरोधसाधोमेनारोपितासमंत्रमाहिता
 हतिसंहतिरापुधकालापोयस्य सतथोक्तः हेतिज्वालांकुरायुधइति वैजयंतीलोऽर्जुनोरम्यः सन्नपि अग्नि
 चमः परीहंसाप्रयोजनमस्याऽग्निचारिकी प्रयोजनमितिठक् तोकिंयांगतः अग्निचारकर्मणि नियुक्त इत्य
 र्थः मंत्रइवरम्यः प्रकृष्टारमणीयोभीषयत इतिभीषणं नंद्यादिताम्रप्रत्ययः वपुर्वभारप्रशोतमेजः प्रयोगा
 दिभेदादिवसोपवस्यत्रेदानत्रिभिः भीषणोवभूवेत्यर्थः ५६ उक्तमा पुधारोपरां विवृतावनप्रस्थानमाहा
 अविलंघ्येत्यादि परेशाशुभिरयितंघ्यामनति क्रमणीयं विकर्षणं यस्यतत् अमोद्याकर्षणमित्यर्थः किं
 चप्रथितरवोज्ज्यागुणानिः क्रमचवाणमोक्षादिकंयस्यतत्कार्मुकैचोद्वाहनइत्यन्वयः तथाआरीणां
 दृष्टिगोचरं दृष्टिपथमगतौ आहवेद्यनिवृत्तित्वाद्येत्येतिभावः निर्गतस्त्रिंशद्गोत्रिभ्योनिस्त्रिंशः खड्गः
 उग्रहयेसंख्यायास्तत्पुरुषस्योपसंख्या नास्मासंतः तेनपुंक्त इति निष्पीतनिस्त्रिंशदुजौससुद्विषेत्या
 दिनाकिं महेषुधीमहानिषंगोद्वयोधीयेते अन्योरितिविग्रहः करणतिक्रिप्रत्ययः त्रुणोपासंग त्रुणी
 रनिषंगा इषुधिद्वयोः त्रुणोपासंग त्रुणी चंद्रहासासिरिष्यइति ५७ यथासति किंचगोत्रमिदमुधक्षतीः
 वज्रप्रहारं धारिण्योहवदाहसंभवादीतिभावः महसास्वकोत्पावशासेवमूर्तिमत्पाकीत्योवमुहुः उस्तिरोदधा
 तस्याद्यादयन्सरत्नरत्नसहीतमत एवज्वलितज्योतिर्दीप्ततारकं ज्योतिस्ताराग्निभाज्वालाहकपुत्रावधरा

तस्वितिवैजयंती जी दिवोत्तर मिवन प्रसोमध्य। वस्थितं अंतरं परिधा नीये वा ह्येस्वीयेतरा म नि किंवेन
 ध्ये प्रकारे चेति वैजयंती कवचं चोदहन् ५८ अलकेति सौर्जनः अलकाद्ये य मत्येनय सेरा दर्शितम
 त एव शिवे निर्वोर्ध्वे उर्वी धर वर्मैर्ल हिम वन्मार्गं प्रति सं प्रया न प्रतिष्ठमानः क्षरागु द्वाप्य दृशां वि योगः
 स्वातसा श्रुने जारां तपो भ तों दैत व न वा सि नां त प स्त्रि नां हृदयानि समा विवे रा खे दया मा ले त्यर्थः
 ५९ अनुजगुरिति अथा प्रादिशः दिवि न व दि व्ये दिगा दिभ्यो ब्यत्तुं इ भिधान मनुज गुर नुद ध्व नुगा प
 ते लिट व्योम्नि सुसु कुमुनि पाते र्व क्षी र्वि ते ने युष्प दृष्टि श्रज निष्टे त्यर्थः किंच अनिम ता श्रं ला वे लायां च
 कू लया वी च य स्ते एव बा हवो य स्य स त थोक्तः वेला कू ल्य विकार यो रि ति शा श्रुतः पयो धिः स्फुरं ती मु द्र
 सं ती ह सी त्प द मानां च भुवं प्रिया मि वृं तार रूपे क थयिष्य नि च क थयि तु मि वे त्यर्थः लटः शेषे चे ति च
 कारा त क्रिया र्थं क्रि पायां ल प्राप्ति लिंग सर्व च देव कार्य प्रवृ त्त्वा द स्य ति भावः अत्र विशेष रा मा त्र सा म्यो
 द प्रसूत त स्य ग म्य त्वा समा सो क्ति रलं कारः तत्र प्रसूत यो भूमि समुद्रयोः प्रतीयं प्रा नाभ्यां नायकाभ्यां
 भेदे भेदत्वे ल क्षणा ति पायो क्ति व प्रा दा लिंग नो क्ति रि ति हर स्य मेव म ति शय त्प नु प्राणि ना समा सो क्तिः प्रिय
 कथना स्ते ह मुज्जी व यं ति त दे ग भावं व्रज त इत्यु भयो रं गा मि भावे न संकर इ ति विवे च नीये ६० इति श्री महाप
 द्या ६० पाद को च ल म स्त्रि ना थ सुरि विर चितो यां कि रा ता ज नी य व्याख्या यां दं टा प य समा ष्ठा तृ ती यः सर्गः ३६

३

तत इति ततः प्रस्था ना नंतरं जन प्रियः सोऽर्जनः कवहं समे ख वे वे सु प सित समासः अमत्र क ल हंसा इव मे ख वे वे
 ति विशेष रा मा स मासः कुजे ती क ल हं समे ख ला य स्य सों सह पा के न व र्त्त त इति स पा का नि य क्का नि तेः स स्ये रहितः
 संपादि त ह्वां इ ते व गुणो य स्या सों सह पा व नो प्रिया मि वो प ज नं ज न स जी ये अन्य त्र स खी स म सों समी वा र्थ
 व्ययी भावः उपास सा द उपा ग त्वा न उपा लां कारः १ वि न म्ने ति सोऽर्जु नो वि न म्ने रा लि म स वो दृ शा वि नी
 र व त शा वि फ ल सों म शो मि नी र पे त यं का नि ष्य काः स स रो रु हा त्पं ज्ञां सि या सु ताः त थो क्ता उपा य नी चू ता
 अर्जु नं प्रत्यु प हा री भू ताः शर दुरा ग प्रियः पूर्वा क्त शर दूर्ण संपदः या सु ताः उपा सी मे ग्रा म् सी प्रा सु वि न त्वा
 र्थेऽव्ययी भावः समा सो त व विधे र नि त्य त्वा द ने श्रे ति समा सो तो न भ व ति के चि नु अ प्य न्य षा क हि नं च पु षो व
 र्ग मे मा र्ग सी म्नी त्या दि न पुं स क प्रयो ग दर्श ना त् न पुं स का द न्य त र स्या मि ति वि क ल्या त्वा धु रि त्या दुः स्य स्त्री
 क वि मा भुवः ज न्म द क रो इत्या दि ना उ क वि मा र्थे इति प पश्य न्ते नं द प्र त्र सर दुरो धु तां द स्य नो रो य्वा रा रा स्य
 पा य न स्य म क ते नं द त क्रि या यो गी त्वा त रि रा मा लं कारः २ निरी क्ष्य मा रा ग इ ति वि स्म य्वा कु ले रा श्र य र सा वि
 से र त ए वो जी स्ति ता नि प या मे व लो च ना वि ये र्वा तेः सरो मि नि री क्ष्य मा रा इ व स्थि ताः कृतः प्रि वा ह ष्टि वि
 लासः विभ्रमः शो भा या मि स्ता स्त यो क्ता इ ति म नो ह र हे तू क्तिः विभ्रमः संपा ये श्रां तो शो भा यां चे ति वै ज यं ती
 स फ री वि वृ त यो म त्सी स्फु रि तं स्या र्जन स्य म नो ज कुः ३ तु तो खे मि सोऽर्जु नः स वा रि जे वा रि री क ल म
 स्य शा लि वि शे य स्य शा ल यः क त्वा द्या श्र व ष्टि का द्या श्र पुं स्य मी त्य म रः र म री य स्य भावः र म री य कं यो व धा
 ऊ रू पो त्र सा दू न त स्य न्ध किं तु ७ तो व अ नु रूप स ग मा त्वा दि ति भावः तथा हि सु दु र्द मे अ नु रूप स ग मे यो
 समा ग मे ल ध्वे स इ ति इ ति शेषः प्रकर्ष ल हंसी योग्य समा ग म नि मि त्ता उ क र्थ संपदं अ वि नु रूप स मि नं दि

सर्ग ४

तुंकोनाहति सर्वोपपन्नं दत्तं वेत्यर्थः सामान्येन विशेषणं समर्थं न रूपोऽर्थंतरन्यासः न नोदेति
 आकृतिता प्रकाशिता फेनसेततिर्यस्य तत्रथोक्तं अवासः किंजल्कविभेदः केसरावगमो येन तत्तौ चो
 क्तं कुतः उच्यतेः रुच्यं यथा तथा विवृतेन पाडीने न बभूव स्पष्टविशेषेण परा हतमाह नै। स हस्त्रदंष्ट्रः पाठी
 न इत्यमरः पयः कर्तृ तस्याऽर्जनस्य स्पष्टपद्यिनी गते तद्गोचरमित्यर्थः पितृकं संसयं न नोदस्फोटयामा
 स पाठीनपराहत्या किंजल्काया येन दर्शनात् स्थलपद्युनी शंका निवृत्तेत्यर्थः अत्र निष्प्रयत्नतरसे
 हासंकारः प्रकृतेति सोऽर्जनः क्षीयित्वमायता गहतादिनेदिने स्त्रीयमानेनेत्यर्थः भीतश्च शनैः
 शनैः शान्तरयेण अन्यथा भिन्ने खानुदयादिति भावः वारिणा कृता दुर्मयः पर्वराये वरेखाराजयोप
 स्पतत्रथोक्तं तरंगाः अस्यास्मात्तात्परं गितं गितं मध्यं क्षौमे दूकृतं तद्विषां हृष्टुमिति यमा चकारः
 स भद्रयोषितां नदीनां सिकतास्या स्तीति सैकते पुलिनं सिकताशर्कराभ्यां चेति अणुप्रसयो तोयोऽर्थः
 तलुलिनं सैकतं सिकतामयं इत्यमरः निरीक्ष्य मेरे तु बतो य ई ततस्त्रिभिः शास्त्रिणो पीर्वती यतिम
 मि नोरमैति प्रणित्यण प्रत्ययः क्रवोरंतरं प्राप्तं नृमध्ये निवेशितमित्यर्थः बध्जीवकं बध्ककपु
 ष्यं बंधको बंधजीवकमित्यमरः अलक्ततामस्य चाक्षारसरक्तस्य अधरपल्लवस्य श्रिया शोभया
 समानयंती समीकुर्वती किवसास्य परिष्ठां कुर्वती प्रत्यर्थः उत्प्रेक्षासंकारः नवेति महा निवेशः
 स्थानं यथोक्तो महा निवेशो पीवराधित्यर्थः पयोधरो परितः स्तनयोः समंतादित्यर्थः अनितः परितः

समपानिकवाहाप्रतियोगे द्वितीया च दृश्यत इति द्वितीया मुहुराते बात्तात पारुणाग्रविंदं रजः
 परागं सर्पता प्रसरता परिश्रमां तः कुलकेन स्वेदमेन च को सयंती चकास्तेरापिता द्रुको ही प्र अलंक
 रणमप्यलंकुर्वती तत्रापि विकल्पेति भावः एकपोलेति पुनः कपोलश्चो विषद च तस्य को सलं वी
 लोचनविषा विभूषयती आभरणाभ्यां भरणमिति भावः कलप्रसंगोपायती तिगोपिकां शा
 लिगोत्री राउत्तप्रत्ययः निरीक्ष्य पांडोः सुते नार्जने नशरदः कृतार्थ्याः भावः कृतार्थतासाफल्यं
 त्वतलोर्गवचने स्पष्टं वद्वा बोवक्तव्यात् मेने अमालि मय्यतेः कर्मणि लीट् शरदः सदेतियो
 गविभागादिति भावः ए उपाद ता इति पश्चिमाज्या सौ रौ च्छिति विशेषणं समासः ॥ अपररात्र इत्यर्थः पू
 वदिक् पश्चिमं नभ इति वत एके देशे शब्दस्यैकदेशाशब्दाः सामानाधिकरण्येदेकदेशे पश्यं वसा
 नेन तु पश्चिमं रात्रे रिसैकदेशे समासः तद्विधाय के पूर्वपरादिस्तत्रै पश्चिमं शब्दगुणान्तरात् ॥ अतए
 वाह ॥ सर्वैकदेशेऽस्यादिनो न समासो तोपितस्यापि पूर्वपरादिस्तत्रैक समासविषयत्वादिति प्रकाशवर्तस्वैकदे
 शिसमासमेवाश्रित्य समासोऽतमहा तन्मयं गावश्चरं त्यत्रे गोचरो गवां जग्धिस्थानं वनं यश्चि मरात्रो योगो चरत्
 स्मादुपारताः सेनिवृताः जवेन गोभुवं पतितुं धावितुं अपारयंतोऽशकुर्वतः प्रसूतपीवरोधसो वसस्मरण
 तश्च पीनाः ऊधस्तु कीवमापी न प्रित्यमरः ऊधसो नहीति स्त्रीग्रहणं कर्तव्यमिति नियमात् नान
 द्वादशाः उत्सुका वसवत्केदिता गवां गणास्त मर्ज्जनमी क्षीणोत्सुकं दर्शनं चात्तसंचक्रुः स्वर्गं उप

मुद्रावज्जुत्रेवधलिभुजलेलक्षद्वेष्टिवापुंसिगेरिसुप्रयत्रायपरः अत्रसमावद्यास्यानमलेकारः स्वभावोक्ति
 रलेकारेयथावद्वस्तुवर्णनमिति लक्षणम् ॥ १७॥ पशितमिति ॥ सोर्जुनः नुहावजयेउसांतरमंगेसति जयश्रियाप
 रीतमुज्जैनदंतेहृत्सिंधुरोधसरणसरितटश्रदिभवांशारदीपुहिंश्रवयकोपययेदधतंगवामपिपेमहे
 दंसविमहंमूर्तिमहदर्वधवेद्युत्प्रेसाददर्श ॥ १९॥ विमुच्यमानैरिति ॥ हिमानीविशोदेहिमसंघातशुभ्रैः हिमानी
 हिमसहतिरिहमरः इववरुणैर्दिनाहीपुतसंयोगदानुगगमश्रगवाकदं वकैः कतेभिः मेयरं मेदं विमुच्य
 मानैरपिकिमुताविमुच्यमानैरितिभावः शरन्नदीनां संवधिभिः शर इह ए प्रावटनियसुच्यतत्रपुलिनाद
 र्शनादितिभावः पुलिनैः कतेभिर्गलकुलैर्जघनैरिवतस्याज्जुनस्पकुतूहलमादपेआहितं ॥ १८॥ गतानिप
 ति ॥ पांडवोर्जुनः पशुनोगवांसहजन्मानः सोदरास्तएवबंधवस्तंगतान् पशुपुरोदराभिमानवतइह
 र्यः गृहाश्रयगृहविषयप्रेमवनेषुविभ्रतः वनेषुवनेषुगृहाभिमानिनइत्यर्थः आर्जेवेविधेययेतोभिः पशु
 भिः कृतानुकणान् अमुकतान्निवस्थितानुत्प्रेसाततोविधेयानिहर्षः गंवांतीतिगोपाः गोपालकाः अतो
 नुपसर्गेकशतकप्रत्ययः तानुपधेनुधेनुसमीपेसमीपार्थेऽव्ययीभावः ददर्श अत्रोत्प्रेसानुप्राणितोस्व
 भावोक्तिरलेकारः ॥ १९॥ अथचतुर्भिः ~~स्वकी~~ वल्लवीनर्तकीसामन्तेनवर्णयति ॥ परिभ्रमदिति ॥ मूर्ध
 जाषट्पदाइव सुपमितसमासः सरोजनाभिरियुमानुसारात्परिभ्रमद्विः चलद्विः मूर्धजैः षट्पदेराकुर्त्ता
 सैः दंतोकेसराइवतिपूर्ववत्समासः स्मितोदयेन अदर्शिताइवत्प्रकाशितादंतकेसरायेषां तैस्तयोक्तैः
 लल्लुउलरस्मिरंजितैः चंचलकनककर्णवेष्टनप्रभानुलिपैः अतएवानवातपादंवालातपस्पष्टय
 सरोजतद्व्यासुभिर्मुखैरुपलक्षिता ॥ १४॥ निवद्धेति ॥ निवद्धेनअनुवद्धेननिःश्वासेनविकेपिताधराया

संतातयोक्ताः अतएवप्रस्फुरितैकरपल्लवाइत्यर्थः कनितसंख्याशद्व्यतिविषयेविष्मार्थं संपूर्ण
 दिवत्इतिवैयटलताइवस्थिताः दैवादिकपल्लवस्फुरणस्यापिलोकेसंभवादुपमेवयंनोत्प्रेसा
 किंचन्यपोटानिविपरितानिपाश्यानियेषुतैः प्राणिविहारहारिभिः प्राणिविक्षेपमतोहरेरंगहारंग
 विक्षेपइत्यमरः विकर्षणेर्मध्यगुणकर्षणैः अपवर्तितत्रिकाः सेवलितत्रिताः यद्यपिपृथवंश्या
 धरेत्रिकामिसमरः तथापिचित्तबोलक्ष्यते ॥ १५॥ ब्रजेति ॥ ब्रजाजिरेषुगोष्ठप्रांगणेषु अधिकरणस
 समीपं ब्रजगोष्ठाध्यवदेष्टितिविश्वः अंबुदनादंशकिनीमेघगर्जितभ्रमवतीरितिभ्रंतिमदलंकार
 शिखंभिनंयोचितोमयूरीयोधितगृहणमोक्षातिशयात् उन्मदयत्सु उन्मदाकुर्वत्सु तत्करोती
 ति एतां धृतप्रत्ययः मेघामेदं दानां वैशारवमेघमेघानमेघानो मेघदंडक इत्यमरः विवर्तनेभ्र
 मणैर्मुहुः प्रणुल्लेषुकेपितेषुइति स्वभावोक्तिः कुंभेषुकलशेषु मृदंगवन्मयरं मेदं स्वनत्सुरति
 वाक्येसमाक्तिः स्वभावलक्षणसंप्रतीयं ॥ १६॥ सइति ॥ मंथदंमेदं अवालितावलंतः पीवशः स्तनाय
 संतातयोक्ताः वल्लवीर्गवीः गोमेगेपालगोसेसेखागोधूगाभीरवल्लवीइह मरुइतिप्रवृत्तानुप
 तीः गह्वरीवमवेद्यादिनाकर्तरिकः गतिवृद्धिपूजायैभ्यश्चेतिचकारादूर्तमानार्थं वारयोधितोवे
 षणाइववारस्त्रीगलिकवेश्याइत्यमरः सोर्जुनोन्निरिक्षितंनोपररामनविरमतिस्मउवाउविभाषाक
 र्मकादितिपरस्परंइहतेभ्रतुमनःअब्रचतुष्टोका मुपमास्वभावोक्तेः सैः सैः ॥ १७॥ पपातेति
 सोर्जुनः पूर्वाप्रादयेरणविनिहतां वक्रतां जहत् सजतः ववसुपंथानावक्राभवेतिशरदिनिष्प
 सोमोपसर्जनदसंयोगोपधादितिपुपरिभ्रमेणल्लतानिम्लानानिविलोचनेसलानियायासंतात

तेन समरेखयेव सुगमत्वादिभावः जहोतेशत्प्रसयः व्योपभुक्तानि कस्य संपदो व सध चर्वित
 न सस्य सध सध सुकते वधो वध इत्यमरः सीमेता इति सीमेता प्रक्रां गप स्यः सीमेतवंतः कृताः
 सीमेतिताः मत्ता कुरोतीति लिखितः न विषयः द्वावा न तु पो लुक् रण्यो जे प्रकैः सीमेतिता सोद्रव
 दमाद्यनीभूतापेका येवुता न प्रसक्त संपा तेन सतत संचार ए पृथक् कृतान् पथः मार्गान् पपात जग
 मेति स्थानेति ॥ १९ ॥ जे रेति ॥ सो ज्जनः उपग्रामे ग्रामे भुवि प्रत्यर्थः व्ययीभावः अनिष्टकर्म निरनि
 विष्टवृत्ति निर्वृत्ति प्रेकत्र कृष्यादिरन्यत्र शिवो द्यादिः विविक्तान्येकाग्रिभावो भावोऽभिप्रायः
 इति तंचेष्टा भूषण मेतं कार प्रयेयो तैस्तथोक्तैर्जने वत्ता अधिष्ठिता इत्यर्थः अतएवाश्रमे मुनि
 स्थाने भूषणे मंडपास्तदुपमा मंडपो जना श्रय इत्यमरः सपुष्पहृताः पुष्पविकास सहीताः तेन
 सह इत्यादिना वहुव्रीहिः निवेष्टा विरुधो गृहगालीनः विरुधो गालीन्या विती वेद्यंती
 भूषा सादरं ददर्शित्वा तं कारः १८ तत इति ततः सः पूर्वोक्तो यक्षः शरद्वरा प्रियं संप्रे
 स्त दर्शनीयां वरीनीयां चेत्यर्थः शरद्वरा चोच न क्षुब्धं सत स दृष्टिं लोच्यं च सत स यो
 रित्यमरः तत्र ज्जनमचोदिता प्रपिष्टा पिगां वाचमुवाच तथा हि इंगितो भावतः इंगितं हृदये
 भाव इति सज्जनः अवसरे उक्तियोग्य काले नावासीदति न वाचं यच्छतीति नापृष्ट कस्यचिद्व्यादि
 ति निषेधश्च तावदकांक्षितोक्ति विषय इति भावः सामान्येन विवेचन सप्रर्थन रूपो यंति रनासः २

इयामिति हे पार्थ शिवायाः कल्याणकारिण्यनियतेः शुभावह दैवस्य आयुजिः फलदानकायः
 सेवजगतः क्रियाः कृष्यादिकर्माणि फलैर्लीभैः क्षान्तिव्याप्ति योगे सुवीजभावे धनफलमिति
 वैजयंती कृतार्थयेती प्रसन्ना बुनि मलोदका अनंनुवारि दानं जजमे द्या अनेन विशेषण ह
 येन द्या वाप्योरा नु कृत्यं सूचयति इयं शरत्तेज यप्रियं पृथक् करोतु विस्तारयती आशु
 र्ये लोह २१ उच्येतीति सत्यं व्रीह्यादिकं परिमाणेन पाके नयारम्य तातां उच्येतीति नदी रमो
 क्तं गम्य रूपत्वं प्रयेति महीमपंकीतानिभ्यं कलुष्येति तथा हि संप्रति नवेः शरद्वराः पूर्वोक्तैः श
 रद्वरैः ससंभेन परिचयेन स्थिरं दृढं प्रपिष्टनागमश्रियः प्राचूट चक्ष्माः संबन्धितदिव्यमित्यर्थः
 प्रेमतिरोहितं निरस्तमित्यर्थः गुणतंत्राः प्रमाणेन परिचयतंत्रा इति भावः २२ पतंतीति अस्मि
 न्नमसि विशदाः यतत्रिणो वात्सल्यकोन पतंति न प्रसरंति शरद्वरा गमेहितेषां प्राचुर्यभावात् तथा
 पयोदपंक्तयः प्रेष्टा प्रेष्टा यो हतं द्रव्यं चपाः सत्यः न पतंति तथापि श्रीकारणभावेपि नमः परा
 श्रियं शोभां पुष्पाति दधाति तथा हि रम्यं स्वजाव सुंदरं वस्तु आहार्यं भारोप्यमाणं नापेक्षते
 तत्र स्वभावस्यैव सप्रर्थत्वादिति भावः अर्थीतरन्यासः २३ विपांडुमिरिति कदंबानि बलशब्देन
 वर्षाः कृतु सपक्ष्मते स एव भती तस्यात्यये विरहे स्नानतया निर्यत्तताया दुर्वलतया च विपांडुभिः
 श्रुभैः युता निजायैराभा गुणाद्यलता एव हेमदमानि सुवर्णसूत्राभरणाणि येभ्योः पयो

धरेः स्तनेभ्यो भोदैरुपलक्षिता नाम भोदोपयो धराविति वैजयेती दिश एव वधस्तासं कृता न राजलक्ष्मिर्किं
 न राजत एव विरुक्तत्वात् आर्त्तात्ते मुदिते हृष्टा मेधिते मलिना करोति स्मरणाच्चेति भावः सामान्यतः प्रसक्त
 मराजते सेकाभ्यर्चने केन न जातत्राद्यद्विधायन विवेचयति तथा हवामनः संभाव्य निषेधनिवर्तने द्वौ प्रति
 येधाविति अत्र रूपकात्वं कारः स्फुरद एव २४ विहायेति महात्मयान्मदक्षयादरत्नकंठस्याश्रस्वरस्य
 कंठशब्देन तद्वत् स्वरोलक्ष्यते श्रीखण्डिनः सेवेधिष्ठानि उदिते डिष्टे स्तरे रूते कुजिते वीर्याविहायश्रुतिः
 श्रोत्रे कर्णशब्दग्रहो श्रोत्रं श्रुतिः श्रीश्रवणं श्रव इत्यमरः उन्मदहे स निस्त्वं न प्रतमरात् कुजितं श्रयति
 श्रलोतिरेजते नन्वकांठे कथं परिचित परिहारेण परिचिते प्रात्युदय इत्याशं कथं तरे न्यस्यति गुणा
 इति प्रीरणातीति प्रियः इगुपधा ज्ञा प्रीकिरः क इति कप्रत्ययः प्रीयते प्रीतिकरत्वे गुणा अधिकता मि
 युक्तां सेस्तवाः परिचयानाधिकृताः न समर्था इत्यर्थः प्रेमाधाने गुणवत्त्वं प्रयोजकं न परिचय इत्यर्थः
 २५ अमीति अमी एष न स्तेवा न गुंछान् विभ्रतीति पृथुस्तवभृतः स्तेवो गुंछस्तृणादिना इत्यमरः फल
 स्य प्रसवस्य विपाकेन परिणामेन पिशोगतांगताः शालयो ब्रीहिविशेषाः वप्रांभसिकेदारोदके पुंनसुं
 सकयोर्वप्रः केदारः क्षेत्रमित्यमरः विकासिविकचं गंधेन सूचितं ज्ञापितं असितोत्पलं निघ्रातुमाघ्रातुमि
 वनमेति निघ्रातुमिति पाठे वद्रुपचमुत्प्रेक्षते इति फलोत्प्रेक्षा २६ अथ वतुभिः कुलकमाह मरणा
 सिनीनामिति मरणादिनीनां पद्मलता नां हि वाहरितवर्णनेत्यर्थः अनुरेजितं तद्वर्णं ताम्रापादितमि
 त्यर्थः तथा भोजलाभाशोभया पद्मदलकोत्प्राञ्ज रूपा नेत्यर्थः विभिन्नेभिर्भ्रं तथा स्फुरद्वाली शिखापि

शमिते स्फुरद्भिः कलमाग्रेः पिंगलीकृतमिच्छेनानावर्णत्वाद्भुतं पलायितं अहिदिवः वृत्रशत्रोः सर्पव
 जासुरेण्यहिरिति वैजयेती धनुः खं हृमिवस्थितं नित्यं समासे नुत्तरपदस्य स्येति विस्मर्जनीयस्य सत्ववत्त्वं
 पयोचप्रोभः अपदिस्पृषाजीकसधावतामित्यंगो गिना सेवेधः अत्र धनुः खं हृस्यद्रुतस्य लोके प्राप्ते
 कृत्वा दुःखे सेयेनोपमा २७ विष्ठां हिति विष्ठां दुष्प्रभामनिबोद्धूतमनिबो नोक्षि सं सप्तपञ्चाशानि प
 र्वसुयेषां पुष्पाणि सप्तपञ्चाशानि द्विहिने प्रसवे सव इत्यमरः फले लुगित्यणो लुक् तेष्वाते सप्तप
 ञ्चाशजं रजः परागं संव्यानमुत्तरीयमिव संव्यानमुत्तरीयमित्यमरः निरुद्धतीर्निवारयेतीति वतिया
 यावत् अनावित्त्वानिकलुषाणि उन्मील्य तानीव वाणानि च क्षुंषिव वाणानि नीलसेरेयकारिण्या
 सोतास्तथोताः नीलस्वर्णगलोदसी वाणोदनाक्षीपीति धन्वंतरिः पुष्पहासेन सह वर्तते इति
 सपुष्पहासाः वनराजियोषित इव वनराजियोषितः ता अपदिस्पृषेयन्वयः अत्र संव्यानमित्युपमेव
 लुमेव अव्यजोपमित समासे सिंगे यथा कोचित् केनचित् कामुकेनाक्षिप्तं स्तनोष्कं निरुद्धते तद्व
 र्त्त इति भावः २८ अदीपितमिति वैद्यतजातवेदसा विद्यताग्निना अदीपितं अप्रकाशीतं विद्य
 तप्रकाशस्य दृष्टिप्रतिघातकत्वात् तद्वाहितं गुण इति भावः सितो बुदानां हृदेः खे हृस्तिरोहितात्
 पंनरुहिनाधोनाप्यातपबाध इति भावः सांतरवाहिनीकरैरिहंतां चकरोऽततांतरं व्यासमध्यं सरोज्यपुः

मिः शिवे रम्ये न भोवत्स चापदिश्यस्व भावोक्तिरुत्तेकारः २८ सित द्वादशाभि ति अपदिश्य पूर्वश्लोकं पयः
 प्रभृति कमुदिश्यवावतामप्रीवां सित द्वादशाभि तत्रिणं हंसास्म श्वेतगस्त इत्यमरः कृतेः स्वरे
 ग्रायिताः दृष्टाः ग्रायितं ग्रायितं दृष्टमित्यमरः वारिदरोध निर्गताः मेघोपरोध निर्गता अतएव प्राजाः
 प्रसन्नादिशः परस्परान्नपे प्रकुर्वत इव दिक्षामेघोपरोध निर्गताः चिरादुद्युसितीव हंसकृ जितव्या
 जेन परस्परान्नपेती वेत्युत्प्रेक्षा ३० विहारेति विहारमूमेरपरराजगोचरदित्यर्थः आगच्छे
 त्यइति शेषः अभि मेघोपरोधमुत्प्रेक्षाः व्रजं प्रत्युत्प्रेक्षावत्स प्रेम्णोतिभावः घोषाभीरपल्लीस्यादि
 त्यमरः च्युता विद्युद्विता यथानां कृत्वा नां पंक्तिः श्रेणीबंधोपासतास्तथा क्लाः सजातीयैः कृत्वा
 एवमित्यमरः अमूर्धनवः असक्तं प्रतिवर्द्धयः क्षरेतीत्यर्थं विसृज्य रणत्प्रस्तुतं तीत्यर्थः क्षर
 तेः शतप्रत्ययः ऊर्ध्वं सिंहासीरजेभ्योऽपत्येभ्यः उपायना नीव अति तोषकारणी वेत्युत्प्रेक्षानयंति प्राप
 येति यथा लोके कुतश्चित्प्रवासादेत्यत्रातरः किंचित्वाद्यमानयंति तद्वदिति भावः ३१ जगदिति जग
 त्सत्त्वतिर्जगत्कारणप्रज्यादिह विहारेणेति भावः जगतामेकपावनी प्रोधा नी व्रजोपकंठगोष्ठांति क
 दुरंतिके भोद्वितीयाचेति द्वितीया उपकंठांति काभ्यर्णभ्यश्चात्प्राप्ता त्रीतो व्ययमित्यमरः तनये मुख्य
 वत्सेरुयेयुषीसंगता उपेयिवाननश्चाननूचानैश्चेति कलुमत्ययां तो निपातः उगीतश्चेति द्वितीयं अ
 सोमकासमिति संहतिः मैत्रैर्ऋग्यजुर्वादिभिः मैत्रो युगादिगृह्योक्ती ति वैजयंती संहिता योजिता आ

कृतिरिव समग्रोद्यतिमुपेति आकृतिरपि जगत्सत्त्वतिर्जगदेकपावनी च आग्नेयास्ताहुतिः सम्भगा
 दित्युपपत्तिरिति आदित्याज्यायते वृष्टिर्वृष्टेरन्ततः प्रजा इति स्मरणं दिति भावः ३२ कृतेति जितवा
 हिणध्वनौ केकानुकारिणीत्यर्थः एतेन वदुस्वरप्रायंगायंती ति गम्यते यथा हमात्रंगः धर्म्ममय
 रोवदतीति गाः पांतीति गोपाः तेषां भांकी गोप्यः आतो नुपसर्गेक इति कप्रत्ययः पुंयोगादाख्या
 यामिति द्वितीयं ता एव जनः सुरलोमधरकंठो योगोपीजनो वदुर्जीजनः तस्य गीतनिःस्वने कृता
 वधानमेकाग्रचित्तमिदं पुरोवर्ति मृगीकदैवकं कर्तृभूयसीमति प्रहृती जिघत्सामनुमिच्छा अदेः
 स नं तात दुमत्ययः ३३ उक्तेष्वस्ति विषयदेशः अपहा वहिवा सस्य नाम्नेति नोपेति गीता सत्त्वा सुधामपि न गम्यती
 त्यर्थः ३४ आसविति शिरसा श्रेणमुर्ध्वं च नमनं प्रणमनं विप्रनास्था परमाश्रनदरपरया सरोरुहिरण्यश्रव
 धरितं श्रवणात् श्रवणं सहचरभूतेनेति भावः मुख्यं न सो कलमः शान्तिविशेषो मनोभवात्त एव कापा त इवा
 भिषां दुतामुपेति अत्रानां परयेति प्रकृतसरोरुहिरणी विशेषण सामर्थ्यात्प्रस्तुतनायिका प्रतीतेः समासो
 क्तिरुत्प्रेक्षा मानया सरोरुहिरणा प्रतीया मानया नायिका या शुद्धमेदं प्रमेदलक्षणतिशयोक्तिः महिम्ना अ
 वधारप्रिया संवधनिर्वहंती मनोभवात्त एव तेषां निर्वोहिके सतिशयोक्त्यनुप्राणित समासोत्प्रेक्षा
 योरंगीभावेन संकेतः ३५ अमीति समुद्रतसरो जरेण नेति सौरभ्योक्तिः हृतासारकलेन उपाता
 वुक्तेनेति शयोक्तिः धारासंपात आसार इत्यमरः वायुना हृता आकृष्टा अमीशिली मुख्याष्टंगा अपदामुपा
 गमेराजादिभ्य इत्यर्थः दुष्परिता दुष्टकर्माण्योरादय इव गम्यते इति गतिं संतव्यं देशोपायगमे गतिरिति

जयेतीति श्रुतेनालंनसमर्थः एकत्राद्योसादेविकलेना निश्चयादप्यत्रभाषाधत्वातिहिमावः ३५ ॥ मुखेन
 ति विदुमभंगलोहिते मुखैः विप्रं गीकलेमैस्प शिखो शा ल्यग्राणि विभ्रती व्यक्तशिखको मलाविकसतशि
 रीषसवर्णस्यः असेशुकावलिः गोत्रभिदोपनुषः श्रयमनुगृह्णति प्रनुकरोति नानावर्णत्वादिदधनुरिवभा
 तिरुपमात्वेकारः ॥ ३६ ॥ रतीति ॥ अथ तत्र तस्मिन् पूर्वोक्तेपक्षे इतिकथयति नातिदूरादनतिदूरादिष्वदूरादित्य
 र्थः नत्रर्थस्य नशब्दस्य सुसुप्तेतिसमासः विहितो सरस्मिविवस्तिरो हिता कर्ममेव हलन्त्यो न सोक्तिः नगधिराजो
 हिमाद्रिर्विगर्हितो जलभारो येवांतेतथोक्ता अतएव श्रुतभासः द्वयोरन्यतरस्य विधीष्यत्वविवक्षाया विप्रो
 यणसमासः तेषां विगर्हितजलभासा मंनुमुचां निचय इवमेव दं दमिव ददृशो दष्टः ३६ तमिति निष्पु
 ञ्जनमिर्ग्रहतीतिर्वनराजीभिः श्यामिताः श्यामलाऽसलकांता आसन्नभूप्रदेशायस्य सतंतथोक्तं वि
 पत्यकाद्रेरासन्नमृमि रूक्षं माधिलकेसमरः उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नाडि द्वयोरिति त्यकन्मस्यपः
 उपरिहिमानीभिर्हिमसंघातैर्गोरं शुभ्रं तं नागं हिमाद्रिमासाद्यापगतो निवृत्तो मदरागो यस्य तस्य
 असिते नीलमधरवासोत्तरीयमिति भावः विभ्रतो धारयत इत्यर्थः सीरं पारो यस्य सीरपारो ह
 लायुधस्य हलायुधः नीलावरो रोहिरो यस्तालांको मुशली हली संकमर्त्यणः सीरपाणि रित्यमरः
 सप्तम्युपमान पूर्वपदस्येति बहुविहिः प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यो भवतः सप्तम्याः परानिपातः त
 स्मीशोभा मनुसस्मार अत्र सद्र्शने न सदृशांतरस्म रणात् स्मरणात् लंकारः सदृशं सदृशं नुभावा य
 तस्मर्यते त तस्मरमिति विधाधरः ॥ ३७ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायकोलाचलमहिनाथखरिविरचितायां
 किरातर्जुनीयव्याख्यायां द्वादशोऽध्यायसमाख्यायां चतुर्थः सर्गः ५ अथ हिमवद्दर्शनमारजैते तत्र वे

शब्द

दशभिः कुलकमाह अथेति लोर्जनः मेरुमहीभूतो हेमाद्रौर्जुयार्थवानुशाब्दोऽवितर्के नुपृच्छायां वित
 र्के चेत्यमरः रमसो वेगः रमसो वेगहर्षयो रिति वैजयेती विश्वप्रकाशो तद्वत्पारमस्योऽतीवोत्कृष्टयेति यावत् अर्श
 दित्वादचप्रत्ययः दिग्गता नो दिदृक्षु यदुमिदृष्यावानभोविलं हिमस्याचलं अभिययो अत्रानिर्द्धारतानेकफलोत्
 मित्यर्थः कुतः उद्धृतः उद्धृतमुन्नतं हिमाचलं हिमस्याचलं अभिययो घटितुं न अतिक्रमि तुं वा समुदितं समुत्प
 तितमिवाद्धितमित्यर्थः कुतः उद्धृतः उद्धृतमुन्नतं हिमाचलं हिमस्याचलं अभिययो अत्रानिर्द्धारिताने
 कफलोन्नत्यगुणानिमित्ताऽऽत्मानक्रियोत्प्रेक्षा सा च व्यंजकाप्रयोगात् प्रतीयमानेपिसंश्लेषः द्रुतविलंबितं च
 तं द्रुतविलंबितमाह नैभोभराविति लक्षणं १ तपनेति पुरः एकस्मिन् भागे सार्वविभक्तिकस्तसिः तपनमं
 लेन दीपितं प्रकाशीतमन्वतोऽन्यस्मिन् भागे सतते न निबिद्धे न नैशे न निशिमवे न तमसा वृत्ते एकत्राहाराया
 चान्यत्र सतमित्यर्थः अतएव पुरोऽग्रे हसितेनादृष्टसेन विभिन्नतमिस्रचयं निरस्ततमस्तोमे तथा गजचर्म
 रण अनुगतं पश्चाद्भासं अनुपश्चात्सदर्शयोमित्यमरः शीवमिव स्थितं तपनोत्तेजः प्रसरोष्यस्य कुण इव
 कुत्रचित्परिसण्यत इति महात्वातिशयोक्तिः २ क्षितीति परस्परे अन्ये ये कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नोद्भव
 त इति वक्तव्यात् प्रथमेकवचनं कस्कादित्वा द्विसर्जनीयस्य बहुवचनं चान्येन्य शब्दवत् पणमाद्ये अन्येऽ
 न्येषां प्रकरैरामृषत इति अदृष्टा परस्परे ये स्ते अदृष्ट परस्परास्तौ स्तथोक्तैः क्षितौ न भसि सुरद्योके च निव
 सेतीति एतैस्तथोक्तैः भर्तुवः स्वर्लोकावासिभिरित्यर्थः कुत नि केतं कतास्य दं अतएव शंभुना विभ्रतास्य
 सा प्रथमं प्रथमं तु अभिनिर्मितं जगतां प्रतिनिधिं प्रतिकृतिमिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा प्रतिकृतिरुच्ची पुंसि प्रतिनिधि

सर्ग ५

रूपमात्रं स्फुरितममरः ॥ त्रैलोक्यप्रज्ञा यो यमपरिच्छेदः ॥ ३ ॥ भुजोगतिः ॥ पुनश्च भुजगराजः
 शिरो न शो वाहि च वले न नमः ॥ शिरो गगनस्पृश कनकस्य राजिभिः ॥ रखाभिः विराजिता सा नवो
 यस्पतेन तथो हेनम्रत एव तदिह ती ॥ शरदं बुद्ध संततिं लघय तालपु कुर्वता तनुत्येने सूर्यः ॥
 त एवोपमात्मेकारः निचयेन शिखरेण समुदितं समुन्नतं ॥ ४ ॥ मणीति ॥ पुनः मणि मयूरवन्मयाः ॥
 अंशुका नीवपटका नी वने भासुराः सुरवधूभिः परिभूतलता गृहा इवलताया सुतास्तयो काः
 उज्जानि शिलां तरणे पुराणी वशि लो तरणि शिला मध्या नि या सुताः उदितानि उज्जितानि पु
 ष्या एव नानि या सुताः अत एव पुर इव स्थिता भुवो दध तं ॥ ५ ॥ अविरतेति ॥ अविरतं अविर
 न्तं उज्जितवारयो वृद्धि मंत इत्यर्थः ॥ अत एव विविध विपंडवसै श्रुतै रविरते जित वारिविपंडुभिः
 विरहितै रतो हि मवस्य ह्यं संभवतीति भावः ॥ अनिरयुति तेजसा विरहितै विद्युत्तेज रहितै रारत
 निःस्वतैः प्रशंतगजै तैश्च अन्यथा पक्ष हतानिः स्यादिति भावः ॥ पृथु नितं वलं विभिर्महा कटक
 संजिभि कटको स्त्री नितं वो देरि समरः ॥ अंबुदेरुदित पक्षं संयात पक्षमिव स्थितं प्राक् विन्न पक्षस्य
 विहि माद्रे धं वलं बुद्ध संवधा तु नः पक्षे स्यान्नुत्प्रेक्षते ॥ ६ ॥ दधतमिति ॥ पुनः अकारः स्वनिरेखा म
 स्तीति यो निहे नेयारिभि रकारकैः खनि स्त्रिया धा कथः स्यादित्यमरः ॥ करिभिः गजैः क्षतैः स्रग्णैः स
 मवतारेषु तीर्थेषु समै रविषमै रसमै रै रदृशस्तटे रूपलक्षितो तथा महितां भसः प्रवाघो दका
 अत एव विविधेभ्यः कामेभ्यः पानावागा हा द्युपभोगेभ्यो हिता अनुकूलाः चतुर्थी तादर्थ्ये स्यादि
 ना समासः स्फुरानि विक्रानि सरोज वनानि या सुताः जवना वगवतीः युव्यक्रमेण दिना युव
 नदी दधतं यमकं च स नुप्रासभेद हा त्स्वयमेव लंकारः ॥ अर्थो लंकार लपुञ्जयः तस्यातिदु

ष्करत्वात् रसपोषितादियं ते तदुक्तं प्रायशो यमके चित्रे रसवृत्ति मयं हि ॥ ७ ॥ नवेति पुनश्च
 नवानि विद्रुलि च यानि जपा कु सुमानितानि पुष्पिका कु सुमानि तेषां विषय विषयेषां ते
 षो लोद पुष्प जपा पुष्प रूपिका पुष्पिकेति वाग्नेदः तेषां व्युति मतां महो स्मनां मणिनां प
 प्ररागाणां मिसूर्यः विशेष एसा मय्या त्ति करेण समूहेन हेतुना कचित् तनिजिता सं
 घट्टिता कां च नभि तयो येषु तेषु सानुषु विहिताः संध्याः संध्यायां भवाः संध्याः मयूखाय
 स्मिनसः तमिव स्थितं कां च नभि तिषु प प्रराग प्रभा प्रसार उदित संध्य रोग इवाभा ती युते
 शा ॥ ८ ॥ पृथ्वीति ॥ पुनश्च पृथुभिः कंदव कंदवैः नीपनिकुरैः राजितं कंदवमकु सिद्धये नीवे चनिकुरै
 वै कंदव कंदवमय जाति विश्वः मयि तमालै र्वद्ध पंक्तिभि स्ता मालव नै स्ता पि द्धव नै आकुल मकीर्ण
 काल स्वंधस्त मालः स्या तापि शोषी समरः लघु तुषारं क्षय सी करं य नुवार जल हि मो दकं ततश्चो
 तति वर्षति इति तं तथो हेतुवारी हि मसी करा विहिता खतः अन्येभ्यो पि दृश्यत इति किं प सदाना सम
 दाः सदानाः शोभनानां प्रयेदंति नः तेषां तथेन तं तथो हेतु ॥ ९ ॥ रहितेति ॥ पुनश्च रहित रत्न नया
 नूरत्न शशिरहितान् शिलो न्या न शिखराणि न दध तं अपलता भवना लता गृहा रहिता दक्षि भ
 वाः सुप्ता प्रदेशा नून दध तं दक्षि तु कंदरो वा स्त्री देव स्वा त विलेगु हेत्यमरः ॥ विगतानि पुलिना न्यव
 र्त्तु हा लि च या सा ताः सरितो वधूः न दध तं अत्र सरिता वध्वो पय्यां पुलिनां बुरुहाणां वदन जघन
 वक्षोपम्यगम्य ते अकु सुमान् मे हीर ते च द्वा न्न दध तं किं तुरत्नादिसहितान्ने वशिलो न्या यदी
 न दध तमिति सूर्यः महाविभाषा या ना वन ज समासः ॥ १० ॥ व्यथितेति ॥ पुनः अनीरश नैः अनिमेष

लैसरशनेरसूर्यशनेर्षंदचनेनिविडेरमरलोकवधूजयनेव्यवितसिंधुक्षोभितनदीकेअयम
 परःसुर्गइतिभावःयरम्यालताश्रवकुलाकेसराश्रवयिताःप्रियायेषांतेतथोक्तैःविशारदोमा
 द्यगंधोबहुलःसम्यकेसराइतिवैद्यकेफलवताकुलैरभितस्तंतव्याप्ततथाविततंविस्तृतं॥११॥
 ससुरेति॥अनेकाविचित्राप्रमाणेयथातेस्तथोक्तैःहिमेनपांनुभिःशिरवैःससुरापांसैद्रव्या
 अपयानिर्जलःअतएवविशदश्रुतंअपययोदविशदंअविशदंइवातनिश्चलंअयतःशिरवर
 शंकास्माभूदिसूर्यःकिंतुध्वनितेनगर्जितेनसूचितंजापितंअंबुबुध्यांअयंअविरतमुपविभ्रतंअत्र
 कलिकल्पितसादृश्यादिशिरमेघसंदेहोमेघनिश्चयान्निश्चयतःसंदेहालंकारः॥१२॥विकने
 ति॥पुनश्च॥विकनेवारिरुतानिबुबिकसितारविंदमिसूर्यःवृत्तिसामर्थ्यात्कलहंसगणैःसह
 वर्ततइतिसकलहंसगणैकादंकेकलहंसस्यातरतिअमरःयद्वासकलाःसर्वहंसगणःयस्मिन्सं
 तथोक्तंश्रुतिनिर्णयनिर्मलमानसाख्यंसरोदधतंकिंचित्कृतंतेषांयाकुतश्चित्तनिमित्तात्कु
 पितयेत्यर्थःअगत्सजयापार्वत्यासहसकलसविवाहसगणसंप्रमचंगणःप्रमथसंख्योवाइति
 येजयंतीश्रुतिमानसंअविद्यानिर्मुक्तचित्तंशिवेन्द्रधतंएतेनैकोलविलक्षणमस्यात्॥१३॥
 गृहेति॥दिवसमितोदिवोऽभिगतंअभितःपरितरयादिनाद्वितीयागृहाश्रमादयोविमानानिदेवयानानि
 नेव्यामयानंविमानोस्त्रीसमरःतेषांगणनृज्वलयताप्रदीपयतामितांरुषःश्रोत्रधिजेनतएवविशेषज
 न्येनकृष्णानुनाऽनुक्षिप्येप्रतिक्षिप्येवीणायांमव्ययीभावःउमापतिसेविनःप्रमथान्गतिबुद्धीसा
 दिनकर्मबंधयाणंपुराणसमाहारस्त्रिपुरंतद्धितायेसादिनासमानासमासःपञ्चादिव्यैःप्रतिषेध
 वक्तव्यइतिनिगप्रतिषेधःतस्मादाहंविपुरदाहंमुहुरनुस्मरयंतंतन्वधिगुर्येसादिदहमिसुत्रव

शकल

लीकिंनस्यात्तस्याःशेषार्थविधानाद्येषवैवस्तिवत्वादितिअत्रकविसंमतस्यादृश्यात्स्मृतीतिस्म
 रणालंकारः॥१४॥विततेति॥विततशरीकरशिखिर्विस्तृतशरीकरपुंजैरुदितैरुत्पतितैःकुतःउपलरो
 धेनाविवर्तिभिरंबुभिःहेतुनाधतशितव्यजनामिवगृहीतामलन्वामराभिवस्थितामुत्प्रेक्षाउन्नतसा
 नुषुसमुज्ज्वलाहृदीगंगं दधतं॥१५॥अनुचरेति॥अथानेतरेमंगलानेतारंभप्रसन्नकार्येषुअथो
 अथैवमरधनाधिपतेरनुचरेणपक्षेणनगविलोकनविस्मितमानसःसोऽर्जुनःआदरात्प्रियंवद
 नेनगंगेदेगदितःगदतेगहर्षस्यदुहादिव्यादप्रधानेकर्मलालिङ्ग्यएवपरिभावणदोषपरितर्किते
 मुखरतिमुखरतावायालवंअएवपरिभाषितापीयावत्अवसरेशोतुंकांक्षासमेयविराजतेतिआ
 कांक्षितमएवोपिबुधादितिभावः॥१६॥अलमिति॥हिमेनगौरैःशुभैश्शिरैभिश्चिखैःवनवत्सखं
 सहस्रधाकुर्वन्विपाटयन्निवेसुत्प्रेक्षाएषोऽन्लापिपोहिसवानविलोकितादृशमात्रएवप्रजा
 नांमहसंसहतिपापसंहतंसहसाविहंतुमल्लेसमर्थःपयापिवन्ननेवुइतितुमन्मोपधंसिकं
 तं॥१७॥इहेतिइहास्मिन्पर्वतेसुतरंनभवतीतिअसुतरंदुस्तरमिसूर्यःस्वलप्रययःअतरंमध्यमं
 पुरुषेवंतरंतंदुरधिगमैदुग्धंतेरागमैरक्षैःपुराणादिभिःआगमोदक्षशास्त्रयोरितिधरणिःकिंचि
 देवसेततंवर्णयेतिनतुकदाचित्प्रसूयएवापिनिशेवंजातुमशक्यत्वादितिभावकिंतुअतिवि
 यिनंअतिगहनेदिग्यापिनममुगिरिपरंपुरुषपरमात्मानमिवपरंकेवलपरमव्ययमिदंतिकेवल
 मितिबिभृषप्रयोनिब्रह्मैवैवदनान्यइत्यर्थःविदालटोवेतिलालेशःअत्रोपमायमकयोःसेस
 हिःसमावृतंतुरगरसंयतिनोततोगक्षमाः॥१८॥रुचिरेति॥असोमिरिःरुचिरालिपल्लवानिपुण्ये

र

लिचयेषांते तथाभूतालता गृहायेषु तैस्तथोक्तैरुपलसज्जले जेशोभन कमलै जलराशिभिः करणैः उप
 कोते कांतसमीपे धृतिमतिः धैर्यवती समीपस्थानपि प्रियान्नगणयेतीः मानिनीरित्यर्थः स्त्रियः संतर्ज
 मुत्सुक्यतां नयतीत्यर्थः अथवा उपकोते धृतीमतिरपि सुरततृप्ता अपि
 पुष्पुनरुत्सुकतां नयतीत्यर्थः उन्नयत्रापि उक्षिपेत्सातिशयोक्तिः ॥१९॥ सुलभैरिति नयवतानीति मता
 अथवता भाग्यवता न्यसुलभैर्नान्येनैत्यर्थः अथः शुभावहेति धिरिसुमरः निधीनां महापद्मादीनां म
 हापद्मप्रपद्मप्रशोखप्रकरकषपौ मुकुंदकुंदनीलाश्रमखर्वजनिधयो नवेति गुह्यकानां चापि धैर्यं
 कुवेरं रमयतीति तथोक्तैः कर्मण्यपरमैरुत्कृष्टैर्देवैः करणैरमुना दिति भूतापर्वता अतिभूता परिपू
 रिता संपूर्णसती जगती मही जगती स्वर्गपातालकौसमतीत्युक्तिः अतिप्रभाति अमानुषैरपि दुर्लभाः
 संपदोऽत्र संभवतीति भावः अत्र धनधिपभूतेति पदार्थस्य विशेषणं गत्या जगदिति कमणहेतुत्वात्
 तस्या काव्यलिंगं तस्य यमकेन संस्थितः प्रमिताक्षरावत्तमः ॥२०॥ अखिलमिति अमुष्य गोरीगुरो
 हिमवत इह मलिलंबयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनमपि तद्धि तार्थे सादिनां समासः पात्रादिना
 स्त्रिलिंगत्वात् प्रतिषेधः तुल्यं साम्यं नैतीति मन्येयं यतो जने रविदिते विभवोऽज्ञातमहिमा भवानी
 पतिः सदा एनेति अर्धिवसति अस्मिन्वसति सत्यः उपान्वय्यादुःसतिकर्मसंश्रुतोऽयमसंश्रुतः
 मिति भावः प्रभावतः स्वरशरविरतिर्नैव प्रमेतिलक्षणत्वं ॥२१॥ वीतेति वीते निवृत्तजन्मजरसौ
 यस्य तद्धितजन्मजरं तस्य वीतजन्मजं सत्यं जराया जरसं न्यतरस्यामिति जरसो देशः अत्र तदं
 तविधेरिदं तात्पर्यं न स्यादेशवाधत्वात् न च तस्या हिता उः सिद्धिः सामिना स्यादिति स्यादेशवाधनात्
 परत्वात् जरसो देशोऽवभाषे भाष्यकः स्वयं सूत्रकर्मते यत्तु ज्ञापकात् परवाधने भवेत्तदपि ता उः

वि

स्थो न पुमङ्गसि संभवे तस्य तय ध्येति तत्तुल्यं उः सियत्पूर्ववाधने १ परत्वात् जरसो देशः तस्मात् देशस्य
 वाधनात् ज्ञापकं यत्र ता उः स्थो र्थावादे विना दिति २ उकाकारदीर्घयोः सा वयं यत्तु तो विना
 इहै सवर्णे दीर्घं चरुपसिद्धिर्भवेद्यतः ३ व्यर्थं सूत्राक्षरसागाभक्तैः तत्तु ज्ञापकं फली सा ते ज्ञा जससादे
 श जज्ञो पूर्वस्य वाधनात् ४ समर्थनप्रपञ्चे सुभाष्यके यद्योऽस्युः अर्द्धं एव च सति यदत्र ज्ञेयं स
 ति केषां चित्पाठांतरके ल्यं न तदज्ञानविजम्भितमेव ब्रह्मणः परमात्मानः संवर्धितः परमुत्कृष्टं शु
 चिनिष्कलं केषां च ते इति पदस्थाने तादात्म्यं लक्षणं मुक्तिमिदं सत्यं उपेतुं प्राप्नुमिदं तं प्रमूह
 णं आगमा अशास्त्रादिव तमोऽपहृतीति तमो हादविद्या निवर्तकात् अथैकैशं तमसोरिति उः प्र
 सयः इतोऽस्मादिभिर्भवं चिदंतीति भक्त्युदः संसारनिर्तकः सत्सुखेष्टादिना क्लिप्तमय
 स्सहजानानि संभवतीत्येव विशेषस्यापि ज्ञानोपायत्वादिशयः न केवलं मयं भोगाभूमिः
 किं तु मुक्तिश्चैव मपीता त्वर्यरथो ह्यता दृते ॥२२॥ दिव्येति अस्मिन्निरोचनं लाक्षणागैः सह वर्तते
 तथोक्ता धेनुकपुष्पादि तादिवेषु स्त्रीपादतलस्य शतद्रागां किता इत्यर्थः निःपतिताः व्यानतकरं स्त्री
 णामधोमुखत्वात् अष्टाष्टापीडाः कुसुमशेखरायस्तु तोस्तथोक्ताः सिखास्यापीडशेखराविसुमरः पीडा
 भाजो विमर्दभाजो भंगिमे स इत्यर्थः भ्रमणं प्रेखो लितादौ सर्वतः कटिपरिभ्रमणं संभवा दिति भावः कुसु
 मैश्चिता कुसुमनिताः श्रममाजिदिकरणेषु स्तनभुजायवयवानां शय्या तलशयित्वा त्वादवायकु
 सुमैराकीर्ण इत्यर्थः दिव्यस्त्रीणां संवर्धिन्यैः शरते अश्विति शय्याः तत्प्राप्तिं संज्ञायां समजनिषेद
 सादिना व्यप्राप्ता पातेरागो द्रुक्ते सति यः साशः सत्तत्त्वा सुरविशेषः तं ज्ञाता वेकवचनं सुर
 तविशेषान्निर्णयः सं सति सूचयंतीत्यर्थः अत्र लागादि पादार्थानां सुरतविशेषसंज्ञं प्रतिविशे

२४

११०

षण्णगस्य हेतुतो त्वा काव्यलिङ्गं तद्यमकेन संसृज्यते जलधरमालावतंधेनुकादिवंधलक्षणे
 तुरतिरहस्येगान्यसहस्तयुगलानि जेपदे जोविदेति कटिरुठवत्त्वभा अग्रतो यदि शनैरपोषु
 रंवीधेनुके वषवदुन्नते प्रिये ९ स्वेष्टया भ्रमति वल्लभे पिया यो विदो नरति वल्लभारितं ॥
 व्यानतैरतमिदं यदि पिया स्यादपोमुखं न तु स्यादकृतिः २ तत्कटिसमधि रूयवत्त्वभः
 स्याद्दृष्टादिपशुसंस्थितस्य येन केवद्भ्रमति कुंचितं पिंकाभा मरं न जघने समुज्जगो ॥ १० ॥
 सर्वतः कटिभ्रमो यदि प्रेस्वपूर्वमिदमुक्तमलितं भूग तत्स न भुजास्यमस्तका मुततां स्यमधो मुखी ॥
 स्थियं ४ कामति स्वकरमेहने वल्लभः कलिपदं तदुज्जते प्रसारिते पाणिपादे शय्या स्पर्शारमु
 र्योरसि उन्नतायाः स्थियः कथं माज्जरिकरणं विदुरिति गेयं तरे ॥ २३ ॥ गुरेति ॥ जगतां महीति
 जगद्गीः पूज्यमाने मतिबुद्धीत्यादिना वर्तमाने कः कस्य च वर्तमान इति वृष्टी अत्र हि मवसौ वधयः सूरान्ज्योति
 विनयशास्त्रिन्यधिपतौ नीति सेपने राज्ञि प्रियः संपदइव गुण संपदा से न संपत्त्या अयं च संध्यादिगुण संपदा
 रमहीमानं उभयपत्रापि मकाशसाप्रप्यं समधि गम्य ज्वलितुं प्रकाशितुं न विरमति अवि रमंतीत्यर्थः अन्यत्र
 राजावेवेति भावः २४ कुरसीति इहा द्वौ कुरसी गराः ६ क्रोश कुरसौ स्याद्वि समरः क तारवः क तारवः तरवः कुं
 मेरानताः कमलं जले स पद्म कमलं जल पद्मयो रिति विश्वः किंच वरणा वरणा पुमा आवणं यासां ताः
 वरणो वरुणः सेतुरित्यमरः सनलदाः सोशीताः समूला मूले स्याशी रमस्त्रियां वरणा अभयं न तदस्ये व्यमि
 त्यमरः अनलं सेतो पदं तिले हृयं ती सनु लदाः सेत्यः सनलदाश्चाता अनदाश्चासिंधवः करिणां मुदे भव
 तीति शेषः न कुत्राप्युक्तं वै परीत्य मिति भावः २५ सादृश्यमिति पा एस्मिन्नपनि द्रष्टव्यं तर्गधैः सादृश्यं

गतपुष्पामपुष्पसदृशं मदजलसेकं जं आमोदपरिमलं दधानविभ्रतः अतएव निनालिकं संसृतं गः सुरकरिणां कव्यतेः
 यत्रेति कव्यकपोलानां कावः प्रवृण्णस्थानं दुमस्कंधादिः आकाले वसंतातिरिक्ते कालेऽपि कोकिलान्मदयति मितं
 हस्यः अत्र वसंत रूपकारणभावे पिमदं स्वेष्टं कार्यं त्यजि कथं न द्विभावना लंकारो व्यजते प्रहर्षित्वेन ॥ २६ ॥ सना
 केति ॥ पुनश्च सना कवनिते सा सर संनिते कै कटके रुचिरं सुनि नदैः प्राय योषैः नदैः प्रवाहै व तत्प्रवृत्तं ममुखि न
 गिरा विमर्शः उपा न्वध्वा दुसरति कर्म तं अवतोऽधो लो करक्षकस्य फलवतो नागरा जस्य मता इहा मति बुद्धि सादिना
 वर्तमाने कः तयो गत्वा सी रसेन परा उत्तुखा परा साव सुधा सक्त भूत्वा का सुधा अमृत मधिव सति अतोऽन्यत्र
 भ्रमं डले कुत्रापि सुधा नास्ति इत्यर्थः मेरु प्रतिभटो यं निरि रिभावः अस्ती वरं प्रस्तु तविशेषण साध्या दप्रस्तु तमेरु प्र
 तीतेः समो सेति रत्नं कः तद्यमकेन संसृज्यते रथोद्धता वतं ॥ २७ ॥ श्रीमदिति ॥ अस्मिन्नेद्रो श्रीमल्ल ता एव भवने श्री
 वधयः कण ज्योतींषे व प्रदीया नवा निहरि यंद न पल्लवानि सुरत रुकिश्या येव शय्याः हरि यंद न मातंगो श्री र्वे न सुर
 पादपे इति विश्वः रतिप्रमदः सुरतप्रमहारिणः सरोजवा ताश्च सुर सुंदरीभ्यः क्रिया गृह एव अतुष्टी दिवो दिवं
 अपि गत्यादिना वही स्मर्तुं न दिशंति विस्मरंतीत्यर्थः सर्गादप्यतिरुज्यते आसा विति भावः अत्र पूर्वोद्ध रूपकत्रयं सु
 दमेतत् ॥ २८ ॥ इत्यर्थमिति ॥ इशा य इत्यर्थं यथा तथेति क्रिया विशेषणं अर्थेन सह नि स समासः सर्वलिङ्गता न्वक्तुं
 या निराय निरंभसि तपुश्च रं सा अतएव यादे विलेखन विलो लविलो नना याः जल जंतु विघट्टि न विने क्षण
 तपसोपि कद्वै व तथा विलो भयं या इति भावः यादांति जल जंतु इह प्ररं भवा न्याः भवपत्न्या भवपत्न्याः प्रयो
 गकालोपेक्षे यानिर्देशः इदं वरुण भवेयादिना जेपमनुगम मश्वकैरं के देश स्यापि करत्वा दमे या सोकरश्चेति समाना
 पिकरण समाधि सः अतएव वामनेः हस्ताग्रा मरुतयोर्गुण गुणि नोर्भेदा विहित ममकं भवः शिवः श्रोत निदाद्य
 सलिनं गुलिना सवत्स्ये दं गुलिनेति सात्विका दयोक्तिः करणत्वेन गृहीतवान् अत्र दुती वद्यतां तस्य प्रसदा वद
 मिधाना द्वाविकाले कयः प्रतीता नागते यत्र प्रसक्तं लक्षिते असद्वृत्तौ वकार्यता द्वाविकाले तदुद्धृतमिति लक्षणा

मनु४

मम तत्तिलकं प्रतापः

येनेति॥ देवाश्चासुराश्चैतदेवासुरैः येषां विरोधः शाश्वतिक इति नैकं ब्रुवावः यत एषां कार्य एव विरोधात् नैमो व्या
 व्याघ्रादिवत् शास्त्रात् इत्याहुः यन्न मंदरादिणामेयं दंष्ट्री कृतेनेति भावः अर्पविष्णुसलिलः प्रक्षिप्तजलः अतए
 वस्फुटं नागसंघपातालं यस्मिन् सोऽबुधिः रम्यं तं मंथं मंथितः मथ्याते तद्विकर्मकत्वात् दुःखदिव्यप्रिया
 नैकर्मल्लिलितं अहिपतेर्पक्षीगुणिकृतस्य वासुकेरित्यर्थः मंथानमंदरं कृत्वा नैवेत्तुं स्यात् मथेवासुकीप्रियादि
 भारतेव जेना तव्यावर्तने वैवर्तनैराहितं कं कृतं निरुः समंदरादिरयं खं व्यालिखनपाटयन्निवभाति अत्रो
 न्नयानुपादौ नैवेत्तवलेखनेनोत्प्रेक्षणादनुपात्तं गुरुनिमित्ताक्रिया स्वरूपोत्प्रेक्षा॥ ३०॥ इहाज्ञावशि
 शिरसोरुहमाशोरसंमयुस्ये संक्रामितैरिति भावः नीतोऽप्ययं अधिका विस्तारितेयर्थः तथा श्री नीलाभैरवि
 तप्रभैरतैरिदानीं विरचितपरमाणा तत्संनिधानात् तल्लोत्कर्ष इत्यर्थः तस्य इव श्रेयनीश्वेतवर्णवि
 शदश्रेयनपांडुरा इत्यमरः वर्णदनुत्तां घघातेन इति श्रेयनशब्दात् त्रीपूतेकारस्य नकारः स्फाटिकानोरज
 तानां च भित्तयस्तासां छायाकांतिः श्रोमधो मय्या रूपि मुहुर्जो न्नाशं कौचितरतिज्योस्माभ्रमं जनयती
 ति भ्रांतिमदलंकारः॥ ३१॥ दधत इति॥ इहाद्वौ मृदुपतता मंदवहता पवेनेन कं पिता निपंकजानि ललितविला
 सिनीजनस्य भ्रूगतिवत् कुटिलेच्छिषतरंगितेच्छिष्यः पयस्कुविलासिगालिन संदधत इव सविलासं
 न संतीवे सुत्प्रेक्षा पुष्पिताग्राव नमः॥ ३२॥ अस्मिन्निति॥ अस्मिन् इहाद्वौ पिना कभेता शिवेन अधिरवि
 लोचनेनाद्या अकितं दृष्टेः उरगदर्शनादिति भावः इष्वरायाः गौय्याः स्थशभासेयादिना वरच्यपुयोगविव
 स्थायां दीपश्चावर्जवेपथुः प्रापकंपः इति साहिकेति द्विषोऽप्युजिष्युप्रसयः विन्यस्तमंगलमहोषधिज
 स्मिन् सपाणिस्वस्त उरग इव अतिसरः कौतुकस्तु वयस्य तेने अद्रुः प्रतिसरं हंस्तस्यै मूल्ये न मंउने इति
 विश्वः करेण सलीलमगृह्यतेति देवस्य पार्वतीपरिणयनवर्णनं इत्यर्थमिह ब्रह्मनुग्रहो मात्रोरिस
 योनरुत्तं भाविकमेवात्मेकारः॥ ३३॥ कामद्विरिति॥ यनपदवीमाकाशं कामद्वि व्यभुवा नेर नैकसे

रमेति

रं रसतसैरित्यर्थः केचिदनेकवर्णैरिति प्राप्तादिकः पाठ इति वैयर्थ्यात् व्याघ्राता इति अविमलिभ्यः स्फ
 टिभ्यो जन्मयेषोतेः जन्मादुत्तरपदेव हु व्रीहिर्व्यधिकरेणऽपीव्यत इति वामनः तेजोभिर्विभिन्नोऽतिमिस्रः
 अतएव पर्वस्य न प्रसर्पन् सप्त सप्तैः सवितुरुत्तराणां किरणं न विन्यो नि करः सह सप्तमिति सख्यां सप्तोय
 तामिह शेषव्यभिन्नरतीति वातिकामतीव सुत्प्रेक्षा॥ ३४॥ व्यधतेति यस्मिन् कैस्वाशोधबाधियः कुवे
 पुरां विजेतुः शिवस्य धृतये सेतोषाय उच्चगोपुरं उन्नतपुंरद्वारं पुरद्वारं तु गोपुरं प्रियमरः पुरं अलका ह्या
 पुरी विधतेति निर्मितवान् तस्य तत्सखित्वा दिति भावः सकेश एषः उपोत सधिरणः विवस्यतः आकाले प्र
 सिद्धतरकाले अस्तमयं करोति करेति वेत्यर्थः वस्तु तस्तु तत्कारण भावत् व्यजकाप्रयोगात् गम्योत्
 प्रेक्षा सा चोपांतवर्ति तया असंबधे संवधित लक्षणातिशयोक्त्यैव स्यापितेति विवेकः अस्तमिति म
 कारां व्ययस्य परजतेनाय शब्देन धर्मी समासवत्तां॥ ३५॥ नानेति॥ अस्मिन् कैस्वाशो अंतः सानुद्विष्यर्थः वि
 भत्पर्थे व्यधी भावः नाना रत्नेषोतिषां सन्निपातेः व्यतिरेकेऽप्युत्प्रेक्षादिषु व्यदंतं शोते ह्यादिना निपात
 वप्रोतेषु कटकोतरेषु वस्त्रधरा अभिष्टां वस्त्रं द्योदिसादितामिसर्थः नित्यवीर्ययोरिति निशोर्थे द्विभवि
 निसमाभीष्टा मितिकाशिका एकपदं नैतत्तमिति शंका मिति रिति संदहे आवा न आवा न अभीष्टमाप
 तन आउ पूर्वाक्षा तोशत प्रसयः द्विर्भावादि पूर्ववत् मातरि श्यामा तर्प्य तरि श्वयति इति मातरि श्ववायुः ३
 निप्रसयः तत्पुरुषकृतिवत् लमिसलुक निहंति निवर्तयति वायु संयाराभिसमावो ध्वधार्थं तस्यर्थः अतः
 निःसंदेहालंकारः॥ ३६॥ अस्मिन्नेष्टादाः शाखाणि संयोज्यति शाकुलः तेभ्यः शाकुलं शतरिति इत्यमरः
 न उशादा कुलचरम्याननयुति नैयैति किंतु नित्यस्यः नलिनीवनाङ्गि निशुनितं सर्वदाः श्यामी भवेतीति न
 दानित्यां उरी भवेतीत्यर्थः विचित्रकुसुमस्तव कैराचिता नाव्याणां नं शाखाभ्यं तां तरुणां पल्लवानि न परि

नरासंगमिव द्वौ प्रावारौ नरासंगो समौ वृत्तिका तथे समरः क्षिपति प्रसारयति अनेका हि रणप्रया के
 दरायस्य सः अथे पुरोवर्ती जिहिरिसर्पः तवपितु रिरुद्रस्य दयितः प्रियः जगदाधरो जगतीधरः यस्तौ
 गंतव्यं इंद्रकीलाख्य इत्यर्थः ॥४५॥ सक्तिमिति ॥ अमुत्रा मुस्मिन्नद्वौ अनिले जवात रुचि तिलता ना
 सक्तिमन्वा न्यसंगमयनेयतिसहसाहया तविरोचने सावित्रे मयूखेः दिग्गुणाः दिरावताः
 कृताः दिग्गुणीकृताः गुणास्त्वावतिशद्दिसेन्द्रिया मुखा तंतुस्त्विति वैजयेतीह रणमयी नो हिरण्य
 विकाराणां दाडिनायनेयादिनिपातनात्साधुः रोधोभवं तटभुवाभासः मुहुस्तुडिद्विलसिता नि
 विडुं वयंति अनुकुर्वन्ति उपमालंकारः ॥४६॥ कषणेति ॥ इहाद्रौ कषणेन केदुयनेनेयः पंकः स्तेन
 रस्ता महाहयो सर्पायेभ्यः सैः सलं विमतमतंगजरहितैः कुतः मदस्त्वपितैः ऐरावरमदसि
 तैरिसर्पः ग्नास्तेतिमिवात रुस्पहं हरिचंदनैः चंदनद्रुमैः सुराजस्य ऐरावरस्य गते पाप्मिरनु
 मीयेत हरिचंदनस्य विशेषैः काव्यलिङ्गमुनेयं ॥४७॥ जलदेति ॥ जलदजालयने मेघवेदसां
 द्रेरसिताश्मना मिद्रीला नो मरीचिभिः भानुकरो मरीचरीचिस्त्रीपुंसयोश्च पितिः स्त्रिया मियमः
 उपहिंया प्रचया विघटितसंघाता अतएवादीतेतकंदशप्रकाशितद्वंद्वौ गकरा विवस्यतो दीप्ति
 स्तिमिहैरेः सेवलिता व्यामिश्रितो वभवती युत्से ॥४८॥ मय इति ॥ इह नव्यः शांते भवनं अपि मु
 नेर्यासस्पशासेनेन आहूया शास्त्रेपथी स्थितः गृहीतशस्त्र एवेत्यर्थः हतप्रमादो प्रमत्तचित्तः स
 न तपस्य तपश्चरकमणोरिधंय तपोभ्यां वतिचरो रितिव्यपुतदंताद्धातोर्लट् नच सर्वभू
 तहितकारिणो मेकिं प्रमादः करोष्यतीति विश्वसितव्यमित्यर्थोतिरन्यासेनाह प्रायेणेति ॥

हिवस्मात्प्रायेण वाहुल्येन प्रायो वयसि वाहुल्ये इत्यमरः इतमर्थकरोतीति हितार्थकरे विधौ व्या
 पारे संप्रिभ्रतरायेर्विनाशेयां सिलधुमसुखानि प्रशक्यानीत्यर्थः अतएव शक्यधेयादिनाः सा
 मनकर्तृकेषु मनुप्रकाराणैरिणः सर्ववसर्वस्यापि संतीति भावः ॥४९॥ माजूवन्निति तवेन्द्रिया
 ण्येवाश्वाः ते अपचेन हरतीत्यपयदुतः माभूवन्त्या अपेयाने माने पुरिसर्पः माडि लुडि याशि
 र्थे लुडः संतापे तपः क्लेशो सति शिवः शिवो साध्वीयसी प्रवृत्तिमुत्साहं दिशतु किं चेति न्यार्थ
 लोकपालाः इंद्रादयः तपसि विषये वलेशक्तिरहंतः वर्ज्येत इत्यर्थः कल्पणी साध्वी क्रियाम
 नुष्ठाने अधिकफलं क्रियासुकुर्वंतुराशिबलिदुः ॥५०॥ इतीति ॥ प्रियं हंराजराजभ्येति तं प्रि
 यं इति पूर्वोक्तमुक्ताः संधामस्यानं संधदिगतवति एवो सुतोऽर्जुनः सोत्कर्तुं सौत्कर्तुं सौत्कर्तुं
 किमपि प्रपद्योति तयामास तथा हि सद्धियोगः सज्जनवियोगो भ्रशमरतिव्यथा संधते करोती
 त्यर्थः अर्चोतिरन्यासः ॥५१॥ तमिति ॥ अर्कशः संपूर्णः लक्ष्मः शोभायस्य स अर्कश लक्ष्मीरि
 तिवहुवन्ननाश्रितो बहुक्रीडि एवं च उरः प्रभृतिभ्यश्चेति कपप्रययानवकाशः तथालक्ष्मीश
 द्रस्यैकवचनां तस्य पाटा तनापि हतश्चेतीत्यावकाशः उरः प्रभृती पाटसामर्थ्यं देवक्रोधि
 कस्तु वैभाषिक इत्यविरोधः सौर्जनः सर्वतः सर्वप्रसारयोगादुत्कृष्टवस्तुप्रयोगात्प्रत्यत्रवत्
 योगात्सारावलेख्यं शोचन्यायोक्तैर्वरेत्रिच्छिति उभयाप्यमरः अनिति शयनीयप्र
 नतिकमलीयं अनेकेन बहुना अंभोजा समीपगतेन शीघ्रं भाविनेति यावत्फलेन कार्य
 सिद्ध्या अवि रहितमशून्यं अवश्यसाधकमित्यर्थः अर्कशमतनुं येतसा अर्कश सितं प्राप्नुमि

वृंशौलमिंद्रकीलमात्मीयं पुरुषस्य कारः कर्मतं पुरुषकारं उक्तविशेषणविशिष्टं पौरुषमिवा
 भ्याससादृशं मलिनीवत्तं ॥ परं ॥ इति श्रीमहाभाष्ये लात्तलमलिनाथसरिविरचितायां
 किराताजुंतीययास्यायां यथापयसमोख्यायां यथापयसमोख्यायां ॥ १॥ ॥ इति श्रीमहाभाष्ये लात्तलमलिनाथसरिविरचितायां
 दनानंतरं किरातकृतिः सौम्यविग्रहश्च तस्य चोऽवलेवितस्य मार्गः आकांक्षुगुणवान्तिस्थः यथा
 कृतिस्तत्र गुणावसंतीति सामुद्रिकाः उपमानेऽपि समानमेतत्स पुरुषु तस्योऽसंजुनः केन क
 स्पविकाराः सानुवायस्य तं केन कसानुंगरुडसावर्णार्थं विशेषणं समुदायविकारपक्षपात्र
 बहुव्रीहिरुतरपदलोपश्च तमिंद्रकीलं परमः पुमानविष्णुः पततां पतत्रिणां पतिंगरुडमिव
 त्रिभिः पथिभिर्गच्छति इति विषयगामागी स्थी अन्येष्वपि दृश्यत इति उपपद्यते उपपदसमासः
 उतरपदसमासश्च तामभितो अभिमुखमासुरोहसमीपेभियतः शीघ्रं साकल्याभिमुखेऽभि
 त इत्यमरः प्रमिताक्षराय तं प्रमिताक्षराः जसैरुदितेति लक्षणात् ॥ १॥ ॥ अथास्य कार्यसि
 धिनिस्तु च यन्मावर्णयति ॥ तमिति ॥ अलिनिक्का जयध्वनय इव ते विहता ये स्योक्तः पवेन ईरि
 तानुना अतएवाकुललोला विजिह्वावक्राश्चिखायेषां ते तथोक्ताः शिखा उवला के किमौ ल्यां शिखा
 ॥ शिखा ममौले स्थिति वैजयंती जगती कहे भूमिरुः क्षिप्रं शनिं द्यामनव द्या वंदिनस्तावकाः त
 एव ते इदं सुतमर्जुनं कुसुमैश्च चक्रैः अभिवचधुरिण्यः क्रध्रुवतामिति गुणः अत्र किरतेवर्षा
 र्थत्वात् कुसुमानां करणं ॥ इत्येवार्थत्वेन कर्मत्वमेव यथा कदा न्यासादि क्षीकिरतीति दृश्य
 तेन धातूनामर्थभेदात्कारकप्रत्ययः यथा सिच्यते वपुरिति अत्र वाक्यसमासगतयो रूपमयो सा
 धनतावादांगोभावेन संकरः ॥ २॥ ॥ अवधूतेति ॥ अवधूताः

पकजपरागकणयैस्ते तथोक्ता इति सौरोभ्योक्तिः तनुर्जन्तु वीक्षीष सलिलवीचीर्मदंते गततथोक्ताः इति
 शौरोभ्योक्तिः सुखयंतीति सुखाः सुखावहा इति मां द्योक्तिः पन्थाद्यन्मरुतेधाता समर्जुने सुदृढः स
 स्वायः सखायमिव अभिमुखमेयागयपरिश्रमिश्चालितवतः ॥ ३॥ ॥ उदितेति उदितोपलेषु उन्नतपाषाणेषु सब
 लेनेन प्रतिघातेन संवलितो घूर्णितो अतस्तुर्यो धवत्पूमधामा यमाना इत्यर्थः स्फुरेहं सातां सारसानां च
 विरावैर्युज्यते इति तथोक्ताः क्षिप्रं अनुवप्रमपां अधः पतंतीनामिति शेषः ध्वनयः तस्याज्जुनस्य मंगलमेवांसीती
 ति मांगमिकाः प्रयो जनमिति ट् कृतैः तुर्यैः कृतां मुदं हर्षं प्रतेनुः अत्रास्यस्य कार्यकारणसमावात्तूर्यकृतमुत्स
 दृशी मुदमिति प्रतिविंवापेक्षानिदर्शनालंकारः ॥ ४॥ ॥ अवरुणेति ॥ सोर्जुनः पुरोग्ये अवरुणा तुंगसुरदारतरो
 भगोन्नतदेवदारुद्रुमेव लीयसि बलवतरे मसंतादीयसन्निमित्तात्तु कुसुरसरित्ययसं निचये परे विष
 येव तसवनेन वापुर्जीरवनेन चरितो अथवेतसे रथाभे धुप्यविद्रुलशीतवा नीरमेजुला इत्यमरः समुद्रिक
 रीं श्रेयस्कसी लोके तथा दृष्टमिह्यः प्र एति ददर्शया सर्वलोकदृष्टा तभूरिति भावः ॥ ५॥ ॥ विवभूवेति सोर्जु
 नः परितः सरोजरजसा अरुणितं उतरीयं च कुकुमादिना अरुणितं सहति मल्लीरंध्रं तरंगं गितं रंगं संचरि
 भगि शोभि न सरि दुतरीयं सनां शुक्रमिव स्थितं कलहं सकुलं अवलोकयितुं मस्तमं तं न विवभूवेन श
 शाकतसौंदर्यस्योद्देशादिति भावः ॥ ६॥ ॥ दधतीति ॥ क्षतीः क्षता निरधत्ति कुतः परिणताः तिर्यग्दंतप्रहरि
 एः हिरदायस्य न्तस्मिन्तिर्यग्दंतप्रहारस्तु गजपरिणतो मत इति हलायुधः मदं प्रतिमं मुदितालियो विति रो
 धस्याधिकं दधति वंधनिश्चलीकृतवानि स्यः तस्याहिमहाजनेः रुजन् पीडयन्तपि महेतुगुणयोत्कर्षाय
 भवति महत्कृता विष्णुभावहेव स्यः तदुक्तं गजरुणा स्यापि शेषः प्रीतिकरमिति भावः ॥ ७॥ ॥ अन्विति ॥ ०

दृशौ लमिंद्रकीलमात्मीयं पुरुषस्य कारः कर्मतं पुरुषकारं उक्तविशेषणविशिष्टयो रवमिवा
 भ्या ससाद॥ अलिनीव तं॥ पर॥ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायके लालमलिनाथसरिविरचितायां
 किरातार्जुनीयया स्यायां यथापचसमाख्यायां चमसर्गः ॥ १॥ ॥ रुनिराकृतिरिति॥ अथो असा
 दनानंतरं कृतिरुक्तिः सौम्यविग्रहधृतसत्ययोऽवलंबितसन्मार्गः आकाङ्क्षुगुणवान्निर्गुणः यत्र
 कृतिस्तत्रगुणावसंतीतिसामुद्रिकाः उपमानेऽपि समानमेतत्तसपुरुषु तसु तोऽर्जुनः केनक
 स्यविकाराः सानुवायस्य तं केनक सानुंगरु इसावर्णार्थं विशेषणं समुदायविकारपक्षपात्र
 बहुव्रीहिरुतरपदलोपश्चतमिंद्रकीलं परमः पुमानविष्णुः पतता पतत्रिणां पतिंगरुडमिव
 त्रिभिः पथिभिर्गच्छति इति त्रिपथगभागी रथी अन्येष्वपि दृश्यत इति उप्रयये उपपदसमासः
 उतरपदसमासश्च ताममितो अभिमुखमारुरोह समीपेभियतः शीघ्रं साकल्याभिमुखेऽभि
 त इत्यमरः प्रमिताक्षरा दत्तं प्रमिताक्षराः जससैरदितेति लक्षणात् ॥ १॥ अथा स्य कार्यसि
 धिनिस्तयन्यन्मावर्णयति॥ तमिति॥ अलिनिका ए जयध्वनय इव ते विहता ये स योक्तः पवेन ईरि
 तानुना अतएवाकुलालोला विजिह्वावक्राश्चिखा येषां ते तथोक्ताः शिखा उवात्वा के किमौ ल्यां शिखा
 शिखाग्रमौलिच्छिन्ने जयंती जगती कृतो भूमिरुहः क्षिप्रं अनिद्या अनवद्या वंदिनस्तावकाः त
 एव ते ईदृशु तमर्जुनकुसुमैश्च कव्यकरुः अभिवचपुरिस्थः क्रध्रव्यतामिति गुणः अत्रकिरतेवर्षा
 र्थत्वात् कुसुमानाकरणह ॥ इत्येवार्थत्वेन कर्मत्वमेव यथा कदाचान्साहि क्षीकिरतीति दृश्य
 तेवधातूनामर्थभेदात्कार क प्रत्ययः यथा सिञ्चतेव पुरिति अत्रवाक्यसमासगतयो रूपमयो सा
 धनतावादे गतिभावेन संकरः ॥ २॥ अवधूतेति॥ अवधूताः

सग
 ६

पंकेजपरागकणयैस्ते तथोक्ता इति सौरोभ्योक्तिः तनुर्जं नृवीक्षीमसलिलवीजीर्णदंते गततथोक्ताः इति
 शौरोभ्योक्तिः सुखयेतीति सुखाः सुखावहा इति मां द्योक्तिः पन्ना द्यन्मरुतेधाता स्तमर्जुने सुहृदस
 खायः सखायमिव अभिमुखमेयागयपरिरेभिरे आलिंगितवतः ॥ ३॥ उदितेति उदितोपलेषु उल्लतपात्राण्युसव
 लेनेन प्रतिपातेन सेवलिता घूलिता अतस्तुयं दोषवत्पूमधा मायमान इत्यर्थः स्फुटं हं सातां सारसा नां न
 विरावैयुज्यंते इति तथोक्ताः क्षिप्रं अनुवप्रमपां अधः पतंतीनामिति शेषः ध्वनयः तस्यार्जुनस्य मंगलमेवां संती
 ति मांगमिकाः प्रयो जनमिति ट् कृते तुयैः कृतां मुदं र्वप्रतेनुः अत्राव्यस्य कार्य कारण संभावात् तूर्यरुतमुत्स
 दृशी मुदमिति प्रतिविंवापेक्षानिदर्शनालंकारः ॥ ४॥ अवरुणेति॥ सौर्जुनः पुरोमे अवरुणं तुंगसुरदार तरो
 भगिन्नतदेवदारुद्रुमेव लीयसि वलव तरे मत्तदीयसनिमिताल्लुक् सुरसरित्ययसां निचये परे विष
 येव तसवनेन वा नीरवनेनाचरिता अथवे तसे रथा भेषु व्यविदुलशी तवा नीरमेजुला इत्यमरः समद्विक
 रीं प्रेयस्कसं लोके तथा दृष्टमिहार्थः प्रणतिददर्शया सर्वलोकदृष्टा तभूरिति भावः ॥ ५॥ विवभूवेति सौर्जु
 नः परितः सरोजरजसा अरुणिते उ तरीयं च कुकुमादिना अरुणितं सहति मन्तीरं च तरे गरीति रंगं च परि
 भंति शोभिन् सरि दु तरीयं स्तनां शुक्मिव स्थितं कलहं सकुलं अवलोकयितुं मत्तमद्यं तेन विवभूवेन श
 शाक तसौंदर्यस्योद्धे लवादिभिर्भावः ॥ ६॥ दधतीति॥ दधतीः क्षता निरधतिकुतः परिणताः तिर्यग्दंते प्रहरि
 णः क्षिरदायस्मिन् तस्मिन् तिर्यग्दंते प्रहारस्तु गजः परिणतो मत्त इति हलायुधः मदश्रुतिमि मुदितालि योषिति रो
 धस्याधिकं धतिवंधनिश्रुती कृतवानि सार्थः तस्याहिमहान्जनः रुजनपीडयन्तपि महते गुणयोत्कर्षाय
 भवति महत्कृता विभूभावहेव सार्थः तदुक्तं गजरुण स्यापि रोधसः प्रीतिकर इति भावः ॥ ७॥ अन्विति ॥ ०

६९
६०५

सोर्जुनः अत्र नृहेमव प्रकनकसानुसमीपे समीपार्थे प्रव्यधीभावः अरुणैः कनककांशुपरंजनादितिभावः पृथुभिर्हर्मिभिः समतां तुल्यरूपतां गतेषु दृष्ट्यादिविविच्यमित्यर्थः सहस्रं सहस्रं दृष्ट्यपचायजेते चरशब्देन समासः करुणैर्हर्षैर्जुजितैः रुतेरनुवध्नीमन्नीत्यतीरथांगनेमवजितोऽयं क्रीवाकोऽभिननेदप्रकृष्टप्रियादर्शनात् ।
 स्यानेदइतिभावः अत्र तावदूर्ध्वं स्पधवलवयागे नारुणमस्मीकारात्तदुणलंकारः तदुणस्वगुणस्य गान्धन्योक्तं दृष्ट्या द्रवती तिलस्य तन्मूलो जेयं चक्रवाक्या स्य कंतेतरेगभ्रांतिरिति तदुणभ्रांतिरतो
 गंगीभावे संकरः ॥ १०॥ सितेति ॥ अलकीयी नारागोरं जनवर्णं तेषां पादनेतस्य रचनाक्रियातत्रपटवोरुच्य
 यः प्रभाः अंभसि निमग्नं मपिमणि जालं स्यात्प्रयभूतमितिभावः मनोजगत्तरोवादविकारमाकृतयोभूभंगारिका
 धविकारारवसितवाजिनेः जूनायनिजगदुत्तपितवंतरत्यर्थः ८ उपलेति उपलैः रुताः अतरयोदुताम्रयेतरकाः ते धी
 तेन दुष्यन्नमित्यर्थः यैवितवेणवता मरुता विधूप आलो अविजते च केतकस्य शिरया तद्वद्विरादमपाकेन द्विरीरं द्विरी
 रोद्येकः फेनमित्यमरः सरितः प्रतासमदृशसमिवैते त्रैका सोऽर्जुनोदृश १० वदिति वदित्येदिदं निभं मयूरमेव
 कसदृशं समोचनं कमेचका विसुमरः वदनेकं कंदानपयसा परं जातं वक्रवचनं वदयोमदं वुविदवद्वत्यर्थः अवगाठ
 मंतः प्रविष्टं गलः वक्रत्रैरितः ३ अयतिमि क्षितं विकसतु सी वसरितो विलोचनशतमिवेतुयेका अर्जुनस्य धृतिं वीतिं
 विदधे ११ धृतिवोद्येति प्रतिबोधः स्फुरनं निद्रापणमप्रतज्जं भरणं उद्धनता जंभा च तेन विभिन्नमुखी विश्रित्य अ
 विवृता स्याच्च अतरवपतन् अष्टौ भौतिकमरुगानां प्रकरः सोमोयस्याः सांतेपोक्ता अतरवगलदश्च विदुरिधु स्थिते च
 तुयेका शक्तिवैधूरिवशुक्तिवधुः पुलिनशयनी यश्चेतिभावः सरोरुहदृशं अर्जुनेन दृशोदृष्टं अत्र प्रतिबोधादिति
 अष्टपदोपाज्ञानां प्रकृतापीनां शक्तिवधो मीपमारूपकयोः साधकवाधकाभासं देह संकरः वसापे हाचा जगल

शिव
६९

नोत्प्रेत्येति तयोरेगगीभावः ॥ १२ ॥ शुनिरिति ॥ अशुशुभिः सधतनुना सांद्रेण न्येफेनस्य लेवेन शक
 लेन सेवलितः संगतः विदुमलतायाः ॥ ८ ॥ पत्तनैः विटपः पत्तनैरेव कुविस्तारे संवमालयोरिति विश्वः
 स्मरदायिनः कामादीपकस्य दशनां शुभृतः दंतकांतिकलितस्य सर्थः दधिधरस्य अर्धगस्य सार्धे सादिना
 षष्ठीभ्रंशं स्मरयति स्मलट् स्मरतिभूतार्थे लट् मितां ह्रस्वस्मरणं लकारः ॥ १३ ॥ उपलभ्येति ॥ सोर्जुनः
 अत्रलतरं मेधं ते तत्संक्रांतमित्यर्थः मंदे गंधमुपलभ्य प्रायपयसु स्थितवतां रोषादिति शेषः करिधाद संका
 र्यकाराणां याद संशकपाक्षिं वादिषु द्रव्यः प्रतिदितिनमिवाभिमुखान् अभियातां नृत्त्यर्थः करिणः संवु
 पेददर्शयत्यर्थः ॥ १४ ॥ स इति ॥ सोर्जुनः पुरोये सहसा समुत्पिपतिवोः समुत्पिति तुमिद्योः पतेः सनेता दुप्रसयः
 तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनइ कुवतव्य इति विकल्पादिता गमः फलिनः प्रजविभिः अतिवेगवद्विः श्वसि
 तैकुत्तारैश्च विआकाशे प्रहितैरितं शरदन्नस्य विभ्रम इव विभ्रमः सौंदर्येयस्य तद्दधुभ्रमभ्रव्यापकं ने
 सर्थः अपापटले पुरउद्दीप्तविस्मये जगाम अत्रोपमानुपातिता स्वभावोक्तिरलंकारः ॥ १५ ॥ अ इति ॥
 सोर्जुनः सेकतेवतोः पुलिनवतीः अभितः शफरी एणं परिस्फुरितान्यवचारवो दृशोया सोता सुरनिमग्नो
 गो उपयतीः भजती इणः शतरिदीप अतएव वृहज्जघनाः ललिता सखीरिव स्थिताः सरितस्तार अतिव
 कामा ॥ १६ ॥ अधिरु हेति ॥ सोर्जुनः अधिरुह अर्थादद्विमिति शेषः पुष्पचरेण नम्रशिरैर्न गता गे स्त
 रुभिः परितः परिस्फुततलं भूषितस्वरूपा अधः स्वरूपयो रस्त्रीतलमिष्टमरः संपर्युषेभ्यः करोते भूषणे
 यै सुदिति सुगमः शुचिं शुद्धं अतएव मनसः प्रसन्तिमिव मूर्तिमत्तसः प्रसादमिव स्थिता तदेतौ त
 द्वावोत्प्रेक्षाः निरेमद्विचनं तमुवशा ससाद अंत शब्दः स्वरूपवाचकः अतस्त्ववसिते ए सो स्वरूपे
 निष्प्रयंतिक इति वैजयेती ॥ १७ ॥ अनुसान्विति ॥ अनुसानु प्रतिसानु विस्मयेऽव्ययीभावः पुष्पिताः

सेजतपुष्पालताविततयः सस्मिन्सः फलिताः उरुभरुहायेषु तानि विविक्तानि नवनानि यस्मिन्सः तथो
 क्तः अन्तः इन्द्रकीलः हरेतनयस्यार्जुनस्य तपसे तपश्चर्यार्थं अपि वस्तु अपिष्टातु धृति क्रिया
 पेश्या समानकटकहा तुमन् अन्तः धृति उत्साह मातता नूत्रा न ल विशेषणार्थं स्पष्टं
 करण हेतुत्वा त्वा काव्यलिङ्गमलेकारः ॥१८॥ प्रणिधायेति ॥ अथ तत्रादौ विधिना योगशास्त्रविधाने
 न धियेति तद्वति प्रणिधाय ध्येयविषये नियम निर्गदेसादिना एतन्मनुनितां दधतः तपस्य तदर्थः
 पुरातन मुनेरर्जुनस्य सूर्यः असुकरं दुःकरं तपश्चर्येतादधौ न न्यकारं तथा हि आत्मवतां मनस्येनां
 वसादकं श्रान्तिजनकं किमिव नाकिं विदित्यर्थः इव शब्दे वाक्यालंकारः ॥१९॥ शमयन्निति ॥ धृति
 मिद्वयशमो विषयव्यावृत्तिरेवैकं मुख्यं सुखं यस्य सः तथोक्तः आत्माराम इत्यर्थः अथ तत्र धृतमिद्वयशमं
 मः संतापनिवर्तनमेकं अद्वितीयं सुखमा लुदश्च येन स तथोक्तः मुनिभिर्गुणैर्मन्त्रादिभिरन्यत्र कां
 दिभिर्गुणमयं पापं तमः शमयन्निवर्तयन्निमलः अमलिनः शुभो रम्यत्र सोऽर्जुनः प्रतिवासरं सुकृति
 भिसु कृतैस्तपोभिरित्यर्थः स्त्रियां किं नूकलाभिः शीतरुमिच्छं इव वदधे ॥२०॥ अधरीति ॥ किं नेति न्य
 र्थः विवेकज्ञानावधारणं स एव गुणस्तस्मात्तेने हेतुनेत्यर्थः विभाषा गुणस्थियामिति पञ्चमी अगुणेषु क
 मक्रोधादिदोषेषु विषये तद्विरोधेन न समासः धियेति तद्वति अस्तवतः निरासिवतः तस्यार्जुन
 स्वरूपपञ्चवः निर्गते दिव्यविषयांतरगमनः शमसुखानुभवः प्रतिघातिनीं सोपपन्नं विषयसंग
 रतिं शब्दादिपुपकृतिं अधरीत्यकारविषयनिस्पृहं न्यकारेत्यर्थः उल्लेखस्वित्तलस्य वैराग्यहे
 तुत्वादिति भावः ॥२१॥ मनसेति ॥ आद्यतः अहिंसादिनिरतः मनसा ध्यानेन जपे विशिष्टमेव त्रया

सेः प्रणतिमिनेमस्कारैरेवंमनोवाक्यकर्मभिः दिवोऽधिपतिमिदं समुपेक्षानुपेक्षेदिवानुसोऽर्जुन
 सहजेतरो नैसर्गिकं गंतुं को जीयते अनेनेति जयः एवं च जयशमौ वीरशौ दधती युवती महस्ती
 तेजसी जुगपत्विभरां बभूववभारभीही नहुवं शुवश्चेति विकल्पादामप्रत्ययः अत्र युगपद्दीर्घा
 ताधिकरणसामिधानात् अस्थलेकादुत्तमहिमं व्यज्यते ॥२२॥ शिरसेति ॥ हरन्मणिं निमेषरक्त
 मलिशमः अभिववणेन स्तनेन कृतजन्मनो जनिताः अतः पिशंगीरिति भावः जयशिरसावहनसोऽर्जु
 नः अरुणस्य अनुरोहिपतिभिः परिमृष्टमूर्द्धनि व्यापृशिरसितमालतरो उपमासादृश्यं यथा यथा
 विद्युर्धियमुपमा तमालतरो रोपम्याधिकरणत्वात् तद्वेक्षया समी ॥२३॥ धृतेति ॥ धृतं हति धृतं तद्यु
 धोपि अधता जिह्ममतिः कुरित् बुद्धिर्येन स मुनिनि अर्पितैर्मुनीन धरयन् न वेव एव भीषणेन तु कर्म
 एति भावः कुतः विरजारजोगुणरहितसोऽर्जुनः मृगनृजया न्यकारवमया मासरं जेरो मृगार
 मरो इति विकल्पादनुस्वारलोपः तथा हि गुणद्वयद्वयः कश्चिद्वरमयितुं न शक्नोति कर्तुं न श
 क्नुवंति भावशुद्धिरेव परं विष्वासवी जेपरस्य न वेवो नापि संस्तव इति भावः ॥२४॥ अथा स्वत्रिभिः
 श्लोकैस्तपसिद्धिमाह अ नूकलेयादिना अ नूकलपातिनं न तु प्रतिकूलवाहेन न न्ये उगतिं मदे
 गामीनं सुगंधिं गंधस्येदित्तीकां शते गृहणविकवीनां निरंकुशत्वात् समस्तः अथवा केचित्तु
 गंतुं केवपि एकवचनेन समासात् तमिच्छंति पवनमपितः केरता प्रवर्तयतेत्यर्थः कतुरस्य प्रापः
 आर्तवः समयस्तदस्य प्राप्तमिदं प्रत्ययः स्यात्सो गुणः सोऽवधीरितस्तिग्मत्वकूपो यस्य तं अमु
 मतो रुच्यो निचये सुष तं सुखं स्पृशतां नयतां नयतिर्द्विकर्मक ॥२५॥ नवेति ॥ प्रत्यये पुष्पाव

से जातपुष्पालताविततयः सस्मिन्सः फलिताः उरुभरुहायेषु तानि विविक्तानि च वनानि यस्मिन्सः तथो
 क्तः प्रचलः इदं कीलः हरेत नयस्याज्ज नस्य तपसे तपश्चर्यार्थं अपि वस्तु अपि ध्यातुं धर्तुं क्रिया
 पेश्या समानकलकला तुमन् प्रचलं धर्तुं उत्साहमातता नूत्रा नूत्रा विशेषणार्थं स्पष्टं
 करणं हेतुत्वात् तया काव्यलिंगं लेकारः ॥१८॥ प्रणिधायेति ॥ अथ तत्रादौ विधिना योगशास्त्रविधाने
 न धियं नितवृत्तिं प्रणिधाय ध्येयविषये नियम्य निर्गदेमादिना एवम् मुनितां दधतः तपस्य तस्यार्थः
 पुनस्तनमुनेरज्ज नस्यार्थः असुकरं दुःकरं तपश्चर्येनादधौ नयकारं तथा हि आत्मवतां मनश्च नो
 वसाद करं क्रान्तिजनकं किमिव न किं निदित्यर्थः इव शब्दो वाक्यान्ते कारः ॥१९॥ शमयन्निति ॥ धर्तुं
 मिद्विद्यशमो विषयव्यावृत्तिरेवैकं मुख्यं सुखं यस्य सः तथोक्तः आत्माराम इत्यर्थः अथ तत्र धर्तुं मिद्विद्याणां श
 मः संतापनिवर्तनमेकं अर्द्धं तीर्थं सुखमा ल्लादयेन स तथोक्तः मुनिभिर्गुणैर्मन्त्रादिभिरन्यत्र कां
 दिभिर्गुरुमये पापपुण्यं तपः शमयन्निवर्तयेन्नियमलः अमर्त्तनः शुभो रन्यत्र सोऽर्जुनः प्रतिवासरं सुकृति
 भिसु कृतैस्तपोभिरित्यर्थः स्त्रियां किं न कृत्वाभिः शीतं न निश्चिद इव वदधे ॥२०॥ अधरीति ॥ किं नेति या
 र्थः विवेकज्ञानावधारणं स एव गुरुणा स्मृतेने हेतुनेत्यर्थः विभाधा गुरुणा स्त्रिया मिति पञ्चमी अगुणेषु क
 मक्रोधादिदोषेषु विषये तद्धिरोधेन त्रसमासः धियं नितवृत्तिं प्रस्तवतः निरासितः तस्याज्ज न
 स्य निरुपपन्नः निर्गते दिव्यविषयो तरगमनः शमसुखानुभवः प्रतिष्ठाति नीसोपपन्नं विषयसंग
 रति शब्दादि उपरुजिं अधरीत्यकार विषयनिस्पृहं च करेत्यर्थः उक्तं ह्यस्वित्तत्त्वस्य वैराग्यं हे
 तुत्वादिति भावः ॥२१॥ मनसेति ॥ आद्यतः अहिंसादिनिरतः मनसा ध्यानेन जपे विशिष्टमंत्रया

सेः प्रणतिभिर्नमस्करैरेवं मनोवाक्कायकर्मभिः दिवोऽधिपतिमिदं समुपेक्षानुपेक्षेदिवान् सोऽर्जुन
 सहजेतरो नैसर्गिकं गंतुं को जीयते अनेनेति जयः एवं च जयशमौ वीरशौ दधती युवती महस्ती
 तेन सीजुगपत् विभरां बभूव वभारभीही नुबं शुवज्जेति विकल्पादामप्रत्ययः अत्र युगपद् वीरशो
 ताधिकरणसामिधानात् अस्थलेका दुर्तमहिमं व्यज्यते ॥२२॥ शिरसेति ॥ हरन्मणिं विभेभरकता
 मलिशमः अमिषवणेन स्तानेन कृतं जन्मने जनिताः अतः पिशंगीरिति भावः जयशिरसा बहन् सोऽर्जु
 नः अरुणस्य अनूरो रीपितिभिः परिमृष्टमूर्द्धनि व्यापृशिरसितमालतरो उपमासादृश्यं यया यया
 विद्यर्थं यमुपमा तमालतरो रौप्यधिकरणत्वात् तदपेक्षया सप्रसी ॥२३॥ धर्तुं नेति ॥ धर्तुं नेति धर्तुं तां
 ध्यापि अधता जिह्ममतिः कुटिलबुद्धिर्येन सः शुचिनिश्चयैर्मुनीन धरयन् नूवेव एव भीषणो न तु कर्म
 एति भावः कुतः विरजारजो गुणरहितत्वात् सोऽर्जुनः मृगान्तरजयां चकार मया मासं रं जेण मगार
 मरो इति विकल्पादनुस्वारलोपः तथा हि गुणादयादयः कश्चिद्वरमयितुं नेशते कर्त्तुं एवैकं न श
 कुर्वति भावशुद्धिरेव परं विप्रवासवी जेपरस्य नूवेवो नापि संस्तव इति भावः ॥२४॥ प्रयास्यतिभिः
 श्लोकैस्तपसिद्धिमाह अन्कूलेत्यादिना अन्कूलपातिनं न तु प्रतिकूलवाहिनं नूवेव उगतिं मदे
 गामीने सुगंधिं गंधस्येदित्ती कोराते गृहणे विकवीनां निरंकुशत्वात् समासांतः अथवा केचित्तु
 गंतुं केवोपि एकवचनेन समासांतमिच्छंति पवनमपितः किरता प्रवर्तयतेत्यर्थः न तुरस्य प्राप्तः
 आर्तवः समयस्तदस्य प्राप्तमिदं प्रत्ययः स्यात्सो गुरुः सोऽवधिरिति स्तिग्मत्वरूपो यस्य तस्य शु
 मतो रुचो निचये सुष तं सुखस्य शतानयतानयतिर्द्विकर्मक ॥२५॥ नवेति ॥ प्रचये पुष्पाव

त४

किं च विपरिप्रमता आयासे विप्रमरा हि सं उरुमह तस्य तं अंतः सा हि रमा ह दुर्वलस्य प्रमजया सं सं भ
 वादिति भावः परमुत्तमं वषु जयं प्रथयतीव आकारेण विभूतं गम्यत इत्यर्थः शक्तिनः शंतस्यापि त
 स्य नवसंगमने पूर्वप्राप्तौ जना विभूतायाः प्रभावस्यानुपेक्षि प्रायकं नेतु स तानुवंगीति भावः मयमे
 ति शंता भूयं परा भवंगमयतीति भावः ॥३५॥ अथे देशे शैक इति न वि प्रहसातुः ॥ अक्षीति ॥ सपुरु
 षः ऋषि वैशजो वेति शेषः का कुर्वा यदि वा देहा कुले जात इति शेषः यदि वा महति भूति भूति भूतो अन्ये
 जातः तव वनेषु तपस्कारतोऽस्य गतिं स्वरूपं निरूपयितुं वैयं सह त इति सहाः पञ्चाद्यन्य न स्मृति
 शेषः ॥३६॥ अथाप्यपरिनाया परा धं ह्यति ॥ विगणयेति ॥ अनेक गुणं वरु फलं इद्रहाद्यनेकफ
 लसाधनयोग्यमित्यर्थः कारणं तपो रूपं विगणय्य विचार्य अथवा विजया नै सगिक्वा अल्पतया नी
 क्ष्य च तथा वालि श्येने वा कथिते वाभिहिते नोस्माकमसं दध्यद इदं वचनमित्यर्थः असदसा च्यपि
 सहितं सोऽहं तीवु सहे ह्यादिना विकल्पादि दागमः अहं सि ते देव किं नो तं तत्राह वने चराः क
 निपुणमतयः विवेकबुद्धयः केनोभयं संगच्छत इत्यर्थः अज्ञानं नापरा ध्यतीति भावः अथंति रज
 सोलंकारः ॥३७॥ तदनुबासवः किमकरोतत्राह उपलभ्येति ॥ मद्यवा गुह्यगण तन्मनसः प्रिये
 प्रियसुतस्यार्जुनस्य तप उपलभ्य इहाहा गुह्ये ह्या समानकत क हा त्वपनिदेशः उदितं त
 तपसो देव कार्यत्वा दु त्यन्ने हर्षं निजु गोप तया हि प्रभवतां प्रभूणं धियो नयव र्मगानीति
 मार्गानुसारि एषा हि अन्यथा मंत्रमेदा तत्कार्य हानिः स्यादिति भावः ॥३८॥ प्रणिधायेति ॥

अथ हरिश्चिद्रश्मि तं प्रणिधाय विषयांतरपरिहारेण तन्ववस्थाप्य अत्र तस्मिन् नर्जुने भक्ततया वि
 दिते सत्यपि उपलक्षणे तृतीया अपूर्व इव अविदेति सती वेत्यर्थः पूर्वादिभ्यो न वेभ्यो वेति विकल्पान्ना
 सिन्नादेशः अर्जुनस्य मनसः स्थिरतां उपलब्धं परिमितुमित्यर्थः लोकप्रतीत्यर्थमिति भावः सु
 रसुंदरीति वक्ष्यमाण प्रकारेण चोऽनिदधे उक्तवान् ॥३९॥ सुकुमारमिति ॥ सुकुमारे मर्मभिदां मर्म
 धरिणां अस्त्रांतराणां मध्य इत्यर्थं तपश्च निहृत् र एमिति वक्षी अपरं अमृतं कतमतं वा वरुणा जाति परिप्रस्त
 उतमन्मयमिव सुकेमारको मलेन तु कटिने एकेन वरुः अणु सक्षं न स्थूले अलक्षं लेह्यप्रदेशमेदि
 तादिति भावः अतिदूरगदूर लक्ष्यमेदिम्य घतया अमोघं त गुणे न युतं न कदापि लक्ष्यं दपराध्या
 तीति भावः अविपक्षमसत्प्रतीकारं अस्त्रं चि तन्वुवः कामस्य कर्तारि वक्षी विजयाय प्रसीति शेषः
 न किंचिदस्तीत्यर्थः अत्रोपमायाः परिवर्तीपरिकर इति तयो रंगी भावेन संकरः साभि प्राय वि
 शेष एते परिवरः ॥४०॥ असा मर्ष्यं शं के निवायति ॥ भवेति ॥ भवती तये संसार निवर्तये ह तव ह तम
 संनिरस्त महामोहानां यो जिनां सेवधि मूर्ख रजो गुण एव रजो धूलि रिति श्लिष्ट सूच्य के तस्य शम
 ने निवर्तकं अवबोध तत्त्वज्ञाने सेव चरिते द्यो युष्माकं असकलै रसमगै र्नयना न्ये वां जयः तेः परि
 पीयमानमिवेयु ते क्षा अवसादक्षयमेव मुक्तान्मपि वधे तीनां वः कथाम्सा मर्ष्यमिति भावः अत्रो
 स्मारूपकयोः संकरः ॥४१॥ बहुधेति ॥ किंच पुरा जगती वरु धा गतां नाना मुखेन प्रकीर्णं किमनी
 यतां च द्राद्युपमान द्रव्य गते लावण्य समभि द्युसं र ह्यभवती विदध ता सज ता भूत सजा कर्त्रा
 ब्रह्मण जन ता जन समूहः ग्राम जन वं पु सहा यम्यस्तले सुर सप्रया न सुमुखी स्वर्ग लोक यात्रा

त५

प्रवण उपपादिता कृता स्पर्शस्यापि नव तत्प्रसादा सर्व लोकविश्राम्य तं ता सावः कथमसा मर्थ्यमि
ति भावः अत्रापर संविप्रकीर्ण लवण्य संग्रहा संवेधे पित संवंधामि धानादति श्रेयोक्तः ॥४२॥
अथ एवं सुति विधाय कार्या शमाह ॥ तदिति तस्मात्समर्थता कला सुजीत वाया दिव्य कृतिभिः कुश
लैः सन्निवैर्गंधैः सहित उपेय तत्राद्या तस्य पुरुषस्य तपो विद्ययत विघ्नवत्कु रूत विरते यथै
विद्यवद्य द्वा न्यतुवं ता कुराति लिखिते शोभा विद्यव द्वावा न्यतुपो लुक न न्यात्र शक्ति शोका क
र्ये एवार्थं तरन्या से नाह कृतेति कृता लिखित राणां मनोसियाभिस्ता सावो युष्माक सुख संजिने सु
षा सत्ते पुरुषं प्रति विजति विजयः सुखानतु दुष्कर खलु ॥४३॥ अथा सुख संगिते लिंगमाह अवि
मृश्य मिति स पुरुषो दिव्य तावधे न विषया भिरति विषय सुख लब्धति वा धृति वा भ्रा से या दिना
श्य न प्रसूयः एतद्विषय सत्ते स मवि मृश्य संदिग्ध व्यं क्रदुपपाज्या कृति च तेरिति व्यपहिय स्यात्
सविधिः सविमर्ति यादिभो श्लोकोक्तानु द्यान प्रकारो भवतीत्येन भवति कुतः शरा सतंधनुः कथं
विमुक्ति पथश्च परस्पर विरुद्ध मिथ्यः न स्व लुहिं साध्या मुक्तिरिति भावः अर्थो तरन्या से ॥४४॥
न च शाप भय मपि संजा व्य मस्मादि सा ह ॥ पृथ्वीति ॥ पृथु चा म्नि महा तेजसि तत्र ता स्म न्युत
षे विषये अन्य मुनिव त् अन्य स्मिन् मुनि ता विव तत्र तस्ये वेति वति प्रसूयः विकृति को प वि कल्य
भव तीभिर्मा परि बोधि प्रावि तापि मा शंकी तियाव त्वुच्यते कर्मणि लुमा श्यो गा दा शी रथे डाग
मा भावश्च तेषा हि स्य यशं सि अ वतां रक्ष तां यशोध ना ना मिथ्यः विक्रमव तं धिय धि ता निवधू
षु विषये अघा नि व्यसना नि दुःखे नो व्यसने खद्य मिति वैजयं ती न विमृश्यंति न स्पशं ती यथो तर

न्यासः स्त्री हिंसायाः शूराणां यशो हानि कर हान्न सर्वथा बो हिनस्ति श्या पं नदा स्य तीत्यर्थः ॥४५॥
असंसिते अवर्धवधू समुहोऽस्य रोगाः सुगणं पुत्रोऽमे आ शं सिता पतिरितिः आयेक्षित संभावना
भिश्चारा यथा तया क्षया च यो रप चितिरु मरः अभिमुखे समक्षं भर्तुः स्वामिन इति पूर्वोक्तं आ
देशे नियो गं समवा यपरा द्युति लेभे तथा हि अधिकृतस्य केचिदपि कोरे नियुक्तस्य संभावना
स्या निरुत पूजा कीर्ति तनोते ॥४६॥ प्रणतिमिति ॥ अथ प्रणति विधाय सप्रनः इन्द्र स्व भवना त
प्रस्थिताः जलिताः स्तनभरैर्निमित्तान्यैः नियासा ताः अंग गात्र केटेभ्यश्चेति वक्तव्या डी पपी
ति भाजः स्वामि संभाव नया संतुष्टा स्ता अंग नाः अजल नल नीता लक्ष्मी हरतीति तयो कश्च तद्व
नमो हर मिथ्यः कुतः स्ति मि तं विस्मय निष्फलं अमर भर्तु रक्षणां सह स्त्रे कर्त ददु मल स मर्थ
नव भव ता सा सौ दय सागर स्या द्बल हा दिति भावः अत्राप मा लंकारः ॥४७॥ इति श्री
किरीता र्जु नी यव्या स्या यां घं यपय समा स्या यां वष्टः सर्गः ॥६॥ श्रीमद्विरिति ॥
अथ प्रख्यानां नंतरं श्रीमद्विः सहस्र गजेन सरय गजा स्ते तेन सहेति तुल्य योगेति त्रयाणां लोकानां भर्तुः
इत्यतः द्वितीयादिना उत्तरपद पर समासः सन्निवैर्गंधैर्गुं ताता सुती गानां प्रस्थानं अलघु मृहत्सु
विमानां नरं प्रेषु कुक्षिषु कुहरेषु भिन्नः प्रतिध्वनैरनेकीभूतः अतएव संमूर्च्छ नव्या पुवन मृदंग नाद
समाभिदधे च स्यो पौरे भा शते शेष अस्मिन्सर्गे प्रहर्षी लीव तं मो जाग स्त्री दशाय ते प्रहर्षणीया
॥ सो त्कै रिति ॥ सो त्कै रवेक्षण सुवेरित्यर्थः अमर गणेः अनु प्रकीर्ण दा कीर्ण ज्वलित रचः इति
प्रभा तमयोनः पुरा द मरा वया निर्या य निर्ग स्याते कि प विव स्व त उपरि स्थिता नां रामाणां आ

सर्ग
७

प्रवण उपपादिता कृता स्पर्शस्यापि नव त प्रसादा सर्व लोके विप्राम्य त्वं ता संवः कथमसा मर्ष्य मि
तिभावः अत्रापर संविप्रकीर्ण लावण्य संग्रहा संवेधे पित संवेधामि धनादति श्रेया कृ॥४२॥
अथ एवं सुति विधा यकार्या शमाह॥ तदिति तस्मात्समर्थता कला सुजीत वाद्या दिव्य कृतिभिः कुश
लैः सन्निवर्गं धर्मे सहित उपेय तत्र गत्वा तस्य पुरुषस्य तपो विद्वत्त विद्वत्तु रत विरते मर्ष
विद्वत्तु द्वा न्य तु वंता त्करोति लिखितो र्ना विद्वत्तु द्वा न्य तु वंता लुक् न न्यात्र शक्ति शंका क
र्ये ह्यर्थं तर न्या से नाह कृतेति कृता लिखित शरणं मनो सिया मिस्ता संवो युष्माक सुख संजित सु
वासंते पुरुषे प्रति विजति विजयः सुखानतु दुष्करा खलु॥४३॥ अथा सुख संगिते लिंग माह अवि
मृश्य मिति स पुरुषो द्विषतां वधे न विषया भिरति विषय सुख लब्धति वां धृति वा आसे सादिना
श्य न प्र मयः एतद्विषय स लक्ष्म मविमृश्य संदिग्ध व्यं क्रदुपधा न्या कृति वृत्तेरिति व्यपहिय स्यात्
सविधिः सविमर्ति सादिमो श्लोकोक्तानुष्ठान प्रकारो भव कीतयेन भवति कुतः शरासंनधनुः कश्चि
विमुक्ति पथश्च परस्पर विरुद्ध मित्यर्थः न स्व लुहिं साध्या मुक्तिरिति भावः अर्थं तर न्या से॥४४॥
न च शाप भयमपि संजाव्य मस्मादि सा ह॥ पृथ्योति॥ पृथु चाम्नि महा तेजसित त तस्मिन्पुरु
षे विषये प्रन्य मुनिव त्प्रन्य स्मिन् मुनिना विव तत्र तस्ये वेति वति प्रमयः विकृति कोप विकारश्च
भवतीभिर्मा परिबोधि प्राविज्ञा पि मा शंकीतियाव त्वुच्यते कर्मणि लुमा श्या गा दा शी रर्थे डाग
माभावश्च तथा हि स्वयं शोसि अवतारं रक्षतां यशोधना ना मित्यर्थः विक्रमवतं धियश्चि ता निवधू
षु विषये अघानि व्यसना निदुःखे नो व्यसने च धमिति वैजयंती न विमृश्येति न स्पशंती ह्यर्थं तर

व्यासः स्त्री हिंसायाः शराणां यशो हानि कर हान्त सर्वथा बोहिनस्ति श्यापं नदां स्य तीत्यर्थः॥४५॥
असंसिते अवयव धूसमुहेऽस्य रोगणः सुगणं पुत्रोऽमे आशं सिता पत्रितिः आपेक्षित संभावना
भिष्मारा यथा तपा क्षया र्यो रय चित्तिरु मरः अभिमुखं समक्षं भर्तुः स्वामिन इति पूर्वोक्तं आ
देशे नियोगं समवा यपरा युति लेभे तथा हि अधिकृतस्य केचिदपि कोरे नियुक्तस्य संभावना
स्या मिह त पूजा कीर्ति तनोति॥४६॥ प्रणतिमिति॥ अथ प्रणति विधाय सप्रनः इन्द्रस्य भवनात्
प्रस्थिताः चलिताः स्तनभरैर्निमित्तान्ये निर्यासा ताः अंग गात्र केटेभ्यश्चेति वक्तव्या कीपरी
तिभाजः स्वामि संभाव नया सेतु द्या स्ता अंगनाः अचल नलनीनां लक्ष्मी हरतीति तयो कश्चिद
नमो हर मित्यर्थः कुतः स्तिमितं विस्मय निष्पन्नं अमर भर्तु रक्षणां सहस्रं कर्तुं द्रष्टु मल्लं समर्थ
नव भूव तासां सौंदर्य सागर स्याद्दे ल हादि ति भावः अत्रापि मालंकारः॥४७॥ इति श्री
किरीता र्जु नी यव्या स्वायां धं यपथ समा स्या यां षष्ठः सर्गः॥६॥ श्रीमद्विरिति॥
अथ प्रस्थाना नेतरं श्रीमद्विः सहस्र गजेन संरय गजा स्ते तेन सहैति तुल्य योगे इति वयाणं लोकानां भर्तुः
द्रस्य तद्वि ता र्थे यादिना उत्तर पद पर समासः सन्निवर्गं धर्मे गुं ता नां सुता गानां प्रस्थानं अल धुषु महत्सु
विमानां नरेषु कुक्षिषु कुहरेषु भिन्नः प्रतिध्वनैरने कीभूतः अतएव संमूर्च्छ नव्या प्रवृत्त मृदंग नाद
समाभिदधे च स्यो पौरे भा शते शेषः अस्मिन्सर्गे प्रहर्षी लीव तं मो जाग स्त्री दशाय ते प्रहर्षणीया
॥ सो क्ते रिति॥ सो क्ते रवेक्षणे तु वैरित्यर्थः अमर गणेः अनु प्रकीर्ण दा कीर्णं ज्वलितं रचः दीप्ति
प्रभा त्मयानः पुरा द मरा वया निर्या य निर्ग स्याते किं प विव स्व त उपरि स्थिता नां रामाणां आ

सर्ग
७

तपात्रायतइति आतपवैः सुपिस्वइतियोगविभागव्यपप्रयः चरितेगुणत्वे सार्धकत्वात्तदेव आतप
 त्राणमसंभवदिति भावः ॥ २॥ धूतानामिति ॥ अभिमुखपातिभिः समीरैः प्रतिकूलवायुभिर्धूतानां इति दुर्ल
 भितसूचने प्रायासाद्गतिप्रयासादविशदलोभ्येनात्मनो बधूना मुक्तांशुयुतिजनितश्चतपकृतः क
 पोत्तानां रागः पाटलत्वं मदविहितं मदजनितं श्रियं तत्सदृशी श्रियमियर्थः अतएव निदर्शनात्कार
 आनिन्ये आनि तवान् बधूरिति शेषः कर्तरिलिट् त्रिहादात्मनेपदं ॥ ३॥ तिष्ठेद्विरिति ॥ कथमपि वा ॥
 कथमादितथाप्यंते यत्तज्जोरववाटयोरित्युत्पलः देवतानामनुभावात् तिष्ठेद्विरपतद्विरित्यर्थः ॥
 यविशेषणमेतत्प्रजविभिर्वैगवद्विस्तुरंगैरायतंदुर्मा कृष्टैर्यौधैर्वियति नेमीनां चक्रधाराणां
 चक्रधाराप्रधिर्नेमिरितियादवः विवर्तने विभ्रमणं सति विमानवत् विमानानामिवै सुपमा तत्र स्पे
 वेति चति प्रत्ययः प्रवर्तिर्गतिरासेदप्राप्ता सेदकर्मणि लिट् ॥ ४॥ कांतानामिति ॥ कांतानां सतनगरागे
 कृतपुलकैः जनितोद्देशः तथाप्युत्तितलेकेषु भ्रष्टतिलेकेषु वक्रेषु मौलिकामः मुक्ताफलसदृशः
 आम सिलिलोद्गमः स्पेदोद्गमः विभ्रमं विभ्रमं सपेदं सपन्नः कर्तरिलिट् तथाहिरण्यानां विकृतिरपि श्रि
 योतनोति अतः स्पेदस्यापि विभ्रमणं सुपपद्यत इति भावः ॥ ५॥ राजद्विरिति ॥ मरुतां पथिराजद्विर्दीप्य
 मानैरभिन्नरूपैराविद्धिन्नाकारैरतएवात्कानामा र्ज्वीवस्फुटगतीनि दीप्यमानैर्गोम
 तैः कनकस्य निकषः निकषणं तस्य राजिः रेखातद्भ्रूयैरनयैः गौरपीतेरुणैस्तेत इति विश्वध्वजा
 मुकानां तेजोभिरायामः तेषामेवैर्दृष्टं सातिरेकः सातिशयः क्रियते स्म इव कृत इव दीर्घाध्यजपराः
 स्पतेजः प्रसारणदीर्घतमा इवलक्ष्यं त इवेत्युत्प्रेक्षा अत्रोक्तोपमानप्राणिता ॥ ६॥ रामाणामिति ॥

सुग
७

६६

मात्मंतस्य सो कुमार्यं तदेव जितेयेतस्मिन्कुसुमादपि सुकुमार इत्यर्थः रामाणां च पृथिव्यातपस्य कर्म
 लिखिते सहस्रतइति सहस्रं पञ्चाशत् तस्य भावः सहस्रं तत्संप्राप्ते सति अधिगतविस्मये र्गंधर्वै वि
 धातुर्विधिषु सृष्टेषु कल्पाणि साध्वीयसी उपकमत्वा इति भावः विचित्रतानाना विधत्वं प्रतीयते इ
 ति अवगतप्रतिपूर्वादिणः कर्मणि लिट् ॥ ७॥ सिंदूरैरिति ॥ सिंदूरैर्नगसंभवाख्यैः रागद्वयैः सिंदूर
 नागसंभवमिह मरुतैः कृतं न्ययोः अलंकृता इत्यर्थः सेहम्लः कक्षामि मध्यबंधने सहेमकक्षस्तेन सेहति
 तुल्ययोगे चतुर्ग्रीहिः कक्षीप्रकोटो हर्षादौ कांज्यां मध्ये मबंधने इत्यमरः स्त्रोतोभिः सप्रभिर्मदना
 दिकैभिः करातकराभ्यामेद्राजनेवाभ्यां च मदश्रुतिरिति पालकाद्येकराज्जासारे ध्रुव्यामिह सूर्यः
 मदंशरतो बद्धं तस्मिन् दशगजः अरुण स्यात्कस्यां शुभं रागेणारुणेप नमिन्नेः ससृष्टैर्वर्षादिः स्फुरित
 शतद्वेदः स्फुरितकिंलैः पयोदैसादृश्यं पयुरियुपमालंकारः ॥ ८॥ अथर्था मिति ॥ वलानि सैन्यानि अ
 थर्थादुरुपसदा त्प्रहिममयस्वमेतलं यस्वस्त्यं विवस्वपथं तातप्रोतातदूरमुपेसागय आशा
 नां उपरि नितं गुंफिता मेकवैर्लक्ष्मि वस्थितामित्युत्प्रेक्षा रम्या उमेयः तरंगानं गय प्रयस्यास्तां विद
 शानदीं मंदकिनीं ययुः ॥ ९॥ आमतेति ॥ आमते न्नमरकुलैः आकुलानि उद्धुता निउत्थापितानि ग
 स्थितानि अन्योन्य संरध्वानिरजोसिंघेयुतानि पंकजानि धुन्वन् कपयन सुरभि रित्यर्थः गगननदीतरं
 गैः शीतोमातरिष्वावायुः कांतानां संतापविरयति स्म शमयामसमातरि अंतरिक्षे अयतीति मातर्याका
 शे अयती वेति नैरुक्ता ॥ १०॥ संभिन्नेरिति ॥ इमदुरंगस्यावगाहनं प्रवेशेन संभिन्नेः संक्षुभितैः सु
 रापगायाः पयोभिः कतभिः पदवीमनुपदव्यामित्यर्थः लक्ष्मणात्पंभूतेत्यादिना कर्मप्रवृत्तौ यस्यात्

द्वितीया उर्वीः विपुला विमानपंक्तीः सुकृतीनामिति शेषः प्राप्य तत्पूर्वं तस्य श्रमं आकाशगंगायाः प्रवा
 यत्प्राभावादि सूर्यः च प्रांतरेषु रोधभूमिषु स्थलितिविवर्तनं तटप्रांतस्त्वलनेचलनेव प्रः परिकृतो व
 स्त्रीक्षेत्रो धसि सानुन्नि रतिवैजयंती प्रतिविदधे चकइसतिशयोक्तिः ॥११॥ कंता नामिति ॥ गृहे
 रिता त कर्मणि क्तः पद्यभागात् कंता नामि कंता नाम सप्तश्रु कपा र दारु विशेषः तेषामगैः क्ष ता वि
 दारिताः सुखे स्मवेदिका ये सौख्यानां प्रथिमिर्न मीभिः चकं रथो गं तस्या तो नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पु
 मानियमरः संपीडनेन क्षु भितानि जलानि येषां ते पुतो यदे धुनिः संगम प्रतिधा तं यथा तथा वि
 यति भ्रं मण मुपादे दे स्वी कृतमि स शयोक्तिः स्वभावो तस्या सं सृज्यते ॥१२॥ तमानामिति ॥ विषाण
 भिन्ना अतएव क्षरतः अवतो घनाः समानं सुरवरिणं प्रह्लादं उपदधिरे चक्रिरे तथा हि परोप
 कारे युक्तानां रुजस्तु पीडयित्व विविधये प्रकल्पाणी हितकारी प्रवृत्तिर्या पारो भवति हि इत्यर्थ
 तरन्यासः अतो युक्तं मेघानां गजदंतस्तानामपि सदा ह्लादकस्त्वमिति भावः ॥१३॥ संघातेति ॥
 सेवा ता सेवता वा तेर्ग स्यात् छत प्रत्ययः अनिलेन कामिनेति भावः दिव्य स्त्री णं जयनेषु यद्दरा
 श्रुकंतस्मिन् अधोऽश्रुकं विवति मपसारं सुहृन्नि यमाने सति पर्यस्त प्रसर्प च पृथु विशालं म
 णि मेखलां श्रु जालं दुर्वो र्युतकं चलन पद्यं युतकं सं श्रये पुगे यौवने चलनेनेति विषयः अतरे
 भवं अतरीयमधोऽश्रुकं विव अर्हो दिभ्यश्चेति छ प्रत्ययः अंतरायो अंतरायो पसंख्यान परिधाना
 न्यधोऽश्रुक इत्यमरः संजु हे संजातं जनिधा तो कर्तारि लिट् उत्प्रेक्षा लंकारः ॥१४॥ अपीति ॥
 तुषारपातैः सीत्करवर्षैः तुषारो हि मसीकराविति विश्वः आर्द्र कृततिलका अपि शमित प्रमा

प्रह्लादमानंददिशंतः पयोदाः कंतानां कर्तरि षष्ठी बहुमतिं सन्मानमाययुरत्मीयान्न नलो दोषो
 वरुप्रभूतं सुकृतमुपकारं न हिनस्ति न हं विहंति ॥१५॥ यात स्यति मयिते तरे गं वद्धमिति स्यभं
 गिमतः सैकतस्या भवभा यस्य सतस्मिन् विगतानि पयोऽसि यस्मा तस्मिन् विषयसि जने लेशे
 का विभावेति विकल्पा न्न समासांतः उरः प्रभृति पाठः स्यु पयः शङ्खैः कवचं जंत स्ये वेति
 न कश्चिद्विशोधवारिवा ह जाले मेघवंदे विद्ये दया तस्य सुरधनुष इदं व्याप स्प विदशवा
 धू जनां गभाजां मणीनां तदंगं संगिभूषा मणीनामि सूर्यः प्रजाः संधान माते नु श्रवाभरण प्र
 भाणमिंद्रधनुः संबधे पि संबधाभिधानादतिशयोक्तिः ॥१६॥ संसिद्धाविति ॥ संसिद्धौ कार्यसि
 द्धिविषये इतीत्यभाविना प्रकारेण कर्तव्यमिति करणीयं तेन संविबद्धै रनेतरकरणियार्थ संबधे
 रिसूर्यः आलावेः आभाषणैरुपलक्षितया स्याद्भाषणमालाप इत्यमरः दशशतांशित संख्याये
 धुता निविलो न्न जानियस्य सदशशतलोचनः सहस्रलोचन इत्यर्थः तस्य ध्वजिन्यापि पतिष
 तो जीवि पक्षि मार्गमि सूर्यः पितृतो न भ्रं गम इत्यमरः तत्रिपतीयादिना विकल्पादि रागमः जीमू
 तैः अपि हित सानुः अछन्न तटो उच्चतर इत्यर्थः इदं कील आसे दे प्रापः सीदते कर्मणि लिट् ॥
 १७॥ आकीर्णंति ॥ विलासिनीनां मुखनलि नैरुपमित समासः आकीर्णं उद्धूतानि स्फुटा न्यसं
 कुचिता निविशदा पत्राणि श्रेत छत्राणि केना इव उद्धूता यस्याः सा तथा कौतूर्यध्वनि तेः वा
 यद्यो वैर्गो भ्रं यथा तथा भूमर्तु रिदं कीलस्य शिरसि श्रोपते ती सा सेना न भोजन की वरेजे ॥१८॥
 ॥ सेतुलमिति ॥ पयो मुक्तां विताने समूहे सेतु हं दधति संभ्राटो पाज्जवेन नाभिपततः मेघ रंदमाधा

रीकृषधावंतर्यः रथान्नियमितैराकृतैः रश्मिभिः प्रगृहेभुग्ता आकुञ्चिता येन प्रोच्यते वा ते किरणः
 प्रगृहे रश्मिदो एतत्प्रोच्यमस्त्रिया मिसमरः प्रवर्तनं मेती यवना मिनोऽवनतपूर्वकायास्तु रंगा कृदप्रण
 स्तिमा निन्युरिति स्वभावातिः ॥१९॥ महद्विमिति महद्वं नगमभितः द्वादकी लमन्निमुरं च अभितः परि
 तश्चादिना द्वितीयादिकं तरिष्ठास तंतः पर्यंतं स्थिताः पार्श्वस्था जलदाये वा ते किरणवर्णाः ननि
 र्द्वार ए इति वक्ष्ये सप्तमसंनिषेधात् सप्तमीतियोगविभागात् समासः निलयने स्थाने निः प्रकंप प
 दैर्निष्प्रतप सैजलत्रिषि शयिभिर्नगैर्मेनाकादिभिः सादृश्यमायैर्गुणैर्युपमा ॥२०॥ उत्सं
 ग इति ॥ महद्वं रुक्मं मे मूढं नियस्व मे न विवमं निमोन्नतं तस्मिन् समविषमे द्वादक व द्वाध्वः वियद
 भिषातला येन नगगन संवरण ठवेन सप्तमे क रूपमा रोहावरो हरहितमियर्थः क्रांता नांगध
 तां तुरंगमा एं स्युरपदवी स्युरपंक्तिरुपनदि नदी समीपे अव्ययीजा वज्रैति नपुंसकत्वाद्भस्य
 त्वं सैकतेषु आधूलादादितः प्रारभ्य सामग्रीं साफल्यं सेने सैकतादन्यत्र निमेषु गगनं स्या
 रण सप्तमविषमे स्युरस्य शोभावादि चिन्ता स्युरसरणिः सैकतेषु सर्वत्र समतलत्वादे विधिने स
 र्यः ॥२१॥ सध्वानमिति ॥ सध्वाने सशब्दं निपतिता निर्झरा प्रवाहाया सुता सुप्रवाहा निर्झरो
 रुरसमरः अधिष्ठाका सुउर्ध्वमिषु भूमि रूढे मधियेके समरः उपाधिभ्यामिथादिना एकन प्र
 त्ययः मंदैर्गंभीरैः प्रतिनिनदैः समूर्ध्वं न घट्टमानः रथानां ध्वनिः घनरवशं कया गर्जितभ्रमे
 ए इति भ्रांति मदलंकारः उद्गीर्णैर्मयूरैः सौत्केटमुपश्रुषुवे श्रुतः श्रुतेः कर्मणि लिट् ॥२२॥
 संभिन्नामिति ॥ अविरलपातिभिर्निरंतरप्रसारिभिः उपमेखलंतरे द्विसूर्यः अथ मेखला प्रो

लिस्थाने द्विकोटे सिकटबंधन इति यादवः जीलानां मणिनां मयूरैर्भर्तृशं संभिन्ना मेकीभू
 तां अतएव नभोंतराले विधिन्नामिव स्थिता मियुत्प्रेक्षा व प्रांभः स्मृतिं न प्रोदक धारां व
 निता प्रवलोक्यो वभूवुः व प्रांभः स्मृते धवलमया गेद्रजीलानां निलिमस्वीकाररूपत
 दुणे त्यापिता विद्ये दो त्वे क्षो तित यो रंगा जीभावेन संकरः ते न न्येने तो विद्ये दभ्रमस्तो
 भ्रांतिमा व्यज्यते ॥२३॥ आसन्निति ॥ धुरंगता सेवा धूर्गता नां यत्त एणाधियमवमयाव
 होय आसन्नायां द्विपपदव्यां वनगज मार्गे यो मदा निलतस्मै कुध्यंतः संप्रति कुयं
 तः कुदुहेयादिना संप्रदानत्वात् अतुर्थी सव्या गं सकपटं निजकरिण्यिरा तत्रिताः
 आकृष्टं निता सुरकरिणः प्रस्थाने कथं निदीषु अमिलेयुः ॥२४॥ नीरंध्रमिति ॥ नीरंध्रं
 सो द्रपयिषु रथां गैश्चक्रैर्नुजं प्रेरितं पर्यस्त प्रसर्पत नवसलिलमेवाराणं रजोवहं तो
 सावाहिनी सेनायमोते प्राववि सुभित सुभित जला कलुषोदके सूर्यः जहूक न्यास्व
 वनानि पलपुष्य प्रधाना निगहणे निजीर्णरणानि च तानि व नानि ॥२५॥
 गहनानि आतेने व्यानशे अत्र समासगतवाक्यगतोपमयोः सजातीय यो रंगा जीभावेन
 शोकरः ॥२५॥ संभोगेति ॥ अथ यत्रारे द्वादस्य सहायाः सज्जिताः गंधर्वा उपगंगं गंगा समीपे
 व्ययीभावस्य नपुंसकत्वात् रुक्मं सेभोगक्षमगहना मुपयोग्यव न ज्वलित मणयो जेषु तानि
 सैकतानि विभ्राणां भद्रतिधा तो कर्तारि शान न न्युतैः स्वयं पतितैः कुसुमैरा न्निता व्यासा विर

लाः सांद्राः शाकुलाः शाद प्रायप्रदेशा यस्यां तां धरित्री मधुपुरि तस्य वसते यजदिवा सं
 प्रसारं अत्र धरित्री विशेषणार्थानां अधिवासहेतुत्वाद्देवकपदार्थहेतुके काव्यलिङ्गमत्वेक
 रा॥२६॥ भूमर्तुरिति॥ तदा हरिसखा ह्रीर्निवेशागंधर्वसेनाशिविरनिवेशः शिविरोद्वाहि
 नीस्थानेषु प्रकीर्तित इति शास्वतः भूमर्तुरर्थाः समधिकं पूर्वाध्याधिकं यथा तथा श्रीम
 तां प्रियमियर्थः आदधे जनयामास तस्याहिमहादयानां महात्मनां संभक्तौ सम्पत्तौ सेवा
 यां किमसुलभं न किंचिदुल्लभमिह्यर्थः यतो यदृच्छया देवा योगोऽप्युद्धाय मुत्तर्धनेपति
 अत्र प्राकृतयदृच्छया गैः कर्षाधानाभिधानादप्राकृतमतिक्रियोगस्योत्कर्षाधायक
 त्वेकैमुत्तिकन्यायेनार्थादापत्तिरिति प्राकारणिकादप्राकरणिकापत्तिरूपार्थापत्तिरलं
 कारः तदुक्तं एकस्मिन्नुपमावाद्यत्रयत्वेन्यथापते तैकैमुत्तिकन्यायेन यतस्स स्याद्
 र्थापत्तिरलंक्रियेति॥२७॥ सामोदा इति॥ सामोदाः ससौरभाः कुसुमप्रधाना सरवः शकपाणि
 वादिषु दृष्टव्याः तेषां प्रियः समुद्रयः विविक्ता विजनप्रदेशाः विविक्ता विजनध्वनिः शलाका
 स्तथा रहस्यमरः किशलयशालिनीलतानां संपत्तिरिति पदार्थाः अमरांगनोपपन्नाः सैतः सा
 फल्येययुः तथा हि जयालक्ष्म्यकरणेन परेषां उपकुरुते लक्ष्मीवानिति शेषः सालक्ष्मीर्ना
 न्येति भावः परेषामेव नानुकरोति मगवतो नारायणस्य सादिव तत्क्रियायोगे हि संबधे सा
 मान्येति वक्षी॥२८॥ क्लृप्त इति॥ क्लृप्तोऽपि त्रिदशवधूजनः पुरस्तादग्रे लीनानां संज्ञितानां
 महीनां स्वसितैर्विष्णुसैर्विलोलापल्लवायेषां तेषां जेदनां संपर्कं हतविनये॥

दुर्जनैः स्वलैरावतानां सेव्यानां प्रहणं संपर्कमिव परिहरिति स्मदुद्धृद संसृष्टा गुणदा इति
 सारं ज्ञेया इति भावः॥२९॥ उत्सृष्टेति॥ उत्सृष्टा अक्षिप्राध्वजां कुथाः अस्तरणानि के कदास्तनुवा
 णियेभ्यस्ते प्रावेणप्रास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुचोद्योरिसमरः विदित नयेः शिखाभिर्ज्ञेयं त
 भिः अमविते नु धरित्री मानीताः निवेश्यमाना इत्यर्थः द्विपायुगं तवा तैराक्षिपान्मुद्धतानि
 दुर्माणानां गहनानि येभ्यस्ते पर्यस्ता विपर्यासिता गिरय इव विरेजुः॥३०॥ प्रस्थानेति॥ गज
 पतिना प्रस्थानेन अमेण जनितां निद्रां विहाय अमुते सदानपेकेश्यां तेषां यत्र प्रदेशोऽस्त्विति
 लीनमलीनां कुलं संरंभेण स्यात्तं संभ्रमेण व्युत्पन्नं भ्रंशं खलं निगुमिमेव युत्सेत्ता अथ
 मं स्वलैः अंदुको निगुको स्त्री स्यादिति मरः॥३१॥ आयस्त इति॥ वनगजदानं गोऽस्य स्ती
 तितथोक्तं शेषः परकुलमियर्थः संप्राप्नुमायस्त उत्सुकः यसु प्रयत्ने इति धातोः कर्तरि क्तः
 किंतु सुरसरिदोघेन गंगा प्रवाहेन रुद्धवर्मानागः निहितश्चितस्तीक्ष्णकुशो यस्मिन् तेषु
 र्जने विधुन्वन्नेरोषादिति भावः यतारं न विगणयं अकार॥३२॥ आरोहुरिति॥ समवनत
 स्य जलपानार्थमानतकाय स्प करेण गर्जस्प करेण रिभ्यां स्त्रीने भइ समरः करेण पीत
 शेषे पयसि आरोहुरिति पकात्साशं के सभयं समीरिते क्षिप्ते सति सीकरः अरुणे मद्भु
 तिमदधारे ययो सौ कपोलौ समाजं नू प्रमज्जन् मजे रजादौ संक्रमे विभावा वद्विर्वक्त
 येति वद्विः मद्भव सस्पंदे मुग्धावमद संपत्तस्य मद सादृश्यान्मादौ पमा॥३३॥ प्राप्रा
 येति प्रतिरब्धातापि प्रतिपिपासतापि क्षणमात्रमाघ्राय रोषादुत्तीरं तीरे विजत्त्यर्थेऽप्येति भावः

निहिते विवृते लोचने उद्धृतिं ते यस्य तेन प्रतीगजद्विदृष्टयेति भावः वारणे नहि संश्रुतं तलम
 पिवन करिणं मदां वुसिहैर्दानं चारुभिः संपत्कं वारिनायेमे न पीतमिदं यः चमूखदने
 ति धातोः कर्मणि लिट् ॥ ३४ ॥ प्रज्यातदिति ॥ किं उतो विरहं तो गजपतयो निम्नगायाः गगायाः
 पयांसि प्रज्यातादिः क्षुरदि मदैः सुरभीणि हृत्वा किं जलैः के सरे व्यवहितास्तिरोहितास्ताम्रा
 दानरेखामदराजयाधु तैरत एव सरसि जगंधिभिः कपोलैरुपलक्षितं संततं उतैरनिर्जम्बु
 श्रममदसरसि जगंधयो विनिमयो तथा समपरिवृत्तिरलंकारः तेन च गजा नो निम्नगाया
 अपरिमलव्यययातः संरंभो व्यज्यते ॥ ३५ ॥ श्रीकीर्णमिति ॥ यना रुणेन सद्रुहो हि तेन विशेष
 ए समासः बलरजसा सेना परागेण कीर्णं सपदि प्रक्षोभं रालो उने स्तेषु तरंगितं संजात
 तरंगं तारकादिवा दितं यद्वा तरंगतवत्कृतं मलं तात्तकरोतीति लिच्ः कर्मणि कः एण वि
 द्यवज्ञावा न्मत्तु कालुक तथा मातंगैरुन्मथितानां लुलितानां सरोजानां रेणुभिः विगंधि
 शंगमं च मंजिष्ठनमहारंजने नारकं मंजिष्ठं वसनमिव निर्वभासेते नरकं रागादिय एको
 शो यमिति पाटे कोशे या छनकोशे यं कुप्रिकोशे त्यमियर्थः ॥ ३६ ॥ श्रीमद्विरिति ॥ श्रीमद्विः शो
 भावद्विर्नयमिताः अकंधरा अयराताः पश्चिमपादागालि च येषां तैरपरः पश्चिम इति वैजयं
 ती अगुरुवनेषु सांगहारं सांगविशेषं संसक्तैः विसृतानि प्रवृत्तानि मदां वुनियेषां तैर्गजे
 प्रस्पंदितो जलज्ज्वालिः प्रवृत्तिता ये गं दुशैला स्तेषां शोभा संप्रापे प्राप्ता कर्मणि लिट् गुरु
 रं गं दुशैलास्तु न्युताः स्थूला पलाजिररियमरः अत्रान्यान्यशोभा प्रात्यसंभवा तत्सदृशी
 शोभेति प्रतिविंबलक्षणान्निर्देशना लंकारः ॥ ३७ ॥ निःशेषमिति ॥ गंधं वहतीति गंधवा

पाद ५

वक्रः

हो वायुः कर्म एण निशेधे यथा तथा पशुमिहो रेणुयेन अतर्मदजलं स्त्रोतोभिर्मदना कुपि
 जस्रमुज्जतां वर्षतं वारणं तां संवधि व्यवहितं स्तिरस्ते भूरि पुष्यगंधो येन सभिन्नाः पु
 काचं दुवाले लेसमरः ॥ तत्पुष्यालिबेलापुष्यजाती प्रभृतयः ॥
 स्वलीगाव्रीहयः फले इत्यमरः ॥ भिल्लैलावत्स्वरभिध्राणोरियप्
 रामित्यपमा ॥ उग्रामोदं परिमन्त्रुवाहवहतिस्म ३८ सोद
 श्यमिति गंधीरैर्मध्यधौषे गजितैः सादृश्यं यद्यतिसकृपमा
 दधाते ॥ शतप्रत्ययः ॥ वानपुंसकस्येति विकल्पा न्नुप भावः
 उन्निद्रावृत्तिप्रवणादव प्रवृद्धिः ॥ सुमिताः सरं ज्ञा अयमे
 गाधिपास्तैः ॥ अतानि नृप्रबुद्धा नीतिभावः ॥ अमरमे हे
 भवं हि तानि कृष्णान्तरं अमुपदेशान् ॥ नृप्रायमनूपं स्यात्
 सिकृच्छस्तथाविध इत्यमरः ॥ चक्रिताः गजिता शंकया संभ्रान्ता अ
 यचकोराः पक्षिविशेषाः ॥ नीलकण्ठमयूराश्च येषु तान्तरथाकर

रत्नां रत्नां विज्ञाः पृथ्वी ॥

तादृशान्तेनुः१ भ्रातिमदलंकारः ३९ शारेवेति परिष्ठाद्ये
 नेनेति परिष्ठाद्यः ४० परिकरो वसनाभरणैः पुंसि संज्ञायां ॥ य
 प्रायेति धप्रत्ययः ४१ पिपुसुसर्गस्येति ह्रस्वः ४२ शारनास्यासत्ता
 न्मसिताः ४३ स्तवका इव कर्मणीः कावये देः ४४ परिष्कृतानां अलङ्कृतानां
 तानातरेः ४५ वीरितैः ४६ सेवितानां निवेशनविभागैः ४७ शर्मासनिकावये
 देः ४८ परिष्कृतानां अलङ्कृतानां ॥ संपुर्णपेभ्य इत्यादिना सुट् ॥ वसनपादपा
 नां पुरषे यदुपवनं तत्र जाता उपवनजा लक्ष्मीः ॥ जसे ॥ जाता अत्रा
 न्येन्यलक्ष्मीः सभवात्तत्सदृशी सा दृश्यादौ पादसंभवस्य संब
 धे निदर्शनात् ॥ वसंततिलकावत्तं ॥ उक्ता वसंततिलकावत्तं
 भाजगो गै इति ॥ ४९ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायः ॥ **अथ विष्णुस्त्रिनाथसूरिवि**
रचितायां किराता कुनीयव्याख्यायां छंटापथसुमारयायां सप्तम

सर्गः ॥ ७ ॥ अथ निवेशानंतरं सुरांगनाः ४ स्वमायया सिद्धयः ४ वि
 शेषणकृतैर्निमित्तैर्मंदिरैस्तुल्यं नतामणयो यस्मिन् तद्योमसदां
 गंधवर्णासनातनं तत्पतनं ॥ तायं चिरमित्यादिना भागार्थे बहुप्र
 लयः ४ गेवजंतस्यतिरिद्धः ४ तच्चापवर्णानि प्रातिपद्यततथाक्तं
 इत्युपमायापुरवनानां विहजिहीषया कृतानि विहर्तुमिच्छया ॥
 कर्मणि षष्ठी ॥ जहः ॥ तत्पतनं ॥ जतौ लिट् ॥ अज्वलज्ज्वलमिति पुर
 मिति च कर्मसंघे जतुयादित्यायेकानुप्रासः ॥ अन्यच्च तदेपरी
 स्यात्प्रास इति तपोरुपमायाश्च संस्था ॥ अस्मिन् सगे निशस्त्र
 दत्तं ॥ यथायथमिति ॥ यथायथं यथास्वकीयमिति क्रम्येत
 र्थः ॥ यथास्वेतु यथायथमित्यमरः ॥ नृपसकलनिपातननुहसार्थं

नमश्चैरैरंगिचैमिचैः सहिताः प्रभाभिः स्वदीतिमिकजासि
 ताः शैल्यीकधोयाभिस्ताः पूर्वोक्ताः वनजातेरुणाः स्त्रि
 यः वनविशंत्यः क्षणकतिर्यस्ताः क्षणकलीनाविद्यतीमेक
 रूपतासमानरूपतादधुः । द्युधरे । मुहुर्दुमातरावे वासी स्फुरणस्य
 क्षणिकत्वादिति भावः । अत्रानुपपत्तिना इयमपमाशेषत्वमिति
 केचित् । उभयथाप्यनुप्राप्तसंसर्गः २ निवृत्तेति । निवृत्तः प्रवृत्तः
 वृत्तस्य वर्तलस्य पयोधरः क्षेमोयस्मिन्सः पादप्रक्षोभे तु विभ्रां
 तिसम्भवादिति भावः । किंचिप्रवृत्तानि दादिविक्षणानां पुराणां
 आरवोयस्मिन्सः । अवनोपरिक्तमः सन्धारो नभः प्रयाणान्तरा
 मधिक । पञ्चमी विभक्त इति पञ्चमी । धृतिस्तोषमादधे । अत्र वि

शिष्टपरिहृतमस्य धृत्याहेतुत्वात्काव्यलिङ्गमन्कारः ३ घनानीति
 सांज्ञाणि अस्मिन् लाणिनिकरप्रवेधानिहस्तग्राह्यानि अनुमानेन कसेर
 धि कार्यवचन इति तत्तादात्म्यसंज्ञाः कामुकसुमानि विवृतः नवकुसु
 मानितान् शास्त्रिनस्तान् अपहाय सुरसुंदरीजनेः पुरोगे अभिसन्ने ।
 अभिसृता । भावलिङ् । तथाहि । कामिनो गुणध्वनिशयेषु विषये उत्तरमुत्तरं ।
 वासार्थः व्ययभावे । यथांतरमिच्छयेषां तेषां यथांतरेषां । उत्तरोत्तराभि
 लाषु काहि । अत्र परिकाषापि तां तां तन्वास्मन्कारः ४ तन्वति ।
 विच्छेपनामो देहना आकृष्टावना लयो वनभृगा । सन्तः कशाः । आन्
 तैरुक्ताः पाणय एव पल्लवायास्ताः । स्फुरतो नरव्याधूना मुक्ताः पुजा
 एव मञ्जर्यः ताधिभतीति तयोक्तः । किं । विभासिनी नो वा हव एव उक्ताः

१२२

ताः सिषे विरे ॥ अत्र समस्तविषयं रूपमलंकारः ॥ कृतावयवानां पद्य
वादीनामपिरूपणादिति ५ निपीयमानेति ॥ शिलीमुखे रत्निभिः ॥ अकि
बाणेशिलीमुखो विलसति ॥ निपीयमानस्तबको गुणो यस्य सा च लालप
ध्वजा यस्य सा अतएव दृष्टो ओष्ठो मस्मिन् तत्करावधूतनं कुरु कुरु
विद्वं यन्ती सावक काने तोष दंशनं प ध्वज चने न करावधूतनं कुरु कुरु इत्यर्थः ॥
वधूजने दृष्टे दृष्टा ॥ अत्र विउं यन्तीति प्रस्तुता शोकशोरन विशेषणे
भूतोपमा ॥ महिम्ना अप्रस्तुतनाधिक प्रतीतेः ॥ समाप्तोक्तिः ॥ उतिष्ठ
मानया तयोपमया आगागिष्वावेन संकार्यते ६ अथ कश्चित्
मधुकराक्रांतां कालिदाह कराविति मानपरिहारेण मधुपाश्रयेणे
ननु कश्चित् मधुकराक्रांतां कालिदाह कराविति मानपरिहारेण मधु

१२३

पाश्रयेणे ननु कश्चिद्वाद्य इत्याशये संबोधयति हेमानि निनवपद्य
वस्य आकृतिरिव आकृतिर्योमित्युपमा ॥ तौ करोधुना न कं पयंती
धुनः क्रियादितात्परान्तरं ॥ दृष्टाव्ये व्यर्थं परिश्रमं मा कृथाः मा कुरुष्व
करोते राशी रथे नारितुः ॥ दृष्टाले हेतुमाह ॥ कल्प्यन्तामिशं कयो कल्प
वधो भूमेण ॥ इति कालिदाहंकारः ७ उपयुषी उपगता ॥ वृद्धावलिः ॥
कथं नु तस्य निविसेति ॥ न वित्रस्य सेवेत्यर्थः ॥ बाभ्रावो त्यादिना वि
कल्पेन शान्तं प्रत्ययः ॥ अत्र कान्तापरिश्रमं वेद्यर्थं रूपकार्यस्य
षड्दाबन्धः ॥ कल्पवधूतीक्रमणनिबन्धना विना स रूपकारणेन सम
याते कारणेन कार्यसमर्थं न रूपेणार्थान्त्यासो भ्रातिमदगागिष्वावेन सं
कीर्णः सतूपमया सत्प्रज्यते ७ अथ काचित्सरवी कांचिदप्रणय

कृपितामाह। जही हीति प्रीयमुपेतुं स्वयंमेवानुसृतं इच्छती। आचिनघोर्नुमि
तिविकल्पान्नुमसावः। काचित्तायिकां निषण्णः चित्तः सरवीजनः त्वको
पंजही हित्यजः। आहवाविति विकल्पादीकारदेशः। दधितोऽनुगम्यता। अनु
श्रीयतां। उभयथापि प्रार्थया लोहः। अन्यथान्वलं अस्ति रत्नमनः पुरा
नुशते अग्रेऽनुगमिष्यति। अनुगैतप्यत इत्यर्थः। यावत्पुनरनिपातयोर्लुट् पु
रः पूर्वमेवानुनित्ये प्रसादयामास अथ न्वतुर्किं यावत्पुनरनिपातयो
र्लुट् ॥ पुरः पूर्वमेवानुनित्ये प्रसादयामास कुसुमानि दुकलानीवतेः शालंत
इति तथोक्तेः। सारपंक्तयो मेखला इव परिष्काणं त्यो येषु तेः। स्वेष्वांकळत्रा
णि श्रोण्यः तद्वच्चारवः तेः। कलने श्रोणि सार्धयोरित्यमरः। प्रेतीरदेशैः
स्तुषितकुंजाः समुद्रयोषितोवननद्य इत्यर्थः। अत्रतीरादीनांकळत्राणि

घोषमेव न सामर्थ्याच्च न दीनां घोषिदोषम्यगम्यते ॥ ९॥ विद्वरेति
विद्वरपातेन भिदां भेदः। षिभिदादिभ्योऽऽ ३। उ पेयुषः। उपगतात्प्रवाहान्
अतोः अतएव अभितः प्रसारिणः प्रसर्पितः इति प्रियायादुसंग इव
शीताशितानां मुचीनां मोक्तिकालव इव लिषो येषां ते किंचन प्रहासा
इव स्थिता इत्युपेक्षा। वारिविद्वश्च। अत्रोपमयोक्त्युपेक्षायाश्च सं
सृष्टिः १० सरवीति रैद्वौ फो वण विशेषो येषां ते द्विरेफाः भ्रमरश
ब्दे तदर्थो लक्ष्यते दृशरसत्पमिमिति विधीति काष्पकारः। स्थिरानि अ
ला द्विरेफा एवां जनानितैः शारितानि शबलीकृतानि नृपराणियेषां तेः।
शालैः ३ शबली पीतयोरिति विश्वः। विसारिभिर्विस्तृतैः पुष्पाण्येव लोच
नानितैः प्रेक्षागुक्तकृत आदरो यस्मिन् न कर्मणितयथा सरवीजनं का

ताजतं निरीक्ष्यमाणाः पर्यंतं न विदुः कृतः नम्रप्रतयोः
 वनताग्यालताश्च। अत्रात्पको ह्येक्षयोः संकरः ११ उपेयुषीणा
 मिति। मदेनासरोः अवक्तेरागस्वरुपा इत्यमरः। करिणां कपोलानां
 काषेः कषणेः उपेहितस्यामरत्वं जनिनं ह्यमवणा इति न भूषणालंका
 रश्च दनामव्यजाश्च। गंधसारो मलयजो भद्राश्च रं उच्यते नो विद्या
 मित्यमरः। बह्वीरधित्यका उर्ध्वभू। मीरुपेयुषीणां सुरराजयोषितां
 मनांसि जहः। अत्र चतुः श्लोक्यानुधादीनां निशिष्टानामेवापसेप
 नो हरतालोक्त्या काव्यलिङ्गमुच्यते १२ स्वर्गोचर इति चित्त १२५
 हारिणामनोहरे पशारिणां प्रसवेन पुष्पजातेन निलोभ्यनाना
 आहूष्यमाणा योषिताः स्वर्गोचरे स्वविषये स्वकरप्रचये सत्यपीत्यर्थः॥

उपकर्तुं परिचरितुमिच्छतां न भक्ष्यरातां गंधर्वानां प्रणयेन स्नेहे हेतुना
 प्रियाणि वक्रः स्वर्गग्राह्यामपि प्रसवं स्वकांतप्रिया च तदीयमानमे
 वाग्रहीषुरित्यर्थः १३ प्रयच्छतेति। कुसुमानि प्रयच्छता हृदगादधितेन उ
 चैस्तेरालिपक्षणेन संपूर्णानामधेयं लंभिता प्रापिता तन्नाम्ना आ
 हूतेत्यर्थः। नाममोत्रं कुल्लो गोत्रमिति शाब्दतः। मानिनी मानवती अतए
 व तन्निबिडूचे। तदुक्तं दशकपके। तत्त्वज्ञानाय स्यान्निर्वेदः सातद्विधा
 वाक्च मानेना सनिभ्यासश्चैव ण्येष्टा सदीनता १४ प्रिय इति वाचं
 यच्छति ददति सति समाळपतीत्यर्थः। दाणेः शत प्रस्ययः। पादोसादि
 नाय पादशः प्रियनिबडूदृष्टिः अतएव उत्सुरवशिष्टिः श्लयः। आकु
 लश्चान्तिश्च सतादशः। उच्येयी नीविबंधो यस्य सा। नारीकृष्टमुक

७५
३२६

ग्रंथो नीविः स्यादुच्चोपपेथेति मार्तः ३१ अपराज्यन्यास्त्री अंशुकं न सं
माददः । नर्वबं धा जे राग पार वश्यादिति भावः ४१ पुष्पेषु वृथा गोप्यं आहितं
आरुपान प्रसारितमित्यर्थः ४१ पालिप च वं धान विवेद । प्रियासक्तचित्त
दिति भावः । एषा च प्रगट आनायिका पाणि पध्वमि स्य अन्यतरन
यिकथाद्यबाधक प्रमाणाभावा दुपमा रूपयोः संदेह संकरः १९ सा की
मिति आसक्ते क्ता ता पध्वना भूषण पराग पध्वनेः सह ग्रथितो मे
त्यर्थः ४१ कुसुमावतं संकं पुष्पशेखरं कोत दत्तमिति भावः ॥ स की नं समा
स जं त्या शिरसि प्रतिवसं त्या दश शः । जं प जा श पी त्यनु नासिक कोपः ।
कातया कश्चित् स्तनाभ्यामुपपी ज्यस्तोस्तनोपपी उ । सत्यभ्यां चेत्या
दिनाममुक्तप्रत्ययः । नितं विना । प्रशंसायामितिः । जेधने । ननिवि

३२६

१-२

डेन जघनेन । पञ्चाश्रितं वः स्त्री कथोत्सावेन जघनं पुर इत्यमरः
नुन देनु नः । अंशुकातिरेकादिति भावः ४१ यथा प्राग्मेवः १५ अथ य
मेनाह कलत्रेत्यादिविगे व नी विना गात्रो जमेनादि स्त्रिष्वस्त्रग्र
थिना कलत्रभारेण श्रोणिभारेण तथाग वरस्त्रसमानं हुक्कं धाम्या
ताभ्यां स्तनाभ्यां शालत शतितथोक्ते नोर सा तथा वलि अपाये ने भंगिनि
रुत्या स्फुटो मराजि र्यस्मिन् तौ मनिराय तत्वा तता म्यता तत् भवता उदरे
णोप वसितया स्वभावोक्तिरुक्कारः १७ विनं वमानेति विलंबमाने
विस्त्रसमानः आकूळो विकूळितश्च केशपाशोयस्याः सा आनिष्कृत
बाहुभूलयादर्शितकक्षाप्रदेशा कयाचित्कांतयातरप्रस्तान्यपदिश्यप्र
स्तने ग्रहणं व्याजी कृत्येत्यर्थः । व्याजोपदेशो लक्ष्यचेत्यमरः । सादरसा

भिलाषमनोधिनायस्यप्रियमनः समादेदेचाचकर्षे। कर्मणि लिट्
 सर्वांगसौष्टवदर्शनात् सद्यो लानं प्रियमनस्तत्रेति भावः। अत्र प्रियमनो
 हरणहेतुभिः कांताविशेषणद्वयः काव्यलिङ्गमृच्छिमा न स्वभावयोक्त्य
 सहागागिन्नेवे न संकीर्यते। नृत् व्यपोहितेति मिति। नृत् नृत्तौ चतौ पीव
 व रौ चस्तनौ यस्याः सा नृत्तौ पीरस्तनी। स्वागाद्येति उक्ता चित्तलोच
 नतः। स्यनेत्रात् पुष्पजं रजः। परागा। मुरगानिलैः। फुल्लारमाकतैः। व्य
 पोहितं अपनेतुं अपारयंतं क्लिप्तं अशंकुवंतं किञ्चेलीके। वस्तु
 तदस्य स्पृशी लोभादुपायंतमित्यर्थः। प्रियमुन्मना नृत्तुका स
 ती अतएव पयोधरे पारसि जघने तत्कपटपरितान जन्त्यादौ लक्ष्या
 दिति भावः। हनरुणनत्यादुरसीति सत्यमी। रयच पातल्लैव १५ १२७

इमानीति। यथा मिरामं वाक्षार्थे व्यधी भावः। कुसुमानि च अग्र
 पद्मवानि च कुसुमाग्रपद्मवतस्मिन्। जातिरप्राणिनामित्येकवक्ता
 वोनपुंसकल्लंजः। इमान्यमनाति इच्छंतिर्देशपूर्वकमित्यर्थः। इ
 दमदसं। सनिष्ठप्रकृष्टार्थे शनैरुपवाजिते अपवार्जितसति
 येन श्रीः निःसारताये वेति हेतुपेक्षा। भरुहः नरुहः निहाय वनिता
 सुपदसदधे। अत्र विनितागयाः पुष्पप्रमिसाधनसन्निभाया
 नृत्तयाः विषये नृताया निगणे न विषये न। वनप्रिये वनिता
 गते लोके। अस्वर्गसंबंधं कथामेदेन सद्रूपावाप्तिशयो
 क्तिः स्मात् कविप्रोक्तं जीवितं नृत्तुगा उच्यते तावत्स्याः २०
 प्रवालैति। प्रवालं जगत्पद्मवल्लवंतं अक्षुण्णायानि पद्मवल्लवं

१२८ तदसंजनोदित्यर्थः । पुरोगेनपुष्परजसापंद्दुतोपावरोस्तानो
यस्यसः । पुष्पेः सुगंधिभिः आनातानोमहीरुहोदृक्षजानात् । वपु
गुणस्यस्वेहगुणस्यपाणिपाध्ववायर्थः । उप्रायः उत्कर्षः तंमहीरुहो
दृक्षतातदधेनखवानित्यर्थः ॥ उप्रेतोवस्तुतस्तस्वाभातिकल्पप्रवा
नभंगादिभिरव्यजतइतिभावः ॥ उक्तेष्वप्युप्रायइतिप्रपक्षेनप्र
दिसमासावतूपसृष्टात्तुद्यन्प्रत्ययः । श्रीणिभूवो नृपसर्गइतिनि
षेधात् २१ पंचमिः कुळकमाह ॥ वरोरुभिरिति । सानुधनेतानु
यद्वर्त्मतेतः सकाशात् । उक्तपारवेदेनमधरमळ संविनिर्घतीनां
निर्गपितीनां सुरांगनानां संबधिनीवारणहस्तापीवैः करिकरुष्
लेः वराश्चतेउरवश्चनैश्चिरायविभान् किंचनवपध्वनानां श्री

१२८

रिवश्रीर्येषांतेतान्तादृन्मृदुनित्यर्थः । अतएवसमेसमस्तलेपिकिं
पुनर्विषमेइतिभावः । मातंगंतंअनीभरान् अशक्तान् अतएव
मदादिवपदेपदे । वीक्षायाद्वितीयः । प्रस्रवन्तश्चरणान् मदादिवे
लपमा २२ विसारिभिरिति । विसारिभिः कांवीमणिरश्मिभिः
लब्धमानज्जनितयेत्यर्थः । मनोहरउप्रायः उत्सकोपेषांतेषांनितं
वानांशोभयाकरणेननवसैकतानां कतिशोभांजित्वास्त्रितानितं
प्यानीत्यर्थः । अतएवोपमानंकारः । अमेणातिरिक्तेरतिशयितेगो
रवैरुत्तरेभुक्तेरुपनहितानितरात्पर्यमानानीत्यर्थः । अचनानिज
उप्रा । मोव्याख्या २३ समुच्छसदिति । समुच्छसत्यं कजेकोशकोम
ळैः दळकमळ मुकुळ मुग्धैरित्यपमानोपमिभिः प्रतानी कारये

अथनाभिस्तद्वर्गयस्यसंज्ञाप्रतारिकेतिकेशवः। नाभिश्चस्यपु
 स्त्रिगतायांनुकनिरेवशमाणं। उपनीविनीविस्मयीये। उपाहितेभीणि
 जानितशोभानितयाचलीविभंगिषुनुभिर्वत्सुमेधेषअधनम्
 नेषुस्तानाभिभायारावनम्रतांदधतिविजयमाणानि। नपुंसक
 स्येतिविकल्पाप्यतमेनमागमः। उदराणिच २० समानेति। किं
 यधमंबुकपैः स्वेदोदविदुभिः समंततश्चितामिव्याप्तानिअनुसु
 द्यविलोचनानिअविकारस्वराक्षराणिअतएवतुषारभूषणैःसी
 करपविष्टैः। तुषारोहिमसीकरावितिशाश्वतः। अस्फुट्येनपक्ति
 मिःअविकचदनालिभिः॥ व्याकोशविकचस्फुटाइत्यमरः। सरोरुहैः
 समानकांतानिइतिउपमा। पुरवानिच २५ विनिर्यतीनामिति॥

१२५

२५

सविस्मयंरूपयंतः पूर्वोक्तरागादीनिवर्णयतो नभश्चरागंधर्वानूतस्
 र्वमिवतदेवप्रथमयथातेथेयस्तेहा। ईक्षणादतः आलोकनकोतुकं
 विवेशपूर्वादिआख्यातं। अत्रकुक्कुक्स्वभावोक्तिरुपेक्षांग २६ संप्र
 तिसन्निक्त्रोडावर्णनमानेभते। अथेति पुष्पावचयानंतरस्फुटि
 अलभिदमैवैधीधूतपंकजेतिसंमुखवीक्षणातिः। विपकंपंकरहितं
 कलहसनादिनीकादंक्शब्दवतीतिवागव्यापारोक्तिः। अतएवसुराफ
 गागगावधूरस्सरसःपयोवागादंअवगाहितं। गाहेरुदित्यादिः। विक
 ल्याभेदः। समाजुहावेव। आकारयामासेत्येक्षता। ह्यतेर्विद
 अस्तस्येतिसेप्रसारणं २७ प्रशान्तेति प्रशान्तयमाभिभवः प्रशान्तो
 स्मबोधः। नादातशातेसादिनामिपाननात्साधुः। शनेविवानूमदव

हन्तु वाते ४ शतप्रत्ययः १ परिमृष्टपंकजः ४ पद्मगंधिरित्यर्थः १ आत
 शीकरः ४ गृहीतांबुकलाः कुतस्तारंगमालानामतरे मध्ये गोचरः स्थान
 यस्येति सो निलो विलासिनिभ्यो भुजानंबंददा विवल्कला विशिष्टा
 युसंपर्कान्तथो मसुरित्यर्थः २८ गतैरिति सुरस्त्रियोप्सरसः सहा
 वैः सविवासे गतैरितिभिः १ नृपसकभावेकैः १ कन्हसा नां विक्रम
 गतिविलासविधुरइतिशेषः १ तथा दीर्घञ्जनेः मुखैः सरोजानिच
 नेत्रविधुराणि चैतिशेषः १ साम्यगुणान्नि १ रासिरे १ उपसर्गादस्य
 तुल्यो वेति विकल्पादात्मनेपदं १ कन्हं न भ्रोणिभार्यघोरित्यमरः २९
 विभिभेति १ विभिभाविच्यत संधाताः पद्यंतगाः प्रांतगाः श्रीनानां प
 त्तयोयासाताः १ कुतः मरुत्वतः सरिभिर्दिस्सरिभिर्गंधवैः पुरः ५

वर्मवगाढः अविणाः गर्तग्रावपरीक्षार्थमितिभावः १ स भीतिभिरप्र
 भिरप्रविष्टविषयसात्मभये विषादिभिरिति पाठे सहवार्थः १ सुरसुंद
 रीजनैः तदेवावागाहनं प्रथमं यथा तथा अतएव कथं चित्प्रभवात् के
 छेण प्रपदिरे १ जगादिरे ३० विगाढमिति प्रयत्नेन संबोद्धिताः
 सनारिताः पीवरवरवोमभिस्ताभिः १ रमणीभिरभसि विगाढमात्रे
 सतिप्रविष्टएव सति १ सुप्तपेति समासः १ मात्रेकलुप्त्यावधारणे इ
 त्यमरः १ विभिद्यमानास्येयं विशीर्यमाणाः कर्मकतरिशान् नृ १
 तरंगसंहती ४ तीरेषु सारसान् पक्षिविशेषान् १ सारसो मिथुनोका
 श्री गोर्नदः पुष्कराक्षय इषादवः १ यदा १ सारसान् हंसान् १ चक्र
 गः सारसो हंस इति शब्दार्थाने १ उदस्य नृत्साय विससार विस्तारया प्राप्त ३२

शिवेति । शिल्पावतु चनेः निबिडेः कठिनैः न किं सदां धर्वा तां नुर
 सूक्ष्मैः पुनः बहुनिवेशेर्महत्संख्येनैरति सूक्ष्मैरित्यर्थः । वधूपयोधैः
 तदं अभिनीतेन प्रापितेन अतएव विभिन्नवीचिना भागो निर्मात्रेभ्यः सा क
 श्रीकृष्णवेति हेतुत्वे सा । कलुषत्वमिदं विनित्यं मनः क्षोभश्च धन्यते । भेजे । कर्मणि
 षिद्र । यथा कश्चिन्मृदुस्य भावः केनचित्कठिनेन स्वांगभंगता इदित्यादि । सा
 रः सुभ्यति । तद्वदिति भावः । कलुषत्वमिदं तत्र वाचा प्रचीयमानयो रभेदाध्य
 वसायः अन्यथा मुहुयाच्च विनित्यस्य शेषहेतुकत्वाद् प्रेक्षा न विधानादिति ३२
 विधूतेति । विधूता विक्षिप्ता केशा ये स्ते परि लोकिताः स्रजो ये स्ते प्रवि
 लुप्तचंदनाः प्रमृष्टांगरागाः अतिप्रसंगादविषे दान् सुरांगना नां विहिता
 गसः कृतामंडनरूपाः पराधाः । अतएव उर्मयः स भयाद् वस्त्रीभ्यो भो

ता इव मुहुः कंप मीयुः । स्वाभाविकं पश्य भये हेतुत्वमुत्प्रेक्षा । यद्वा सुरा
 गनानां विधूतकेशा इत्यादियोजनोपेक्षत्वे पि गकलात्समासः । स्त्रीसं प्रह
 पा साहस मपराधभयं तुराजादिभ्य इति ३३ विपक्षेति । विपक्ष्यस्य सत्य
 लीजनस्याचितो नम्यता । व्यथका इत्यर्थः । बहुल ग्रहणात्कर्तरि ल्फट् ।
 येन खव्रणाः नखस्तानि । व्रणोऽस्त्रियामित्येयीः विभ्रमस्य सोऽर्घ्यमंडनः
 ताप्ये ह्यधोगतषष्ठी समासः । नतु चतुर्थी समासः पूर्वदावादिबलक
 तिविकाराभावात् । तेन कुंकुमलेपादनेति रोहिताः पुत्राः । हस्तस्य
 झालितस्य कुंकुमस्य शोभा इत्युपश्लेषांशानिवेत्य प्रेक्षा । विकृष्टनी
 या रभतवाभ्यस्य अजकस्य सूत्रे न भ्रमाद्यनीमान् रताभस्य व्रणान्

स्त्रियोऽन्यथादधः प्रकशं दधरित्यर्थः ५४ अथ योगेनाह। सरोजे
 त्यादिना। पुरो वर्तित्वेन नीचपक्षे संसक्त भोगो सकृन्ना निकल्य अक्षोरर्थसि
 धिरेत्यपमानविशिष्यते सरोजपत्रेण। यद्वा विष्णोर्लक्ष्म्यं चलाभ्या
 विलोचने स्थितं। तु। स्थितशब्दो वितर्कः। किञ्चित्कृतपक्षसंततोऽचं च
 लाभ्याः शिरोरुहाः स्थिताः। निःशब्दनिर्वचनतरे द्विरेफवदनु ३९
 अगूढेति। अगूढहासं व्यक्तस्मितं तेन स्फुटः। केसरादंतादंतकेसराय
 स्य तन्मश्वचित्। यद्वा विकल्पकजं नु। इतीषं शशयेनेति शेषः।
 नलिनीवने प्रकीर्णानि गजसखी योषितः। संचिरेण प्रतिविम्ब
 व्यविदाबभूवः। विदुः निश्चिक्कारेत्यर्थः ३५ प्रियेणेति। काञ्चि
 ह्रियेण स स्वयमेव रचयित्वा विपक्षसंनिधौ। सपत्नी जनस

मीपं पावरत्नेन वक्षस्फपाहितां स्रजं जम्बविकां मृदितामित्यर्थः। नज
 होततसाजः। नप्रनिगुति काप्रीतिरिति वाच्यमित्युच्यते। तिरन्यासेनाह।
 गुणाः प्रेमिणवसति न वस्तुनि। यत्प्रमस्यात्तदं तः तदेव गुणवत्।
 अयत्तगुणवदविनिर्गुणमेव। प्रेमतुल्ये वस्तु अपेक्षत इति भावः ३७
 असंशयमिति। स्त्रीणां नेत्रशोभार्थं स्रजं न पारणं अंबुविहारापग
 मारत्नवर्णितं वा दृष्टान्ततः। शौक्यतिरोधानं च निश्चितं रक्तं प्रेक्ष्यते
 रमणिभिर्यदंजनं न्यस्तं तदिति शेषः। यत्तदो नित्यं संबधात् तदंज
 नं उपात्तयोः रक्ततां रोद्धुमेव प्रतिबुद्धमेव न्यस्तं तत्तु शोभार्थमित्यर्थः।
 अन्यथा रागाभिमानाद्यो शौक्यतिरोधानस्यादिति भावः। असंशयमि
 स्तु हेक्षा। व्यंजकं संशयस्याभावो नात्र संशयो स्तीत्यर्थः। अर्थाभावेऽ

व्ययीभावः। अतएवदितिचेतयतस्तस्मिन्नेनेसल्लिखेनहतेक्षण
 तेसत्पविरागः पूर्वोक्तेएवोपातरेकतांकिंतुप्रतिबंधाभावादिभितः सुप्ते
 त्यसंशयः नयनेषुश्रुततांनिरासनिरासनिस्तवान्। अस्यतेर्लिङ्ग
 श्रियंशोभांतुननिरासप्रतः शौक्लाविरोधिसमाविरोधार्थमेवदंजनने
 स्यान्नतुशोभार्थतस्यास्तदभावेपिसभागादित्यर्थः। अजनापगमेपित
 भयनारागएवालंकारोभूदितिभावः। अत्राजनन्यासमन्वयतस्यशो
 भार्थत्वनिषेधेनरागरोधार्थत्वोपेक्षणमुचितं॥ उतरार्द्धेतस्यैवसमर्थ
 नात्। एवमपरोद्धयदंजनन्यस्तमित्येकावयविधातुवादविरोधः स्यात् ३५
 कृतमिति द्युतिः कृतः वेगिभिर्जलैः प्रलोभात्समाहृतागृहीतानु
 पल्लतामृदिताः अतोपिकारः भूषणिकाराः सचिवाइवतक्षणशो १३३
 चनीयतांययुः ३५ विपत्रेति विगताः पत्रवेखायासांतानिरल्लकताः

क्षालितरागाअधरायासांताः निरंजनाक्षीरपि। बहुब्रिहोसक्यक्षरो
 स्वागात्षवृषिजोरादिभ्यश्चेतिङीप्। तथापिभ्रियविक्रतीः शोभाकरणा
 भावोपिशोभमाताइतिभावनालंकारः। रामानिरीक्ष्यनभश्चरेगंधर्वेस्ता
 सावपुष्यमंडनअल्लकत। नतुमंडनेनतद्वपुरित्यर्थः। इतिबुद्धे। कर्म
 णिाविट। स्वभावरमणीयानांकिमळेकरणीरितिभावः। तथेति वि
 कासिनोजनः पूर्वजलविहारानुप्राकृप्रियादुरागेणपाकृतोभूषणे
 आदुरः असाक्तियेनमः। अनुरक्तप्रियत्वानुसम्पेकत्रसाधितः प्रसन्न
 त्यर्थः। तथाप्रतिपक्षयोषितांछ्छीः सपत्नीनयनानिनददाह। यथाज
 न्नाइः सन्ननखाशब्देननखक्षतानिन्नक्ष्यंतेतान्येवमंडनतस्यप्रिया
 नखक्षतशोभयेत्यर्थः। ददाहपीड्यामास। मंडनातरादपिनखम

उतं अनुरागादपितदनुभावएवसपत्नीनांदुःखहेतुरितिभावः। जलादे
ददाहेतिविरुद्धकार्यरूपोविषमाब्जंकारः। विरुद्धकार्योपतिर्यथार्थस्वभावो
भवेत्। विरुद्धदृष्टतावास्याद्विषमाब्जं कृतिस्त्रियेतिजक्षणात् २१ मुभेति
मुभान्ननादिब्जोब्जहाराः नितीतगोयोऽरुणाः। गोरुतासितपीतेइति
वैजयंती। भीरवोवनिताः सांबुहेषुचलाः केनपत्नयोपेषु। हतानि
कुंकुमानियैस्तेषुकुंकुमसंक्रमारणोदित्यर्थः उर्मिषविषयेअलमत्य
थं परभागगुणोत्कर्षेनलेभिरे। परभागगुणोत्कर्षइतियादवः। तासाम्
मीरणोच्चारत्यादियुणसाम्यान्नकश्चिद्विशेषोब्ज्यतइत्यर्थः। जत
एवसाम्यान्नंकारः। सामान्यगुणसाम्येतिजक्षणात्। अन्योरंगा
गीभावेनसंकरः २२ हदेति। अस्ताभ्यांविपर्ययिताभ्ये। वधूकराभ्यां

आहतेअधस्तादेकेनकोरेतावन्व्यअन्येनताडितेत्यर्थः। हदांभसित्तर
जळमृदगधनिबद्धीरांभीरंरवंउसति। तथाधनतिसतीत्यर्थः। मुहस्ते
नैस्ताब्जगीतगायनहातांकाब्जपरिच्छेदः तालः कालक्रियामानमित्य
परः। तैस्ताब्जैः सममेतुरूपमनोरमन्तमिवप्रवेपितंप्रकंपितंभा
वेत्तः। समाददेस्वीकुर्वे। उपमानंकारः २३ श्रियमिति। श्रियाशो
भमाकमब्जनिहसंभिः कमब्जसदृशैरित्यर्थः। हसतीर्ष्यमत्यस्त
येतिइतिदंडिनासदृशंपर्यायपरातस्मिन्ते। प्रतिभागतैः। प्रतिबिंबगतै
रित्यर्थः। प्रतिभानंप्रतिबिंबमित्यर्थः। मुरैकेलं हतान्येव नियस्यः
सा। किंवा। सुरराज्योषितां कृतानुकाराविहाराद्यपकातेययासा। इ
ह्योषिभिरोपकृतास्ययंचतासामुपकुर्वसीगंगाप्रसादस्यस्वपत्न
स्यसाकल्पमप्यर्थगौरवम्। एतत्तूष्णीं समासः निर्वाहः अवाप। अत्रा

८६
१३६

रागनिमिहेनमीकंकारः। समानलक्षणं। वस्तुनायनिगृह्यतेने
जेनानुनामापितन्मीकंनमितिस्मृतमिति काव्यप्रकाशे उच्यते
येरिति प्रियैः सलीलंकरयोर्वारिभिरजलिजलैः वारितोऽव
दः सित इत्यर्थः। प्रबद्धैः संततैर्विभ्रातैः विपुलितौस्तु नोयस्यस
सावित्रा समाधूना निकाशप्रपञ्चगानिपाणिपञ्चयानियस्यस
सविमलानशाब्दाः विलासिभ्यः ता एव जनः जाता येकैकचनं य
थार्थतामाप। उत्तरीत्याश्रयेकविलासवतयार्थतामाप। पेल्यर्थः। या
कश्चित् रागम्यमानार्थस्याप्रयोगगतिनामकस्य प्रयोगः। यथा मायेचि
रस्य यथार्थमनं भिदिगाजेरितिकेजित्। प्रयुज्यते। यथा पुवंशो
परं लपो नामेति वैधेचि प्रेतिनेषधेचि। सुखस्य रिताय साध

१३६
११२

कीकृतनामा किल भाष्यपतिरिति। स्वभावेति कंकार उच्यते
उच्यते। दयितेन धैर्येनाकाठिन्यमुदस्यापत्नीया नृनीयेत्यर्थः। प्रसा
दितायाः। तौ प्रनस्यगमितायाः। नतं कुनः स्त्रियः संबंधिकरवारि
भिः वारितमरुद्धसितमन एव निमिमीकनी नयनेयस्यतु मुखं स
पत्नीवदनादिवस्त्रियमाददे जग्राह। तदानीं तद्वपुनस्य निमिमीकत्वा
तदीयमोग्रहमुपैक्ष्यते ॥ विहस्येति ॥ धृताभासिप्रियतेन
ताधं प्रहीतं नृपेपाणा वंजकवित्यर्थः। प्रियेणाविहस्यविधृते
निर्वर्तिते सति प्रत एवमहाई जेततः। कामपरमव्यसनाया इत्यर्थः।
नद्धाः संबंधिनीतेष्वपबंधमुक्तना विग्रथि असमानमित्यर्थः।
अंबुर्कनासः पयसा घनीकृताकांजी सरवी ववभार। जग्राह।

स्त्रीणां किञ्च स्त्रीष्वेवापततेऽङ्गाकक्षतामिति भावः ५२
 निरञ्जनेति । नतन्मृषांगनायाः विग्रहे वपुषि निरञ्जने निर्धूतक
 जले दृशे कर्मभूते साचिविने कितं त्रिगो रूपं मंजयति स्म ।
 द्वितोयुजितोयुचः प्रत्ययः । अतिञ्जकतदास्पदं तिञ्जकस्त्रुणं
 ञ्कारः । आस्पदं प्रतिष्ठाया मिति निपातः । वन्निन्निघारेखाबं
 धम्यमं उच्यते स्म । तदानिरञ्जकारस्योस्यांगनाशरीरस्येतत्प
 रीरनिङ्कारे रञ्जकारः समजनीत्यर्थः ५२ निमीलदिति प्रि
 योपकंठप्रियसमीपे । अत्यंतसंयोगे द्वितीया । निमज्जतीनां
 विगहमानानां अतएव निमीलति निमिषंति आकेकराणि लो
 चनानि च क्षुषि यासांता । आकेकरलक्षणं तु नृस्यविनासे ॥

दृष्टिरीकेकराकिञ्चित्स्फुटफणेषु । कंचितामिलिता दुर्वापरा ने
 केतारा व्यावर्तनोत्तरति तासां स्त्रीणां भूतोगा आणां नेपथ्यः । कं
 पोयेस्येनसः प्रसितैर्निश्वासेः नृदन्तोऽप्यतिरौस्तनोयेनसः प्र
 सः खेदो नुमदो नुपप्रथे । आदुर्बभूव ॥ निमज्जनप्रियसंनिधान
 रूपोभयकारणत्वसंभवानेन निमीलगात्रकं प्रतिः व्यासधारणा
 असंदहः सखाञ्कारः ५२ प्रियेणेति ॥ काचिलिघेण विपक्षतः स
 पत्नीतः । चरमपश्चात्सिक्तासतीचकोप । सांत्वनेरनुनयेन नृतो
 वः । तथाहि । रूढप्रणयस्य गात्रघृष्णे तनस्पसंबंधिचेतसो मवे
 मनसः प्रकोपः किमिति कृतो रनुनये सति भूशायते गाढोभवति ॥
 भुवादिभ्योभुयश्च नेपथ्यहृत्तिम्यङ् प्रत्ययः । अन्यत्र शा

लिहेतुरनुनयः अत्र। प्रकोपयेवभवति तत्र कारणं तु न तावत्
इत्यर्थः। प्रमादिदं पद्यद्वयं व्यत्ययेन निर्युतं ५४ इत्यमिति चीनस्त
नैरुतभिर्जयनस्तु नैश्च शालंतशतितथोक्ताभिः इति सेविलेनोदन
सामर्थ्येतिः। स्वस्वस्य साक्षादप्रण्यगलान्नद्वैकवद्भावः। बलि
ताभिरेष्यविहसोदस्यमानं। नुद्यमानं वृत्तस्यैतत्परिभाषमाषितैरुमि
चयेव्यंचिततीरदेशोयेनतद्वारिआत्सक्यविहारसहिष्णुत्वंनेननुमप्रे
रितमिनेकप्रेक्षा। तुदभिदेसादिनामिष्टानतं। पुरोगेप्रतस्तेस्वजनवा
दतिभावः ५५ तीरेति॥ रथांगनाम्नामिधुनानिचक्रगाकद्वानिअन्या
नितीराणिनिशंतराणिनित्यानियोज्येत्यर्थः। अभिहितलक्षणस्तत्पु
रुषोमयूरव्यजंकादिषु ५६ व्यः। विष्णोर्विताविकुलिताः सरोजवन

१३२

११५

प्रियस्तासुरसरिज्ज्वैधैतिहाराः स्नालितमृक्तावच्छयस्ताः ३ निचयः ४
नारावितानैरेदपंगलौस्तारकाः। भासुराः। तारलभासुरेहारेचचवैषी
तिवैजयन्ती। यामवत्सोरात्रयस्वसरेतिरे ५५ संकीर्तति॥ संक्रांतेश्च
दुनरसेमलयजदेवेशहितोवर्णभेदोक्तपंतरयस्यवत्विपिनानिच
टितानिष्पण्णाप्रितेषांयेमणिप्रकरास्तेषामंभुभिश्चित्रंनानावर्ण्य
बद्धौमितरलतरंगनाकवनिताभिः परिभुक्तमुक्तंपूर्वपरिभुक्तंपश्चा
न्मुक्तं। पूर्वकावेत्यादिनातत्परुषः। सिंधोगंगायाः सलिलंशरेते
अत्रेतिशयनीपंतल्पं। बहुलग्रहणाऽसाधुः। तस्यलक्ष्मीवभारत्यर्थः॥
अतएवनिदर्शनालंकारः। लक्षणंतक्तं॥ ५७ इति श्रीमहोपाध्यायप्रसिद्ध
धस्तुतिविरचितानां केरताशुनीयव्याख्यायां ध्यायप्रसमाख्यायां प्रथमः सर्गः ॥
वीक्ष्येति॥ अथजलक्रीडानंतं भातुमान् अंशुमान् आतयित्रपरिधा

नविभूषाः स्वीकृतविविधैः वस्त्राभरणाः । सुरतस्मत्सन्नाहवती
 रित्यर्थः । अतएवं तु मनसः । सामानकत्रकेषु तु मनः । लुपेदवश्य
 मः कृत्येन काममेतत्तोरिति मकारलोपः । सुरनारीः वीक्ष्य । तासां प्रि
 यार्थताप्रियार्थमिव अवसरदानरूपं प्रियकर्तुमिवेत्यर्थः । लोकोपे
 क्षेयं । अस्त्विति अदर्शनं । मकारांतमव्ययमतत् । यातुं प्राप्तुमुप
 पयोधिययोधिसमीपं बलबेससंसे । अस्मिन्सर्गस्यागतावृत्त
 स्यागतेतिरनभ । गुरुयुग्ममिति लक्षणात् । मध्येति मध्यमोप
 लनिभेभायकमणिसदृशे । शर्करायां दशत्युच्येतथाश्मन्कपतोमणा
 पितिवैजयंती । न स दंशो । प्रसरदृशो भोनावेकतः एकस्मिन्भा
 गे चकृत्ति स्तत्तां उपेयुषि प्राप्ते सति । चौः परिवृत्ता मध्याह्नातिक्रमेण

विलोलांगतं शीघ्रं चक्रगात्रस्य परिवृत्त्या लंबती वा सरलक्ष्मी
 हारयष्टिमुक्तावलिमिवोवाह । वहति स्म २ अंशपाणिमिरिति
 पतंगः सूर्यः पतंगो पक्षिरूपो चेत्पमरः । अतो वानिभरः । स्वसती
 नच निभर इत्यमरः । पातमिच्छः पिपासुः । लुपितः सन् । पिबते
 सनेता दुस्त्रयः । अंशवत्कवचाणयुक्तेः । पत्रे पुजातं पत्रं मधु
 तिष्ठिष्ठस्य कं । मकरदमध्यमित्यर्थः । मधुमये पृष्परा से इत्य
 मरः । भृशसुष्टुरसायिलाक्षीवतां मतलंगत इवेत्येक्षा । मत्तेशो
 डोक्तक्षीवे इत्यमरः । क्षितिमेव नृगापिष्यन् लोहितं इत्तं वपुः
 वाहयथा मत्तः क्षीबलं याति रज्यते तद्वा दिति भावः । स्तयस्य क्षिति
 विलयमस्तमय इत्यागमः । अप्ररूपकोपेक्षयोः शोपेक्षया दं

गांगिभावेन संकरः ३ सेव्यतामिति सहस्रमरीचोऽस्त्ये लोहिते
 भवति लोहितायति। लोहितादिडाऽप्यः कषू वा कषू इति परस्मैपद
 यनूपत्ययः। अतएव नयनानां गम्यतां। उपगते दर्शनीयतां प्राप्ते
 सति। अभितापः संतापः धरित्री विरह्या। ल्यपि न च पूर्वदिश्य
 देशः। चक्रवाकहृदयान्याससाद। अत्र धरित्रीयायादृशस्तीब्रोऽर्क
 करसंपर्कः। कृते तादृकहृदयेषु विरह्य संताप इति परस्परार्थपरं
 ते उपशमानंतरं मैत्रस्या विभावात्स एवात्र संजाता इत्यभिधाध्यवसा
 येन उपदेशः। अतएव भेदे अभेदे रूपविशयोक्तिः षकार ५ र
 भुक्तेति। रवौ सामिति ज्ञेति प्रज्ञास्त्वामिते सति। अस्तौर्द्विजगुप्समाने
 सामीत्यमरः। नुक्तं त्यक्तयाग्रं मूलं आश्रयभूतो रविन्यत्र स्वा १४०

मिथेन सः ३ अतएव लघुरत्य कश्चिदमूल लघुमिति तत्पूर्वस्य
 तत्पूर्वदिग्नागः। अन्यत्रत्यत्तत्पूर्वजनः। चक्षिमेतभसितभोभा
 गे अन्यत्र कचिन्नी चस्त्रले संभृते संज्ञाः। अतमुक्तमूलत्वाद्
 स्तुते विशेषणसाम्यादप्रस्तुतामित जनप्रतीतेः समासोक्तौ तत्र
 वाच्यस्य रश्मिसमूहस्या जेतनस्यापि प्रतीयमानेना भेदाभिमानतः
 रित। त्वादुपेक्षेति तयोर्गांगिभावेन संकरः ५ कांतेति कुंकुमवत्
 कुंकुमेन कृताः सायं सायंकालः। स्पते स्पत्त सायं साये प्रात इत्यमरः
 सायं यन्म उ नंतदाभित इ दिश्यत्वरयसः त्वराकारयसः। सौधानां जा नैर्ग
 नाक्षैः पतिताः प्रविष्टाः। जन्मगवाक्षमनाय इति वैजयंती। रविभासः
 कांतानां प्रेय सां रूपसां ल्य इव वनिताभिः सादरदृष्टाः। सायंतनार्क

१४१. भरतः प्रियसमागमस्तु च कृत्वा देवतास्तु स्त्रीणां मादरो भदित्यर्थः ५
 अग्रेति । विवस्वान् अग्रे अस्तौ न शिखरे ये भानवस्तोषये भरत हास्त
 जितांतापिशंगेरत्यन्तास्तौ मृदुभिः करैर्मृदुस्तैरिति स्मिष्टरूपको व
 लिहस्तांशवः करा इत्यमरः । यद्वा करे मृदु प्रथममन्वय अस्त इति
 शौकः । अस्तस्तु च मृदुमा भदित्यमरः । तस्य गहनं कानेन तं न मेधिं न
 मही नु आविवेश तपेन सनाहना धनेकविषयत्वेन संदेहान्कारः ७
 आकम्ब इति । जन्मानां कला ययः कृन्नायं प्रतिप्रच नतापते त्रिणां क
 षानितेषामारवैरा कृन्नेः । अनुदितः । अनुदितशब्देन भावप्राप्तिः
 नृषः शब्देन चेतस्य भावः च विवक्ष्यते । उषसि भवः ओषसः ।
 संधिवन्त्यादिना योगः । विभागादणुप्रत्ययः । अन्यथा काकात् १४१

घत्रुस्यात् । तथा चानुदितोषसराग इति । अविद्यमानसंध्यात्
 ग इत्यर्थः । एकशेषरमादन्यत्र चानुदयाच्चेति विशेषः दिनांतः सायं
 कालो दिनमुरयेन प्रातः कालेन तुल्यता प्राप्यो । तद्वद्भूवेत्यर्थः
 अतएवोपमाळंकारः ८ आसितेति । स्पृगित्तनारिदपुत्र्यापिहितमे
 घनं दया संध्या आसितः आक्रान्तो गगनपृथ्विप्रभागः सोमि । उर्मिसं
 क्रान्तेत्यर्थः । प्रीतयानि भागः । वहतेः कर्तरि लिट् । तत्सदृशी श्रिय कुहेव
 ततिस्तेत्यर्थः । अतएव निदर्शनाळंकारः ९ प्राज्ञा विविचि प्रभृतां
 जालियेन तास्मिन् प्राज्ञलोबद्धा जले । प्रादिभ्यो धातुजस्योत्तरपदलोपश्च
 नतमूर्द्धि । नमस्कृताणि । तन्म्रवणं तत्संध्यायामेव निहितं चेतोपस्मि
 न् एव विधेयं जने विषये प्रेमहिता । दितादणुप्रत्ययः । सुजनादि

ततो दुर्जनः तस्य मेत्री सरव्यमनुविदधे । चक्रे कर्मणि विद्मः । यथा दुर्जन
 स्य मे सरव्यं तमपि जहाति तद्वत्संख्यापि सेवमानं जनमहासीदित्यर्थः ।
 मित्रस्य कर्म मेत्री ताते जीप अत्र संख्या दुर्जन मे श्रोत्राप न समानधर्मः ।
 अनुविधानं अतएवार्थरूपेणोपपन्नम् १४ औषसेति । औषसात्प्र
 भावादिकात् प्रातपात्प्रसूतस्मादिनेत्युपेक्षा लीनं कचिद्रूपं वा स
 रस्य वेरात्तपस्य विरातात् हेतोः । पयः प्रभविष्णुतमः अंधकोरो । धां
 तं । अंधकोस्त्रिया ध्यातमित्यमरः । अपसंख्याय गमानं तरंशनकैर्नि
 म्नात्संज्ञिपत्य समानिः समूहत्वात्तुदवाप । व्यानशे । अत्र प्रस्त
 ताधिकारविशेषणसाम्प्रादप्रस्तुतचारा अर्थप्रतीतेः समासोक्ति
 रनंकारः । नृपेक्षात्वेगत्तः स्यात् ११ एकतामिति । एकतामनेदं

तस्य न सर्वं व्याख्या । तथा प्रतीतेरियमप्युपेक्षा । महतः शैलादुरपिक
 स्थितकस्य पदार्थस्य विवेको भेदो नोपपन्नः । अतएवोपे
 क्षते । पतिरो न अस्तमिते न भास्यता भुवनानां भुवनस्ये पदार्थानां
 नामिति अर्थः । विशेषो भूधरादिभेदः आत्मनि स्वास्मिन्नेव निदधिरेद
 ति निहिताः । किमन्यथानोपपन्ने लेभेरनित्यर्थः । अत्रोपेक्षयोः स
 जातीययोः सापेक्षत्वादंगां गिभाये न संकरः १२ इष्टतामिति । वधू
 मिः स्वकामिनीभिः सह अभेदं अवियोगं इष्टतां तथा संकल्पवता
 मित्यर्थः । याः मित्रीषु विरहिणां नियतलियोगानां । हस्ते रावश्यके ऽथेति
 निः । पदानि दायामिनिः तेषां विहगानां । चक्रवाकानामित्यर्थः । मिथु
 नानि विद्योगमापुरेव न तु नापुरित्ययोगव्यवस्थेः । तथा हि कानि

गोदेवात्तानलं ध्यते खलु । इतिरित्यर्थः १३ यच्छतीति शकृत्तोचक्रवाक
 पक्षिणी सामान्य प्राकरणिविशेषपर्यवसानात् । शकृत्तिपक्षिशकृत्ति
 शकृत्तत्राकृत्तदिजाइत्यमरः । अथैतिकगतेसमीपयेदयितायेचक्रवा
 केयेप्रतिमुखमभिमुखयथा तथा वाचय एतिसतिनचनेवदमानेसं
 गच्छमानेसतीत्यर्थः । नाघ्रेसादिनाशकणोयोपदेशः । अंबुतहिण्या न
 निन्याउसितामेवदमानेसंगच्छमानेसतीत्यर्थः । का० हर्षचक्रवाक
 दुर्दशादर्शनादिवर्त्यक्तनिकाशंपंकजं मुखमिधननिनीयतेस्म । नीतं ।
 प्रधानकर्मण्यारब्धेलादीनाह द्विकर्मणामिति नीयतेद्विकर्मका
 धानेकर्मणिलिह प्रायशोदुःखदर्शनात्स्त्रियं । विद्यंतोविशेषण
 णविरहिदर्शनादितिभावः । अत्रपंकजावनेचक्रवाकवाकाशा १४३

नानंतर्यात्तत्तद्देतुकत्वमुपेक्ष्यते । तच्च पुरेवापमेयं अंबुतहिण्याः का
 मिनी साम्यंगमयेत्या । निरुह्यतइत्यपमेयस्योरंगां गीभावेनसंकरः
 व्यंजकलाघप्रयोगाप्रतीयमानोपेक्षा १४ रजितइति तिमिरेणविवि
 धास्तारवः शैलाश्चरजिताः स्वसावर्ण्यमापादितानु अन्यथा कथमेवा
 चिद्विकल्पात्तुहस्वः । यद्वागगनंस्वगितनुषं किं भूयत्रापिपता
 यधानंदश्यसृ इतिभावः । तथाधारित्री विषमेषु निम्नाभतेषुपरिता-
 समीकृतानु अन्यथा तद्विवेकः कथंन स्यादितिभावः । ककुभोदिश
 श्र्यसंहृतानुनुपाः निरुह्यमन्यधानंदश्यतइतिभावः । अत्रातिमि
 रेतुशैल्यनेकविषयजलादिकमारोप्य संदिग्धरतिसंदेहानं
 कारः । नुशब्दस्यसन्नवनाद्योतकलं अत्रोपेक्षाकारसर्वस्वः १५

रात्रीति श्रीः शोभा रात्रेऽसंध्या रोगे तास्वद्वयो जने नमस्त्रिना त्रिअत
 एवविकासरहयंतिलजंति। हस्ते स्त्यागा थापु तप्रत्ययः। पंक जानिनि
 होयस्य वृत्तारक नमः समिधाय। तथाहि। सर्वानिरूपदिनिर्वाधस्त्वे
 वस्तुं स्थातुं स्पृति। एकाच उपदेशे नुदात्ता दीदृ प्रतिषेधः। श्रेयसां तेषु
 गतिः प्रसारिणीति वचनादिति १५ व्यानशे इति। शशधरेण विमुक्तः
 क्षिप्तः केतकी कुसुमवत्पां ३४ अमिता प्रापिता कांतिर्यस्य सश्मिस्त
 मूहः चूर्णस्य कूर्पूरक्षोदस्य पुष्टिरिव मृष्टि शब्दस्य द्विभिगत्वेऽप्यत्र पुष्टि
 गते वग्राह्या उपमेयानुसारात् वा सवस्यदिशं व्यानशे व्याप। अनयोर्दि
 शानि शाकुरयोः नायकोपम्ये गम्यते १७ उस्ततीति। इदस्येव मेरी
 दिक् प्राची। तारकनाथ कनीतिकार्या नक्षत्रे तारकं तारके पिचेति ३४४

वेति। अंतिकं ब्रजति सती आश्रुतमिस्त्रामं धत्तमसांतमिस्त्रास्त्री
 आतानिश्च धत्तमसे वनेति कुंजयंती। मुचमिव विरुद्धः रवमिवे स
 र्थः। उस्तती विजहती। प्रसादो निर्मल्यमेव गुणः स एव मंडनस्य
 तत्तूरमयो हास्यस्वतेन निशंदमुखमिव मुखमयभागांस्त्रिष्टोपमे
 यं उहैव हतिस्म। अत्रादिकं च इयो नायकोपम्यं गम्यते १८ नीलेति
 शैवरेडुवपुषः उदयगिरिनिरोहितमंडलस्य शितरश्मिरिंदोः संव
 धिनीलनीरदनिभैस्त्रिपत्तत्तहिभवत्। गौरव्युभं करजालं वा
 रिधेः पयसिपत्तत्तगांगमं भस्वा राजा उपमानेपि विशेषणं योज्यं १९
 धामिति। ध्यानिरुंधका शमावृत्त्यै क्वं वत् अतिनी लघुनी लघुना
 भउद्यताः करा अशकौ हस्ताश्च येन। सिताभ्यः रत्नाः शुभाः भासो य

स्यतेन चेद्देहा परस्तात् प्राच्यां अग्रे च क्षिप्यमाणमुद्यमानं ध्यातं
 शंभुना क्षिप्यमाणं गतं च मेव च कासे । उपमानेपि विशेषणानि प्रो
 ज्यानि २० अंतिकेति अंतिकांतिकेति समीपप्रकारे गुणवचनस्थे
 तिदिभावेः । अर्धधारय नन्वावात्सु पालुक् । अंतिकांतिकगतेनेदना
 विस्तेष्टे मुक्तदीपिति जा न्नेति लता संकोचजहति त्यजति सति
 मिरभारैस्तमस्तोमैर्निरोधादुपरोधात्तु दुर्गतो दिगंतः उच्छ्वसन् प्राण
 यन्निजराज । उपेक्षा लंकारः २१ लेखयति दूदः विमलविद्रुमभा
 सावच्छ प्रवालसर्वताया लेखया कच्छासततंतिमिर आदिवसेह ४
 कनकस्य टंकः शिलाभेदकं शब्दः । टंकः पाषाणभेदतत्त्वमरः । तद्वसि
 शब्दा नोहितं वर्णया । पिशंगो ज्योतिवक्तव्यमिति उी पू । दंष्ट्राभुवोमज्ज

मिव उदासे न च्छिपे । अस्येतः कर्तारिलिट् । सोपसर्गादस्य तेरात्म
 नेतम विकल्पते २२ दीपयति अद्योदयानेतरं किरणोद्येर्नभोदीप
 यन् प्रकाशयन् कंकुमेनारुणोयः पयोधरः कंचः सद्गुणोरोत्तमः ।
 उदयरागादिति भावः । तुहिनां मुरिदः शनकेः पूर्वपयोधेः पूर्वसाग
 रात् । हेम्नः कुंभो हेमकुंभ इवोन्मज्ज उज्जगमेत्कथं २३ उदतेति
 लोको जनः । लोकस्तु भुवने जने इत्यमरः । उदतेदमुदितचंद्रांश्च भिभत
 मिस्त्रानिः शेषितध्वातां रजनीं यंभुकाप्रगतां वगुं उनामत एव स्फु
 टं दृश्यमानं मुरनयस्याः सा तथापि अतिजिह्वावक्त्रां न वनयन् न च
 जा मिनति दृष्टः सन्पश्यति स्म २४ नैति हिमभासा च उण्योरा
 काशमुचितयोग्य प्रसादमुपगमिता अद्रयोर्नानि च तेभ्य स्तिमि

२५५
 १४६ रंनोद्धृतंनोसारितंदिशांमुखेवाधामतेजश्चानुविकीर्णनिपर्यस्ततथा
 पिरतनीभूषिताचततुक्तेगुणसंपन्नानितिभावः। अत्रसाधनाकार
 णाभावेपितेकार्यभूषणोक्त्याविभावनाकारः २५ मानिनीति। उदितः
 शीतमधूरवधुस्मेनकिरुतमेनवाष्पेराकल्पुषानाविष्मन्मानिनीजन
 स्यकलहातरनापिकाजनस्यविलोचनपातानूमानभंजनरोषणानि
 तिभावः। कोपाक्कातपराणुयपश्चोत्तापसमन्विता किलइहांतरितेति
 दशरूपकः। प्रतिगृह्णन्स्त्रीकुर्वन् अपरिहार्यत्वादितिभावः। अतए
 वभीतभीतोभीतप्रकारइवेत्येका मंदमंदमंदप्रकारंउभयत्रा
 पिप्रकारेगुणवचनस्येतिद्विभावः। कर्मधारयभ्दाचात्सुपोलुक्
 खमाकाशंप्रययौ २५ स्लिष्यतइति ततोऽप्रसारिताः कराएवकरा अं १४६

मुहस्तायेनतस्यतारकाएवप्रियवधू उपकंठं अंतिके। अयंतसंयो
 गेद्वितीया। विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। स्लिष्यतः प्रत्यासीदत्तेऽत्रालिङ्ग
 तश्चहिमांशोऽसंबन्धीसमन्तादुद्धमन् उपर्यर्पन् अर्थीतरत्वादकर्मकत्वं
 धातोरर्थन्तिरेवृत्तेरिति वचनात्। जोहितरागोऽतिरुणप्रभः अंगराडा
 इवअभिरराजआलिङ्गनाद्रागौगलनीतिप्रसिद्धिः। अत्ररूपकोपमं
 योरंगागिभावेनसंकरं २७ प्रेरितइति शशधुरेणचंद्रेणप्रिरितोविष्टः
 करौद्यः संहतानिसांद्रात्यपितंमांसिमंदरेणमंदराजलेनाभिजे। उभे।
 क्षीरसिंधुः अविलाः सांद्राउच्चोउन्नताश्चतरयोप्युत्तानिकाननानीवदु
 नोदः २८ शारतामिति। शशिपादेऽंद्रश्चिभिः। पदारश्च्यद्वितीयो
 शाइत्यमरः शारतांगमितया। शारः शबलन्तारयो रिति विश्वः। निट

पिनांतकृणां प्रायधान्यस्तैः ॥ मुहकबलिभिः ॥ ज्वेतपुष्पाद्यपहा
 रैश्चित्राणितुमानिपपरिभागायासाताभिः ॥ कुरापहारयोः पुंसिबलिः
 प्राण्यगकैस्त्रिधामित्यमरः ॥ वसतिवेशममहीभिः ॥ तल्यतासाम्य
 प्रतिपेदे ॥ कर्मणि विट् ॥ इत्यपमा ३० ॥ जातपदति आत्तपेदुःख
 रेभावावध्याचक्रवाकेपासहजातपेदेवेधतिमूतोसंतोषवलोषा
 मिनिष्पविरहिणानियतविरहेतामतेतवविरहिणाविहगेनचक्रवा
 केनोहिमरश्मेः ॥ किरणानसेहिरे ॥ तथाहि ॥ दुःखितोसंजातदुःखेननसि
 सर्वमनोहरमपीतिभावः ॥ असह्य ॥ शफसहे ज्येति यमस्ययः ॥ पूर्व
 जातपापेहः ॥ तत्रवध्यासह आतयमस्यपिसेहिरे ॥ विरहिणाशनि
 कीरणा अपिनसेहिरे इतिनियोज्यं फलंतुसमानं ३० गंधमिति १४७

अपांकटावाहीयो ग्यान्वयेपिव्यवधानं सोढव्यं विकसत ॥ कुमुदा
 नागंधसौरभं नुदुतरंजः परागोयस्मिन्कर्मति तद्यथातथाशेषा
 द्विभाषेतिव्यप ॥ विक्षिपन्विक्षरतद्वृण्शिंशरः सुरभिधामिनी
 मरुत्परितोनीताः शयिताविहगायासुतो वनराजीरादध्यावदूषकं
 पयामास ॥ विहगश्चनविरोधीनेत्यर्थः ॥ आडिषदर्थेभिव्यासावित्यमरः
 यथाकश्चिल्लासमिनीगधोदकादिवसिचन आकर्षति तद्वदितिभावः ३१
 संविधातमिति यामिनीवनितयामममथस्याभिषेकं त्रिभुवनजैत्र
 यौलेनाभिषेकं संविधातुं सम्यक्कर्तुं अमिनीवनितयामममथस्या
 भिषेकं त्रिभुवनजैत्रयौलेनाभिषेकं संविधातुं सम्यक्कर्तुं अरा
 वोजलानीवतोषामोघः १२२ ॥ अस्यस्मिन्सं ॥ ततोनिहृत्स्फुट

१४८ लांघनः इन्द्रो सोमलो रजतकं भद्रवृक्षोऽसेनः । साक्षिः १ । अस्म
 तेः कर्मणि लिङ् । अत्र सविधा तु मिति नाप्रती यमानयो धे क्षया नु प्रा
 तिनेय मुप मो त्रैक्षयोः संकरः ३२ तेजसेति । तेजसा अमृतं संपूर्ण
 मपि असह्यं सहाय हितं पुरमिति शेषः १ । जय श्री नोपयति स्वस्ति
 न्नं । कुतः यद्यस्मादिभुः समयेऽप्य नंगः शशि मयूरानां स
 र्या सह चरता थोक्तः । तत्सहायः सन्निकर्षः विजयि वेत्त्यशालं
 दक्षितोऽद्यादिना श्रुतिप्रत्ययः । चापमाददे । विशेषण सामान्यसमर्थ
 नरूपौ ऽर्थान्तरन्यासः ३३ रूपमुदीपन सामग्री मुपवर्ण संप्रति
 कार्यभूतं इति वर्णनमारभतौ संप्रनामिति । सन्निकृष्टारतिभि
 रासंभरतौ सवेः अतएव सुरदारैः सुरवधूभिः प्रागेव विहितके १४८

निगृह मंडनेरपि पुनः सप्रनां के निगृहाणां निरुचनं मंडनमीषे ।
 सुरवधूभिः प्रागेव विहित आगतप्रिय । कथं प्रातप्रियजन
 एतौ तैरपि दूतस्य कर्मदूतद्वीत्यापारः दूतदूतस्य भावकर्मणो
 र्यस्यत्ययः । तथा क्वचित् तैरपि भूषणं प्रसाधनमिषेऽप्यौत्सुक्या
 निरुकादिति भावः ३४ नेति विरुहे विद्योगावस्थायां स्त्रजो माल्या
 निवेदना निगंधाः । मदि रावाम धानि चरमणाभ्यः । रुच्यर्थानां
 प्रियमाता इति संप्रदानत्वात् । चतुर्थी । निरुच्यते न नरो चंते स्म
 हियस्मात् प्रियसमागम एव रति साधनपुस्तगादिष्वरम्यतां म
 नोहरत्वं चिकुरत्वं मिति यावत् । उपधत्ते आधत्ते तदभावात्
 चिर्युक्ते वेत्यर्थः । अतएव वैधर्म्यात् कार्ये नरणे कार्यसमर्थ

३४८ नरूपोऽर्थांतरं व्यासः । रम्यं तोयेष्विति रम्याति । पौनपुन्यादिति यत्र
 त्ययः । कृत्यप्ररोबहुलमिति अधिकरणार्थः ३५ प्रसृताभिरिति
 अधिनायं निवासप्रियगृहं प्रति प्रसृताभिः प्रचलिताभिर्ध्वसिता
 निरवडितानि प्रियसखी वञ्चनानि स्वयं प्रसृजानं लाघवायेते वरुपा
 गिधाभिस्ताभिर्मनिनीभिः कोपनाभिः स्त्रीणां प्रप्यासृतिः कोपाम्ना
 न्योन्यस्य विप्रिय इति नक्षयदीपदोनावलं व्यतेतदास्ययगमने ला
 धवं अतोमदो लं वितामदपुषित विवेकत्वा देता गता इति जनस्य व
 द्दिरिति अतो न काचवं अतोमदो वलं वे इति टिप्पणात् अपहस्ति
 र तांमिस्तं धैर्यं येन सः तथा सादयन् समानं शरीरं मज्जकृष्यं न विन
 दोषोपात्यर्थः मदो वलं लं वे स्त्री सतः । अतान्न व्याजेन लाध — ३४८

सौकर्यादिति भावः ३६ कांतेति । रताय सुरताय बहसं दिशतीभिः
 संदेशं यः सनाग्दं न व्यमप्य जानतीभिरित्यर्थः । रमणीभिः कांत
 वेशमयातं प्राप्तामेवा न तममध्ये मार्गान्निवृत्तमित्यर्थः । तथा हि मन्मथे
 नपरितुष्टा मतीनां स्खलितं विकृद्धा चरणमपि प्रायशः रूपकारिः ३६
 आश्रितिः आश्रुकांतं ममि सारित वसा अभिगत वसाः स्वार्थे निच
 योषितः । संबंधिपुलकेः रुद्धावावृत्तौ कपोलौ यस्य तत्तत्संबन्धपूर्ण
 मिदं निर्जिगाय । जयति स्मेत्यर्थः । इयं पद्मा ते जयति देवीति देवि
 नासादृश्या धैर्यगणनात् ३७ अथ मृगे न सखी नायिका संवादमाह
 उच्यतामित्यादि तत्र नायिकाह । सधूर्तः । अशोषमखिलं वञ्चनीयं
 यत्तव्यमुच्यतांतिः शकमुपलभ्यतामित्यर्थः । उभो दुहादित्वादप्र

धानेकर्मतिलोद । अथसख्याह हेसखिनाधिकेईचेकर्तारि
 विषयेपरुषतापारुष्यनसाध्वी । नहिता । अथनाधिकोह । तर्हि
 नमननीयानयपुनः सख्याह । निप्रियागिजनयनूअप्रियाणि
 कुर्वन्सकथवाअनुनेयः । अतनयनाहः ३५ किमिति । पुननीधिकोह
 तर्हिगतेनकिंकोथइत्यर्थः । उपेतुंगंतनयतुंहिपुनः सख्याह । सुभगमा
 त्मानमन्यते । तादित्येतिनिम्न । सुभगमानिनिर्लोदयमानि । आत्मान
 मेवातेरवश्येतिगिनिप्रत्ययः । तस्मिन्प्रियेविषयेकोमानः । यद्वा
 जहीत्यादिसखीवाक्यतत्रहीत्येकवाक्यतद्वक्तसखीत्यर्थः । उपे
 तुंयुक्तकृतः सुभगमानिनिप्रियेकोमानः । तादृजनदुर्लभत्वादि
 तिभावः । इत्येवंपासुयोषितांकथासुविषयेसमेवैः समीपमा १५०

मलयगणभिरित्यर्थः । कामिर्बृहत्सा अनेकसमावाधतिः सं
 तोषकृते । उपेअत्राक्षौलक्यनिर्वेदाद्यनेकभावशाबल्यपरिपूर्ण
 कांतकर्णनादतरमपूर्वदद्यानदतिष्यदमानइत्यर्थः । प्रायेणप्रोक्तः
 कलहांतरितोअनायिकाः ४० योषितइति पुनकरोधिरोमां व्या
 पिनवसंगमनेनजन्मपत्यतत्तदधर्मवारित्येदादकदधत्याइतिसा
 लिकोक्तिः कांतवक्षसिपतंयाइत्यौ । लक्योक्तिः । योषितोया लुनित
 मंडनताउन्मष्टप्रधानत्वंसेवमेडनबभूव । तावदफळवातस्येति
 भावः ४१ साध्विति संधतेऽनयेतिसिधुः । पक्षेसुरविकारोमद्य
 निशेषः तस्यपानेनविधुरासुमृजसुतथादपितेः सगतासुकामिनी
 पुमानकोपनिगृह्णन्निवर्तयन्शिथिलाकृताज्जायेनसःमद

नैनमपेन वा उपतेने लक्ष्यते । स्मेत्यर्थः । प्रियसमागमसीधपा
 नरूपोभयकारभंगमुभयधामानग्रहाद्यनुभावः साधारणत्वसंदेहः ।
 सखालंकारः ४२ द्वारित्वदागमनमार्गेरेवचक्षुरित्योत्सवेकोत्सक्तिः ।
 अधिपातिपाणौकपोलौ । इत्यचितोक्तिः किं बहुना जीवितं त्वमित्व
 दधीनत्वं विना न जीवतीत्यर्थः । इति गापानुरामेति । अतोऽस्याः क
 लहो विग्रेहः कुले इत्येवं कामिनां प्रातये पुनस्तु पुनरुच्यमानं वचो
 दती वाक्यं न वनं वनं न वनं न वनं प्रकारत्वं अपूर्वसुभसंभ्रमयाय । प्रका
 रायेद्विभविः । कलहांतरितेय ४३ साचीति लोचनेयुगं साचिनमयं
 ती प्रातयेतिर्यकपातयन्ति ननु कुतयेत्यर्थः । दयितेव ह्यसिपातं रुधं
 ती इष्टमपि प्रातिबद्धता न उभासुभूयो विदूषां नयति स्म । संगतौतु ३५२

सुरतप्रसंगे ससुपरामचयतस्तादा आभूषणमेतिभावः । विभाषा
 कर्मकादिति परस्मैपदं ४४ सव्यलीकमिति । सव्यलीकसापराधं अ
 तएनावधारितो वज्ञातः । ततश्च विभेदपूर्वका न स्यादिति तत्पुरुषः सपदि
 कोपस्यपदेन व्याजेन प्रस्थितनिर्गच्छतं प्राणनाथं मोषितं संबधि अभि
 बाध्यनेपातः अभिमुखेनाश्रुमोक्षः सुहृदिवरुणद्विस्मरुतोऽयः । वा
 च्यतेस्यमनुमोक्षलिंगतया प्रस्थानप्रबंधकत्वात्सुदोषमयं । प्रध्या
 धीर्युक्तिस्ततो न्यासगिमिप्रोत्तारवर्जितेष्वाकषाघिता धीराश्रुवि
 मोचयतीति दशरूपके ४५ शक्तिर्येति शक्तिनायनायकमश्रुवि
 स्तायदपिताय इत्यर्थो विमुरिक्ता विमुरीभूता अतएव कृतावाप्यनिपा
 तां मानिनी च नरो मविभेदः सांख्येयकोदयः अभिमुखमाहितचित्तं य

यातानिः कोपापित्यर्थः । शसुतिप्रपयति स्मेत्यर्थः । अन्यथासा
 विकानुदयादिति । अत्रापि पूर्वकवनाविका ४६ अयसंभोगमृगा
 रमाह तत्रापि बालारतिमाह । को वेति । प्रियतमप्रभृतिरिजेल
 दृष्टिचंचले धुणंदयितायाः वदनं भसेन बलाकारेण चंचलिसति
 विनीवि । निगतिबंधनं अंशुकं नितबारं व्रीज्या सह शिथिलता
 मुपपदे । अभयमपि शिथिलतामासेत्यर्थः । अत्र व्रीडांशुकसंबंधि
 भेदभिन्नवृत्तिशंसनात्पुण्ये धिप्युत्थाभेदाध्यवसायनिबधना
 तिरायोक्तिमूः । सहोक्तिविशेषालंकारः । अतएव व्रीडांशुकोप
 मयंकुल्यं । अत्रनासायनेः । बाह्यमाभ्यतारं चेति द्विविधं तत्र
 मुख्यतः । तत्राद्यनुवनीश्लेषनखदतक्ततादिकं द्वितीयं सुतारं सा ३५२

क्षान्नामकरणाकल्पितमिति ४७ क्रीतेयेति । गलितनी लिगलित
 बंधनंतथाप्यवलंबिताकांचीयेन तत्कांची लग्नमित्यर्थः । तदंतरीयम
 धोऽंशुकं । अंतरीयोपसंख्यानपरिधानान्यधोऽंशुकमित्यमरः । निरस्य
 नूदयेनातप्रियः हीतयावेस्त्रापागमाद्यजितया । हीयानोः कर्तरिक्तः ।
 दयितेया मंडवीकृतः धूयुस्तनभारोयस्मिन् कर्मणि तद्यथातथागा
 मित्यर्थः । संख्यजो आश्लिष्टः । प्रियदृष्टैः प्रनिबध्नादित्यर्थः । ४८ आ
 दत्ता इति परिभाः नखपदे हेतुभिरादत्ताः नीविलिगविपरिणामः
 सुरते सुरेणावादीपकत्वादेतत्तत्पूर्वकेषु आलिगनचंचनेष्वपि
 सवतइत्यर्थः । ननु सुकुमारतत्कामतंत्रकथं पीठकारत्वात् इति न
 वाच्यं इत्याह । सौकुमार्यमेव गुणः तैस्तत्तत्कीर्तिः कामः सुरतेषु

१०२
३५३

संभोगेषु अपितु केवलं विप्रलम्बे चित्तिभावः । कामः क्रूर एव सु-
 कुमारः कष्ट इति वादमात्रं ततोऽस्तु पीडयन्नेव सुखवहतीति भावः ।
 सामान्येन विशेषणसमर्थं नरुपांतरं न्यासः ५६ । अभ्यन्तरमाह ॥ पा-
 णीतिारुहस्येकांतोऽतिविभ्रं भातिशयोक्तिः । गगदवाचास्खलेतैर्निरोधो-
 पितासंबधिनिपाणिपध्वयोर्विधूननं कपनं अतः सीकृतानि सी-
 काराद्यतेन कुट्टमितारव्योभावोक्तः । आधारपीडनादौ सुरवेपीडनादौ
 सुरवेपि दुःखं गेदुपचारः । कुट्टमितलक्षणं । हृत्तनपत्रोद्दिनिमेषा ८
 अर्द्धनिमिलितानि विशेषया सामर्थ्या गगदकं रत्नं जेह्यादिनिम-
 दनस्य शस्त्रतामुपययपुः । शस्त्रं नृपं सांभु दीपनायासमित्यर्थः ।
 अत्र सीकारादिनिमेषादिना सुखपास्त्रं श्यं व्यस्यते । तदुक्तं रतिर ३५३

२६

हस्ये । शस्त्रताकपुषिमीळनदशामूर्खनाचरति लाभकक्षणं । श्लेष-
 यरवषट्महर्मुहः सीकरोति गदवक्षोर्जितोक्ते ५० । अभ्यन्तरमाह
 पारभ्यते । चार्त्तमिति युमानः । आह्वितरती निविततगात्राणि अतए-
 वं पुनरुक्तं रसानिपुनः पुनः पानेष्वप्यवस्थादानितर्षयंति सस्मिता
 निवधूनांच पानक्रियोपमस्यागम्यत्वात् केवळप्राकरणिकं स्तुल्यं
 विषयस्तुल्यं योगितांकारः । प्रस्तुतानां तथा नोषां केवलं तुल्यं
 धर्मतः । औपम्यगम्यतेयत्र सामता । तुल्यं चोतिवैतिलक्षणं ५१
 कांतेति । कांतसंगमेन पराभिभूतमन्यौ लनरोषेताद्वधिकृत्या तस्य
 तिभावः किंच वारुणी रसेन मध्यास्मादनशांतो वा कलहादिर्यस्य तस्मिन्
 कुचाः उपाहितसंघो प्रियैः सहकृतसंधाने मानिनी जने विषयश्च

नंगोधनुषिष्ठं न संदधे । सिद्धसाधनवैयर्थ्यादिति भावः ५२ कु
 प्यतेति । पुनः प्रियात्तु कूप्यतेवान्नैकधदहेत्यादिना संप्रदानेन
 यंप्रतिकोपइति नियमनात् कोपस्तावत् कृत्रिमइति । आश्रुज्जातं
 चित्ताः अनुकूलचिताः भवन्ते । किंचित्कोपितास्तान् वस्वित्तपत्रि
 जेतः नमो वैरिणाश्चिन्तयन् । वरिणः परिचर्यायामित्यर्थः
 नियमश्च इत्येवमनेकप्रकारोपपदेशः प्रवर्तक्या क्येसद्
 वमधुवारो मधुपानावृत्तिः । मधुपाना मधुक्रमा इत्यमरः । युगति
 मिः स्वाद्यते स्म । मधुगारस्य कोपादिकार्यं प्रवर्तकं साम्यात् आदे
 श इवेत्युक्तेः । अनियताः रत्नलुप्तजेष्विति भावः ५३ भर्तृप्रि
 ति । भर्तृभिः प्रणयसंक्रमाभ्यां प्रेमादराभ्यां दत्ताः संभ्रमः साध १५४

सेपि स्यात्संवेगादरयोः पीतवैजविश्वः । अतएवातिरसामधिक
 स्यादं वाकणीवृत्त्यात्मजां । सुराहलिः प्रियाहालापरिच्छदरुणात्म
 जा इत्यमरः । रसयिता आस्वाद्यन्धूभिर्विमोहान् मोहविरहान् प्रदेन जा
 आपगमात् हेतोः पाटवेन हृदयं नुपेक्षेत् सरे वहेदयस्यते कार्यज्ञान
 सामर्थ्यं हृदये मेव । प्रागसत्त्वश्च लब्धमिति संदेहः । अन्यथा कथं
 प्रत्येव कृतार्थेषु प्रकृतिरिति भावः । संदेहाच्छंकारः ५४ स्यादित्येति
 स्वयं स्यादितः स्थूलो न प्रापित इत्यर्थः । ततः प्रियतमैः सह पीतः
 युगपदेकपात्रेण पीत इत्यर्थः आसवः प्रमदानां प्रतिपदं प्रतिवारणे
 कपासतां अनेकविधस्योदतां । ननु र्थस्य सुप्कपेति समासः । न सम
 सेनादिपदार्थानामनेकसमा । प्रीतिहेतुत्वात्काव्यलिङ्गतावदेकत्वा

इनामनेकधर्माणां न कस्मिन्नेव सर्वक्रमे तासंबंधात्पर्यायभेदश्च
 सृष्टयोरनेकरसत्वात्तुमेधाबीजलोत्पत्त्यासंतांगानिभावेन संकरः
 भ्रूलिलासेति। भ्रूलिच्छेदसमुत्पत्त्यागात्तुवधनयनानां विस्तरमाननकृतं
 तैरोत्पत्तौ समकत्वेन विवेचिष्ये। नैवेद्यार्थत्वात्तु नृदुःखेन पक्षे शैविष्य
 उदयेन तत्पक्षेऽप्येकैष्यानीचये प्रथम्यः तासुयः कंयः सत्राददे
 स्वीकृताः। ननु स्वयं कंयस्तस्य विच्छेदविशेषणे नैवोक्तत्वात्तं
 स्वीकारश्च नृदोदन एव पूर्वनेत्रसाम्यभाजासुपणानां उपमानवीचि
 योगात्तस्य भ्रूलिलाससाम्यजालमिदं स्वयं ५५ ओष्ठेति। ओष्ठ एव प
 क्षवः तस्य विदेशः। रुचिराभिलाषो येषां सुरवसुतापानमिषेणोद्य
 रपिपासतामिहर्षः। रमणानां पुद्गलानिच्छेदनाये वनी न सती १५५

जानीयेच्छते रंगनास्य च प्रकाणि च पाण पात्राणि च वको स्त्री पा
 नपात्रमित्यमरः। तैर्मधुवारो मधुपानावतिः हृद्यता हृदयस्य प्रियत्वं
 मुपययौ। हृदयप्रिय इति यत्प्रत्ययः। हृदयस्य हृदयेत्येव दालो मेपि
 ति हृद्भावः। रमणविशेषार्थं स्वहेतु कका व्यतिग संकीर्णरूपका
 कारः ५७ प्राप्यतेति। गुणवत्ताप्याश्रयवशेन गुणानां विशेषः प्रा
 प्यते व्यक्तं तत्तथायदक्तं तत्तथैवेत्यर्थः। हियस्मादयिताया आनेन दं
 तं मधुना वारं साति शेषेन स्वादोत्कर्षेण कृता आनशे व्याप्तं। विशेष
 ता सामान्यसमर्थरूपोऽयंतिरंन्यासा ५८ वीक्ष्येति। रत्नकचेष
 केषु स्फटिकमणिपात्रेषु अतिरक्ताया वक्रापगमास्तु वीभ्यधिकान
 स्वयं हृतपदमंडनं तस्य च शोभाप्रतिबिंबितमिति शेषः। वी

१५६
३५६

भूय ओष्ठ्याभिमतः। वर्तमानेत्तः। तद्योगाष्टौ। जतिरेजाताः तेषां
प्रियानुरागचिह्नप्रकाशलादिनिभावः ५५ मधुपानादि लोचनेषु
रागोत्पत्तिरधोभ्यश्चन्द्राणां निवृत्तिमध्वानेभ्योऽप्यन्योऽप्यन्यं
संधसंक्रांतिरिति चिते मत्स्येष्टते लोचनेच अधोच लोचनार्धः।
समूहाभीतबुद्धिः व्याभिचारः शापका नान् अधोबोद्धस्य पूर्वनिपातः।
कृतश्रयो सोऽहं तश्चेति विशेषण समासः। लोचनार्धेऽस्य कृतोद्गतो
रागो यथासातथोक्ता। लोचनेयोः कृतरागा अधरादाहृतरागानेयर्थः।
षष्ठ्याश्चार्थसंबन्धात् सामान्यस्य विशेषणार्थवसानेनाधिकरणाया
दानार्थयो रक्षेपात्। तथावाधरथोः रागादिरहयोस्या नविपरिव
त्तिनूतवर्तितवतीत्यर्थः। तथावासितेन स्वगंधसंक्रांतसुरभि

३५६

नानेनेन विशोषितोऽतिशयितो गंधो यस्याः साय दामासितान
नात्तु अर्थादनेनेन विशोषितगंधा जतिकृतबहुव्रीहिविशेषण
समासः। उतयथाननसंक्रांतस्वगंधास्वसंक्रांतो न भोगंधजेत्यर्थः।
एव कृतावागणीमादरापरगुणात्मगुणानां व्यत्ययं भुवि निमयं नु
वितेन। चित्तेन प्राप्तादिकी वस्तुपरिवृत्तिर्यत्पयः। बुद्धिपूर्वात्
विनिमयः। अत्र तत्रोच्चारितपरगुणशब्दस्यावस्थापरगुणेनेति
विग्रहः। कथंचिदाह्यासोपपन्नं नुपमानं पूर्वपदबहुव्रीहिवत्।
तथाचमर्थः परगुणयो रधर लोचनेयो गुणयोः अन्तर्गतात्मसंध
योऽप्यव्यत्ययं विनिमयं नुवितेने। अन्यथा कथमन्यस्मिन्नन्यधर्मो
पान्त्रसंभव इति भावः। अथ लोचनार्धे रागान्तरावयो नीभे

देषु भेदाध्यवसायादेकत्ववाच्युक्तिः । तस्मान्मूल्यमिति शयोक्त्यप्रा
 पिता जेयं व्यत्ययविनिमयचोरन्यतरकाणोपेक्षेति संक्षेपः । सच्च
 प्रतीयमानं व्यञ्जकात् । नुशब्दस्तु संशये ६० तु ल्येति अस्मात्क
 ल्पकृत्पता आदितुल्योक्तिर्योषितः कर्णमिर्कणवगतस्वीहेतु
 असितोत्पन्नं निरुपकारकं विदितान् कार्यशोभास्वः क
 र्णविश्रांते ननेत्रेणोक्तत्वादिति भावः । मृदरागः सुहृदिवत्सक
 स्य बुधुरिव अनिवाक्यत्वादिति भावः । लोभितेक्षणरुचिः स नृप
 विभेजे । वणेति रापादानेन प्रविशतं ६१ क्षीणेति संभ्रता शो
 भायस्यतः वृद्धा अधरपञ्चरागः अतितरामनिमात्रं प्रतिश
 योपभोगविह्वलमिति तानां कामिन्यवयवानां किमन्यैर्मंडनैरिति भावः १५७

तत्र क्षीणस्यापि सां देति विरोधात्कान्तं दंतेत्यादिविशेषणात्प्रासाद
 ल्युत्तयाकाव्यलिंगसंकीर्णचोदित्वा ६२ रोगिता वनितां नानासुखा
 पिसर्वगतापि अन्तापतौ सादिनाउज्ज्वला श्रीरागेण कान्तानि न
 यनानियेषु तेषु विद्रुमवदरुणानि कपोलानियेषु तेषु मुखेषु दर्प
 रोगिबवनिता तंददशे । तेन नानवादिनैर्मल्ये नरुमभिव्यक्तिनि
 घमादिति भावः । अत्र मृदुश्रीः सर्वगतापि मुखेषु वददशे शत
 विरोधः तस्य मुखविशेषेणः समाधानात्काम्यलिंगानुप्राणितो वि
 रोधो भासालंकारः । सचोपमया संसृज्यते ६३ वदति । वृद्धा कोप
 ने विकृतिर्याभिस्तातथाभूता अपिरामाः कर्मचारिता सौंदर्यक
 त्री अभिमततां प्रियवाक्यभ्यतां मुपनिन्ये । सौंदर्यविकृतिमपि

१०८
१५८

रोचयत। इतिभावः। मधुमदोदयितानां वश्यतां विनयत्वमु
पनिष्येतथाहि। सर्वः आत्मवर्गहितमिच्छति। अतः चक्रेता
स्त्रीलातस्त्रीणामुपचकार। मदस्तु पुस्वात्सु सामिति युक्तमि
त्यर्थः। अत्रेविस्मृती अमताः कुप्यता अपि वास्यादिति विरोधस्य
चक्रेतामदाभ्यासाधनात् उभयथापि विरोधाभासो भवन्न
र्थान्तरन्यासो न संसृते ६४ वाससामिति उपनाभिनाभिस
मीपे। याससांश्मिथि क्तो क्रीनिरासः लुङ्गात्यागः अपदेव
पितानि अस्मिन्ने कोप अगुणवत्वे गुणकोपे। निवेशयं तौ
षमप्येतान् गुणं कुर्वतीत्यर्थः। मदिरापो पितान् वचनीयं नना
भिंदर्शयेदिति शास्त्रे। निशि चान्तरा निदां ममार्त्तं। तथा दोषा १५८

एतमपि वस्त्रशेषित्यादीनां तदानीं गुणत्वान्न कश्चिद्वचनीया
अकाश इत्यर्थः ६९ भर्तृधिति उपसर्गसि रवी समक्षं। तमीपार्थे व्य
यीभावनः। आत्मेनोदेहान्। आत्मा जीवेधृतो देहे इति वैजयंती। भर्तृ
षु निक्षिपतीनां भर्तृणां मुपरिणा मुपरिपतंती नामित्यर्थः। आधिने घोनुन्
इति विकल्पानु मभाषः। कुतः मधुमेदेनोद्यमितानां प्रेरितानां तदुत्पेय्येति भावः।
वनिता नाम नुरक्तस्त्रीणां वनिता जनिता स्यथानुरागाया जयोषिती विश्व। हृद
येषु विफलया अनुचितचरणादिति भावः। औड्या नाप्यतं न स्थितं वेफल्या
नस्यमदो माधिकता चेति भावः। अतएव नोभयनिषेधा विरोधः ६५ रुच्यता
ति नयनानां कानां विकारां प्रागल्भ्यं रुच्यता प्रतिबध्नीता सादितो स्तं
पितावुभौ कौयया सा युवतीनां संबन्धिनी क्षी बतं मततां। कर्तरि क्तः। अनु

पसर्गात्कुट्टसीबक्रशोद्धाति निपातनात्साधुः। तासां वनावः क्षीबतामन्त
 ता। तनोर्गुणवचनस्य पुवभावे वक्तव्यात् बहुगुणैः दक्षिण-चोचादिति श्रीः डि
 तस्य व्रीडायाः। भावेक्तः। ललितं विष्णोः समनुजके। अनुचकार। कर्तरि लिट्।
 ब्राजार्थकरकलात् व्रीडानुकारधामित्यप्यमालंकारः ५७ योषिदिति। उक्त
 तः उक्तये मनोभवेन यो नयनयो रागः सयस्याः सा योषिर्मानवत्पिदधिद
 यितां कथयौ याता॥ मानाद्रागो बन्धीयानिति भावः। लाघवदोषपरिहरति
 कारयतीति। अनिभृताच्च पञ्चनकार्यपरिगणनीत्यर्थः। यातनां मादित्यु
 नेषु च विषये सवेदिदो विभाषये कथं भवति। रहस्यभेदं रहस्यभागाकार
 यतिनिगहिता अपि गुणदोषो प्रकाशनीत्यर्थः। योतानि गृहगप्रकरणं
 मानवस्यागप्रमतायान्माद्यवमावहति अबुद्धिपूर्वकत्वादिति भावः ६८ १५९

आहितेति। मधुना मये नेष्टितस्य व्यापारस्य मधुरत्वे आहितेनुप्रागसंख्ये
 वमनौ हरत्वे संप्रत्यसादिति वाविकाशं गामिते प्राक्संख्येवमाधुर्यं प्रकषं प्रापितं वा
 उद्धतरागः अतएव कसुमेषोः कामिनीष्वसरः नेवद्वावमौ नित्यं संनिहितोपि
 मदनः कामिनीष्वमदकर्ता। काकचेष्टामाधुर्यादेकैस्तज्यपूर्वमपूर्वमुदीपन
 त्यर्थः। संशयानुरागिणीतुल्यप्रेक्षा ६९ भागमिति। शक्तिनाथाश्चस्त
 पुरुषो योषितो मदेन निमूढोऽपि यस्तज्जबुद्धिः नोऽस्मान् प्रोक्ष्य विहाय।
 पूर्वादिर्जनंतस्मासेन अपूर्वोक्तौ ल्यप्यप्रागमेन गच्छन् इति मनीषयेति शेषः
 गमेमौ लिङ्। नमां ज्योगति आगमप्रतिषेधः। मदिताभ्यासमिति मात्र
 नेषुः नोवाप्यतिस्म। किंतु भयविषममभयादिति षेव वेद्युरित्यर्थः। तथाहि
 प्रेमप्रेहः अपदे अत्यनेपि भयान्यनिष्ठानि पश्यतीत्येका। भीतक

राश्रित्यावत् । शंकाहेतौ प्रमृष्टि कर्तृत्वोपचारः ७० चितेति चित्तानि
 वृत्तिविधायि सुखकरं विविक्तं रहितं मिति विषयः । मन्मथः मधुमदो मय
 मदः शशिपासश्चंद्रकिरणः दयितैः संगमश्च वक्ष्यते इति निपातनात् सह
 शब्दप्रयोगोपि । सहायेति तीया । तानि प्रमदाप्रेमनिष्ठासहवस्थाः स
 भोगं कामपि भुवंकाचिद्धां नयंति स्म । इत्यवस्था मप्यति क्रम्यष्टंगारा
 वरुणीशमयी निष्फरि स्मर्यः प्रेमाभिजाषोरागश्च स्नेहश्च मारति
 स्तथा ष्टंगाराश्चेति संभोगः सक्षावस्थाः प्रकीर्तिता दुःस्वतः । रसक
 चे । प्रमादिदृष्टरेतेषु चिंता तदाभन्नापुनः रागस्तत्संग बुद्धिः । स्या
 स्नेहस्तत्संगतया क्रिया २ तद्विद्योगसह प्रेमरतिस्तत्संगत्वम
 ष्टंगारस्तत्समनकीया । संभोगसमधा क्रमे इति ७१ ष्टंगारवस्था ३६०

सेवाह । धार्ष्ट्येति । धार्ष्ट्येन प्रागल्भ्येन लंघिता यथोचिता भूमि
 मेधादायस्मिन् तत्तयोक्तं चंबनताऽनमणितस्वकारपुरुषा यिता
 दौघप्रमुद्यंषपलितवक्षिरिति भावः । निर्दयं यथा तथा विलुलि
 तान्पाकेर्षणा कलितान्पलकमा ल्या । निजपस्मिन् तस्मिन्मा
 निनी रतिविधौ सुरते कुसुमेषु मत्तमत्तो मत्तप्रकार इति विभक्तं विज्ञ
 भणनोपभूः किञ्चकार्यतीति भावः । कारयितरि कर्तृत्वोपचारादि
 यमुपेक्षा ७२ सीधुपान इति । सीधुपानेन । मद्यपानेन विधु
 रेषु विवशेषु अतएव वपुषु अंगेषु निघ्नतां प्रियपराधीनतां मु
 पगतोषु सत्स अधीनो निघ्न आयत इत्यंभरः । अधुना संबधि
 निरतैरसे सुरतस्यादे आहितभावं कामिनीषु विषये ईहितं चंबनता

३६९

उनादिति चेष्टितं वीतलं ह्यननिर्विषयं । आस्पानकृतमपात्यर्थः । रेजेरा
 गितां सरलितं अपिशोभत इति यावत् ७३ अन्योन्येति । अथ हरिसखा
 यद्वै सचिवागंधर्वास्तेषां अपसरसां चान्योन्यरक्तमनेन परस्पररक्त
 चित्तोनां चेतोभुवोनिदेशानां विभूतीनां परस्परविधेयानां तासुरम
 माणास्तानेत्यर्थः । षष्ठी चानादरे विबोधः प्रबोधनं शीघ्रं तेषां वैबोध
 कावैतालितानां । शाल्यमिच्छित्क । तेषां ध्वनिभिर्मंगलैर्बोधाविबोध
 हितं पश्चिमादिस्वरमभागे यस्याः सानथोक्तानि । संहिता संक्षिप्ता
 वेत्कप्रेक्षासुरिनाभूपानां मपिकाळोळधीयानूतनवतीति भावः । अ
 रिचिनिवृत्तिमिधाय । अन्यथाभूदित्यर्थः ७४ निवेति । निर्याविनो
 दितोपतितो नितांतो मोरत्याः स्तमः तेषां आया मिभिः आयामवन्दिः

१६

३६

दीर्घमंगलनिनादेः वैदिकध्वनिभिः विबोधितानां यतां रामासुभावि
 नाभिरहेणाकुलितासुसतीधरतानितान्येव पूर्वाणि तेषां भावस्तत्पूर्वतां स
 मादधिरैव प्रोपुरिनेकप्रेक्षा । आद्यसुरतदाराप्रवर्तन इत्यर्थः । यदुत
 काळं तापितृस्मयाभूत इत्यर्थः ७५ कोतेति । सुरतारवेदतनिमीळितान्य
 धीणियेन तं कांताजनेन संवाहितुमिव स्येदापनोदादस्य मंगलमर्दनं
 कर्तुमिदमेत्यर्थः । संवाहनं वाहनं पित्रादेरंगमर्दन इति श्रवणे वाहप्र
 यत्न इति धातोरसंतात्तमम् । अन्यथा वाहयितुमिति गिन् । ग्रहणं
 स्यात्तमं दं मंदं मंदप्रकारं । प्रकारेणावस्थेति द्विर्भावः । कर्मधारयवशा
 वात्कलोपः । समुपायान् रूपायान् । संवाहनं रजनीपरिवृत्तिः वायुः ह
 र्येषु निशांतवायुः । आल्यागानि मदितापरिभोः गोविमदश्च तेषां मधासं

३६२

विकारश्च प्रसर्पया मासेत्यर्थः । अत्र संचितमिवेत्येव सामाध्यायिकं
 मूललाघुप्राप्तिमित्रिमाहे कोपेक्षा ७५ आमोदेति । आमोदेन मध्यगंधे
 नेवासिते । सुरभिताश्च मृदुमुक्तता स्फुरंत आधरप धवायेषु तेषु निद्र
 या कषायितानि अपदुक्तानि पाटला निलोचनानि येषां तेषां कषायस्त
 वरेन स्त्रीनिर्घासो रजकादिनि सुरभावपये स्त्रीवे सुंदरे लवणे पिचेति
 केरविः । आमृष्टानि पत्राणि निष्काशयेषां तेषु विलासिनीनां वदने
 पुमदस्यावशेषः शोभा बंध । मंडनांतरा पाये मंदशेष एव मंडनं भवे
 त्यर्थः । स्त्रीणां मंद एव मंडनमिति भावः । ७७ गतवतीति । अंगरागे नरव
 त्पुरवासु नरपदेषु दृश्यतां गतवृत्तिविमर्दनभयादिवत्तत्राविशेषे सतीत्य
 र्थः । किंच विबुधतुल्या अधरा । शाकपार्थिधादित्वा मध्यमपदलोपी समासः ॥

३६३

समदैः दयितेः पीताः अतीपा नातु अतिदंतपी उतात आताम्राः स
 मताद्रुताः विबाधराः यासां तासामंगेना नां विहेणा हि केन विषयोगेन
 विधुरं निदुल हृदयं रात्रि संभोगं नृपतिरिव पादोदिशेषे मय्यर्थः । इष्टा आ
 तासहवी वनिपुणा सहचरी वा वल्लभे । आधारयानास । प्रियोपभोग
 चित्तशोभा वलोक्तलालसा । कथंचिद्दिः सह मनुसुहृतेत्यर्थः ॥
 मृत्तिपूजो धिमंकारः मालिनी वृत्तं ७८ इति मय्यर्थः ।
 अतार विरहितायो धेरा वपुः स नारव्यानां वमः सः अथ प्रभातते परिमलजां
 संभोगसंभृतां नश्यदंतपदादित्वा धरणलक्ष्मी शोभां संपत्तिरुक्ता । अतए
 व सुस्तादिवर्ण । नस्य प्रस्तुतोपयोगित्वं चोक्तं । अथ सहजशोभा संपत्ति
 माह । अवयवैर्दृष्टितामं उतामंडनश्रीः प्रसाधनशोभायाभिस्तारम्यहावाः

११३ मनोहरविभावास्तास्त्रियोसतिस्थानं विहाय सुरपतिस्तनोर्जनस्यवि
 लम्बनाय जगमुः॥ अत्रावयवदीपनतया प्रसिद्धं स्वप्नं जनस्य तदीप्य
 तासंबंधेपिसंबंधाभिधानात्। सौंदर्यातिशयघोतनाधादिगिशयोक्ति
 रलंकारः॥ अस्मिन्सर्गोपप्लिताग्रावत्। अयुजिनयुगरेफतोयका
 रौयकारौयुजिनजो जगोऽपुप्लिताग्रा। इति लक्षणात्। इनेति॥
 गगनपरिक्रमच्छाद्यवेन गगनसंचारपापाटवेन इतपदं यथा तथा
 भियातुमभिगंतुं इच्छतीनां किंच पृथुस्तनीनां तास्तोमसरसांचरणे
 रज्जुनिर्गतं तथाऽयनिषु निषेदे। तस्ये। गगनगमनाभ्यासपा
 ठवेन मनसात्वरमाणानपिता। सांस्तनजद्यनभारात् चरणानो
 तस्फुरित्तिभावः २ मिहितोति। निहिताः न्यस्ताः सरसयोवकाः ३६

सांद्रव्यसारायेषु तैर्वधूनांचरणतलेः कृतपद्मातिः कर्तलेखा अंतरावात्र
 रूपी ह्मकताः नीलाः तृणोल्पाः तृणानि दूर्वादीनि। उल्पाविल्वजोरव्याः
 तृणाविशेषाश्च यस्यासां। उपलाविल्वजाप्रोक्ता इति हलायुधः। उल्पागुशी
 रतृणानि इति धूर्तस्वामी। आप्रणपरिव्राज्याकवदुल्पाणां पृथुक्निर्देशः।
 धरित्री त्रिदशगोमारयेः कीटकैरपि लं निरंतां यथा तथा वितताः व्याप्येव
 स्फुटेषा बभासे ३ धनिरिति अगविवरेषु नगरधेषु गुहास्त्रित्यर्थः। प्र
 तिरवेः प्रातिरेवेः प्रतिध्वनिभिः विततः समर्पितः पृथुभिः रशना गु
 णसजितैः स्यनितैरनुपातोऽनुगतो मिळित इति यावत्। स्यनितवत्प्र
 पूर्णानां भूषणानां तसि जितमित्यमरः। नूपुराणां ध्वनिः ध्यानः वृत्ता
 नि मुखराः शब्दायमानाः समुत्सकाः उत्कृष्टाः हस्ताः सारसाश्च येषु

६३६५

मिव दृष्टेष्टानि । अद्भुतवस्तुदर्शनात् भयविस्मयो भवतु इति भावः
 तथोक्तं दृष्टिलेन विस्मयसाधनं संपुंसां प्रहाविभवसंयुजः भवति प्राप
 शानास्यो विशेषतया युतस्तथा ७ अतिशयितेति । अतिशयितानि
 क्रांतावनानां तत्तुणो द्रुतिर्याभिस्ता सांकुतः फळा । नांकु समानीवा
 वज्रयपिलवने पितृद्विधानां सापूर्वोकाविधा प्रकारोयासांतद्विधानां
 तथैव समद्वानामित्यर्थः । तत्तुणां वीरुधां च समद्व्यां निगोने युव
 तिजनेः मुनिप्रभावोक्तुं तद्विजगृहे निश्चितः कारं कलयेति शेषः ८
 मृतीति सलिलं पथ सुखं तदेव भारः तेन भुगुणरवः नमः शारवः ।
 अतएव मृदित किशलयो लुलितपद्मेवः किति चेति प्रतिषेधो
 भमदेगुणः अशोको वृक्ष विशेषस्तु मांगना नां संबधितामधि ३६५

कांबहुमतिं सज्जसेवा च न्योयमिति । ययोर्ग्राप । ननु सेवकेषु
 कांभ्यायात्तयाह । सज्जता नां परिजनतापि गुणोत्कर्षाय भवतीति भावः ।
 एतेन तासां मुनेः प्रणयदर्शनादेव तत्सारवश्यं गम्यते इति प्रमातिः ।
 ये मोदेशकालाद्यनपेक्षयोऽश्रुदिहेतुराहं सादिर्नियमस्तदपेक्षया
 स्ताः श्रुदिहेतुस्तपसः स्वाध्यायदिभ्यां केशिकेता न्यमिस्तिराणि इजान्य
 गाणि यस्य सविधतायुधः अतएव तपः क्षान्त्युक्तः सोऽर्जुनः
 शमः शांतिरभ्यक्ष्यकांते दिसेनोदग्रतामिचारकांते ताभ्यामनु
 पमाभ्यागतया । नुदग्रोद्यवृत्तावसिष्टेन कृताञ्जलितापदानां पंक्ति
 रानुपूर्वी यस्य सुवेदश्चतुर्थो वेद इत्यर्थः । अथ वर्णस्तत्रिषु उद्धारो
 वसिष्ठेन कृताञ्जलितापदानां पंक्तिस्तु परिदृष्टेष्ट ७ ८ सुरेति

१६६

अथ चतुर्भिस्तिमेव विशिनष्टि । सुरसरिति गंगा कुले परं तपोधिग
 एतन्मार्जयन् नृफलाभिलाषेणोतिशेषः । हविरभिलेखनं दुःखभग्न
 विशेषणं सामर्थ्यात् तथा विधत्ते । पिशंगो बहुजरो कळपो येन सः । अ
 त एवोपवेदि वेद्यां । विभक्त्यर्थः । व्यस्य भावः । शिखासमुद्भूतं जालं जा
 तं विनतः । हविराज्यादिकं सममिच्छन् । संजातं वेदो हिंश्य यस्मादिति
 जातवेदाः स इव वहिरिवोत्पतः ११ शशधरेति । शशधरश्चंद्रवलो
 चनाभिरामे गगने विसारिभिर्मुनिस्तैर्जोभिरभितो व्याप्तः । एकसा
 नुसप्रयस्य सः । एकदेशस्थो पीत्यर्थः । महीधरश्चंद्रकोलस्थः शिखर
 समूहमपि धत्तु आनृण्वन्निवेकमेव १२ सदशमिति । पुनराकृतै
 वपुषः सदशी मतनुं महान्तं प्रयत्नं नृयोगं दधत्तु । आकृतिः कपि १६६

तासामाश्रयवपुषोरिति विश्वः । तदनुगुणं प्रयत्नानुगुणं परैरन्यैरं
 ध्यां कर्तुं मशक्यामित्यर्थः । क्रियां व्यापारं दधत्तु । क्रियानुरूपं प्रयत्नं
 पोदधत्तु । तथा विजयवतीं सवोत्कर्षवतीं विजये फलं वा तपः समा
 तपो नुरूपं समृद्धिमेव धत्तु । अत्र नृपप्रत्युत्तरस्य विशेषणतया
 स्थापनात् प्रथमे कावल्परूपं चकार १ । तद्यथा पूर्वं । परस्य विशेषणत
 या स्थापनात् एकावलीति सर्वस्य सत्तात् १३ जिरिति पुनश्चिरनिय
 मेन दीर्घकालीने तपसा कुरुः स्त्रीणां गोपिशेकसारं उपमानं पूर्व
 पदो बहुव्रीहिः । शमनिरतोऽपि प्रकृतापुरासदः । इदं च विजयदेशे
 तिष्ठति अपि स चित्रं स्वसुपरिवारं वा कुरु । मुनिरप्येव युरहितो
 पि त्रयाणां लोकानां भुक्तुं स्थितो कुरुति । तद्विदुः तार्थं व्यादि

नानुतरपदसमासः। तुल्यरूपिः समतेजाः। अपिशब्दः सर्वत्र
 विविरोधयोजनार्थः। समनिरपिकथं इत्युत्पत्तिरिति विरोधः
 किंतु माहृत्येन निरस्त इति विरोधात् लंकारः। विरोधाभ्यासेन विरोध
 इति सूत्रं। १४ तनुमिति। अवजितेति रस्कुते लोकनासारधाम
 नीते जसीययासातां अतुपधालोपिनो न्यतरस्यामिति उगीपू। त्र
 याणां भुवनानां समाहारं स्त्रिभुवनं। तद्धितेत्यादिना समाहारेणैत
 त्पुरुषः। पात्रादिवीतस्त्रीत्वप्रतिषेधः। तस्य रक्षतो सममर्थोपस्था
 तनुं मूर्तिं अवलोकयं स्यः अपरस्त्रियः विजयं के जयायेति पो
 धिकारेण पोतुष्टाने अस्याऽनस्य प्रयत्नं वियलं विफलं मययुः।
 नेतिरे। त्रिभुव्याधिप इत्यादि महाफलं साधनं समर्थं स्यतु फलं ३६

का विष्णोर्महामातांगमां स भोगो पितृस्य कंठीरवे स्य जीर्णतृप्त्यवर्णो
 कंठेयने शोभा मावहतीति भावः १५ मुनीति। प्रतनुफलं न्यक्तं कृत्वा
 तिलापां स्य चितिषुतीनुतिष्ठतो मुनीन् दनुजं तनयान् दानवांश्च सद्यस्त
 त्सां मेयविलोभ्या कृष्णचिरात्कलिशः कृताशक्रेण लघुनिपपेक्षाने
 निहितं स्यं स्वकीयं नियो गमधिकारं ताः स्त्रयो बह्वयथानेधामेतिरे। निरु
 ष्येदवृत्तीनामुक्तपदकाभो बहुमानमूळमिति भावः। विष्णोभ्यमे
 निरेत्यन्वयः। यद्वा विलोभ्यं के भव्यं कारयित्वा निहितं शक्रेण सन्व
 यात्। समानकर्तृकत्वान्निवृत्तिः १६ अथेति। कृतकृतं कविलोभनं
 कृत्रिमं जनं विधिः सौविधात् मिष्टतिः। ये पूर्वादातोः सनतादुप्रत्ययः
 युवति जने हरिस्तारजुमस्य दर्शनेन चित्तजन्मा कामः संप्रभवका

३६८ दवततार। तदैतत्परिविषयत्वमागताः स्वयं मुनिवचनप्रवृत्ताः स्त्रियो
 मुनिनैव चिता इति भावः। युक्तं चैतत्। हियस्मात्समधुरामनोहरायौवनश्री
 मनोहरति। बलादिति शेषः १७ सपदीति। वधूनां नियोगाभिदेशात्तु ध्वनि
 ताः नादिताः। ममनोरमावल्लभक्या बीणामृदंगाद्यैस्ते हरिसरवैर्गंधैर्वैर्निय
 तिवनेचयुगत्रयसतगणस्य कृतुषट्कस्य निधानमाविर्भावः पद्यायथं य
 थास्य अनक्रम्येत्यर्थः। यथास्येति यथा यथामिति निपातः वितेने निस्ता
 रे। वृद्धीपनसामग्री संपादितेत्यर्थः १८ अथ वर्षोपक्रमेण कृतं न
 वर्णयति। सृजन्वेति। सृजन् धरायस्मिन् नूतनभोविरेजे। तडितोले ३६८
 तादृशता सांख्यिः प्रभाविः इति विज्ञं भिरां मिषाय। तथान्यवहितर
 ति विग्रहेः प्रकंपितप्रणयकं नैः। जन्मगुरुभिर्जन्मभारगंभीरैरित्यर्थः

स्वनिर्तोदिगंतोषु वितेने। विस्तृतं। तौरे भावि। आवेलिद्। अकर्म
 कत्वविवक्षितं अतएव दिगंतोषु स्याधिकरणत्वेन प्रयोगः। अन्यथा
 कर्मत्वमेव स्यात् १९ पुरीति। अतएव दिगंतो नुधानि अर्जुनाश्रमं
 प्रति। पुरीति च क्षणार्थकर्म प्रवचनीयस्य योगादित्परिचरपानिस्त
 नुधानि अर्जुनाश्रमं प्रति। पुरीति च क्षणार्थकर्म प्रवचनीयस्य यो
 सद्योमालतीनां माजतीलतानां। सुमनामालती जातिरित्यमरः। मु
 कुक्षानि समुपादधन्। जनयन् विरचयथा तथा बद्धविदुः अपानिपातो
 वृष्टीरवनेः संबन्धिनी सरज्जसता सरजस्कतं। अचतुरेति सूत्रेण सा
 कल्याण्येऽव्ययीभावः। समासात्त निपातः। बहुव्रीहिर्न्यस्तुल्यते।
 अव्ययीभावाद्येति पाक्षिकमिव केचित्। अथ जहारः। धूलिशम

३६८ यामासेत्यर्थः २० प्रतिदिशमिति । दिशिदिशि इति प्रतिदिशं । वीप्सा
 र्थः व्ययीभावः शरप्रचलितत्वात्समासात् ॥ अभिगच्छतां सगृहताक
 कुभान्यर्जुनकुसुमानि इन्दुमः ककुभोर्जुन इत्यमरः । तेषां विकारस्तोनसु
 गंधिनामनोऽगंधेन ॥ गंधस्य दूत्यतीतिरिति ॥ अमिलेनाभिमुखः स्पष्टः
 अतएव सचित्तजन्मा कामाक्रांत इत्यर्थः । अतएव गतधृतिः विगतधैर्यः अत
 एवाकुलाकृतः सुमितश्चरति प्रतीतिभावः । एवं भूतो जीवन्मोको नवनवनेषु
 वर्षांतरप्राप्त्या अपूर्व इव बभाविस्फुल्लेक्षा २१ व्यथितमपि । व्यथितंदुःखि
 तमपि मनोहरं ती किमु सुखमिति भावः । जंबू विकारः फलं जंबू । पाहंतं च
 फले जंबू जंबूस्त्री जंबू तांबवमित्यमरः जंबू जेतिलुकु । लुकु तद्वितलुकी
 तिरुस्वः । जंबूचतफलं वेति सामान्यविशेषयोः सहनिर्देशः यदा जंबूः

३६९

फलमिति विग्रहे इकोरुस्वोऽङ्गात् न वश्येति रुस्वः । तस्य परिणत
 स्योपभोगेन नृषे अतएव अतएव परमं तमुक्तिः कोकिन्नागना नव
 नवनवप्रकारं यथास्योतथा योजितेन संपादितेन कंठरागेण कंठ
 माधुर्येता रम्यं सोम्यमित्यर्थः । स्वनं नितेने वर्णा स्तापि मधुराः कोकि
 लालापा इति प्रसिद्धिः २२ अभीति । कंदबवाद्यो मृदमधुरेशिरवंति ना
 नितो देधमेन । अभिभवति सति जिह्मु जयनशीलोर्जुनः जूनः पृथ
 जिन इत्यर्थेति च जान्वा । वर्षा अपि तदुदीपनाय न शौकरित्यर्थः । हिय
 स्मान्महतां समाधिभांः सुकरोन २३ धृतेति । विशानिवेन यानीयुर्बिले
 षामावेच्छिः धृतायमासाकुमुदवनमेकं मुखं दुकूलमिव तद्धृता आ
 तवाणा नीलसंटीयमासत् अतिवाणा गृहीतशराचे । गृहीयस्तेनिका

१७. शरामिस्मरणात् । बाणोक्ते नीलसंटीचेति वैजयंती । तथानीलसंटी
 भवेदाणपीतासहचरी भवेदिति न युक्तम् । शरद्वृत्तार्थे वदानसम
 येन वर्णतुनावरेणेति शेषः । अमल्लते निर्मल तल्ले सरोजपाणि । रिवत
 स्मिन्नाल्लल्ले । नधूकरसमागद्वक्तु संधिरशोभतल्ले सरोजपाणि रिव
 सतिशरयोर्बाणयोरभेदाध्यवसायात् स्नेषमूलातिशयोक्तिरूपमागमि
 तयोः संकरः २३ समदेति । अथरुतुसंधिवर्णयति । समदशिरिवरुतानि
 मत्तमयूकं जितानिहं सनादैः समैस्तथा कुमुदवनानिकंदं वृष्ट्या समैस
 अतिशयिनीं अतिशयेवती प्रियं जग्मुः । तथामहतां गुणाधिकानां योगः
 परस्परसमागमः महते गुणाय लक्ष्मीय भवतीति शेषः । अत्र त्रिमाघांस
 मालकारः २५ सरोजेति । प्रियमधुरिष्टं मकरंदः । अनिलया भेसमा १७०

सांतः पुष्पिगोत्तरपदो बहुव्रीहिरिति केचित् । न पुंसकस्यैव मधुशब्दस्य
 उरः प्रभृतिपाठतुल्यमकरंदस्य मधस्य मासिकस्यापि वचकः । अर्द्धादिग
 रोपाणामपुनपुंसकयोर्मधुरिति । बहुदावालेः उपातिपानिनीपानीकंदं व
 कुमुमानितेषां रेणुभिः कीर्णव्यालं किंच स्वतोपि सहजसावर्ततइति स
 रजसं । नलरजसमिति भावः । साकल्पेऽप्यपीभावः । अचतुरेति निपातः
 केतकीनां प्रसवमपहाय विनीलबंधनानि असितवृत्तानि असनानि प्रि
 यकपुष्पाणि मकरंदभीतामिति शेषि मालिन्यं स्यात् । तथामधुलोभा
 दादयामासेत्यर्थः । महिमध्यासक्तो मधुः सति चतिमाः सज्जतइति
 भावः २६ मुकुलितमिति । चत्ताजलविंदवो यासुतासुशाः ३ दलरुजली
 षु आविरल्लतणक्रांततणप्रदेशेषु । एतौ मध्यतपगीयो वेदूयं मणिशा

द्वल्लङ्घितिशब्दभेदप्रकाशः। अविरक्तपुष्पः स्फूर्णमूर्त्तयः सुरेन्द्रगो
 पाः मुकुलितं - - - बंधुजीवककुसुममित्यर्थः। बंधुको बंधुजीवकमित्य
 मरः। अतिशय्याक्रम्यविकचपलाशवनाविकसितकिंमुकपलाशः। किंमुकः
 वण्डित्यमरः। तस्यप्रियं तत्सदृशशोभामित्यर्थः। समुद्रः प्रापुः। निदर्श
 नालंकारः २७ अविरलेति। अथ हेमंतं वर्णयति। अविरक्तानि फलिनी
 नां प्रियंगु कृतानां प्रसूनानि यस्मिन् सः। माघंदरं कृतस्तत्सममरः। शै
 शिराणां अपि कुडानां तैप्रादुर्भावसंभवादिभिर्भावः। विरक्तास्तृषा
 रकणा यस्मिन्नेति प्रारंभोक्तिः। तुषारकाले हेमंतस्त्रिराया समय
 जं अकालं जंगुणमुत्कर्षलेभे २८ त्रिविधं नीतिः। निचयवति नृपचय
 वतिलवल्लीलतानां लिका सेषुष्यविजृम्भणे तथारोधसमीरणे च हर्षजन १७१

यतिस्ततीपांडुसूनुर्जुनः। विलुतिनोपययो। कुतः हियस्मात्। जिगीषतां जे
 तुभिष्टतां चेतीमेयान्नीतेनवः २९ कतिपयेरेव सहकारपुष्पेरात्रकुसुमे
 भ्यो नतुवसंतवत्समग्रेः नापिवै। हेमंतादिरहितैरिति भावः। तनुताहि नो नतुहे
 मंतवद्बहुतुहि नो नापिवसंतद्वितुहि नरिति भावः। अत्रा। निकतिपयानि विनिर्द्वा
 ति विकसितानि सिंधुवाराणि सिंधुवारपुष्पाणि यस्मिन् सः। अत्रापि सह
 कारवदभिप्रायः। सिंधुवारेणैवैव सभारः। इष्टं सुरभिमुखं वसंतं प्रारंभाह
 मागमातं हेमंतावसानं वः शिशिरः समुपययो ३० अथ वसंतारंभमाह
 कुसुमानाति। नागवक्षास्तोषावनाति नृपे सुमारोदं कामोयस्याः सान्त्वं
 पुदवश्यमः कृत्येन काममनसा इपीति मकारलोपः। वसंतं वक्ष्मीः किशोर्नृप
 नी च तस्य हि आश्रयशरणा अवलंब्यावषभ्या न्यया आरोदुमशक्यत्वादिति भावः।

३७२ कृतात्तुं गंजार्चं कुर्वतयदलिकुलं तेन नृपुत्रमिव यस्याः सा अन्यत्रालि
 कुलवन्तु पुरं यस्याः सा । इति समासः । नलिनवनेषु पदं निरासे । निदधिरतेषु
 प्रथमं प्रादुरासीदित्यर्थः । उपसर्गात्तूपधाच्चेति वचनात्तु विदात्मनेपदं
 अत्र पठ्यते वसंतलक्ष्मीविशेषणं साभ्यादप्रसक्तताधिक्यव्यवहारसमा
 रोपात्सुभासोक्तिरन्कारः ३१ विकसितः विश्लेषकसुमेमेवाधरो यस्मि
 न्कर्मणि तद्यथा बहुती स्मायमानां कुरवकाजिरेव वधूस्तां विलोकयंतं
 कर्मकमिति भावः । अतएवाशोकपद्मवेषु निषत्तवध्वसंस्तरोसि
 तमित्यर्थः । रिरस्येति शेषः सशरं निसृजति यत्तादिति भावः । इच्छं
 गारवीर्योरेकाधिकरताभूतमनंगं सुरांगनाः ददशुरिव सादिगदराक्ष
 रित्येकमेवा । अशोकाय वल्लोकनाम्न दनसाक्षात्कारादिव महात्मनः

शोभस्तासामासीदिति भावः । अत्रापकेत्येक्षयोः संसृष्टिः ३२
 मुहुरिति । मुहुरनुपततानुधावतादक्षिणानिलेनं मलयुमारुतेन मु
 हनिधूयमानविरचितासंहतिर्येन तत्संस्तमित्यर्थः । पंकजिन्याय नृ
 लिनपद्मं मुरवमिव तस्यां ते समीपे विसर्पितसर्वमाणं अलिकुलं कल
 अलका कृतिमन्त्रकसादृश्यं प्रपेदे ३३ स्वासनेति वध्वेन शाल
 लतासज्जतसगरवा । वधूरिव कालवन्ततावधूः प्राकारवक्षयोः शा
 लः ३४ शाळः सज्जतकः स्मृते इति अनेकार्थध्वनिमंतरी । अस्मिन्नेन वा
 युनानि श्वासेनेकचलितं पद्मेवाधरोष्ठः । अधरो ओष्ठ इव । पद्मवो
 यस्मिन् । ओष्ठोष्ठयोः समासेवेति पररूपता । मधुना मकरंदेन मध्वेने
 वासुरभिणिषुषे मुरसे इव न वं यथा तथा विहितेयः कृतकोप इवेति क्रिया नि

१७३ शेषं तथा वधू नयंती । तथा धूय प्रियोर्नु गेति नु मा गमा चूं चूं वा चूं वि
 ता । अत्र श्वसन शब्दार्थयोश्चाभेदावसाविशेषमूलातिशयोक्तिः । सचो
 पमागमित्यनयोः संकरा ३४ प्रभवतीति । परः शत्रुः तदा तस्मिन्
 काळे विजेतुं न प्रभवति । नरोक्तोति । यदा जितो हि द्रियता इन्द्रियजया
 रया आत्मेरस्या भवति । तथा हि । अवजित भुवनेऽपुष्पमां सो वसंतः
 सिततुरगैः । कुं ने विषये विजयने लोभे । जितेन्द्रियादुच्छो इति भावः ।
 विशेषणसोमान्यार्थसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासोऽङ्कारः ३५ कथ
 मिति । अथ ग्रीष्मः । विरचितः । मल्लिकाविकाशो निदाघकाळे
 ग्रीष्मकालः । ऋतुभिर्वर्षादिभिः समं मुनिना वधोरित्यतिर
 स्कृतस्य तव संमतिः । लोके योग्यत्वेनानुमतिः । कथमिव न किलि १७३

१७४ वित्री भविष्यतीत्यर्थः । इति इहं मधुं वसंतं । नैत्रे देव वसंतं च जीवे
 शाके नु धुस्मृत इति विश्वः । स्मयेते स्मै वा ऊ हा से वेल्क प्रेक्षा । लस्म इति
 भूता ये लस् । प्रसेजेति प्रभूत्वेन कविप्रसिद्धिः । मल्लिकानां निका
 से हलाध्यवसायः । अत्र तत्तुभिः समं अवधीरितस्येत्यत्राभेदा
 ध्यवसायमूला स होक्तिरङ्कारः । संबन्धभेदस्यावधारणस्याभिन्न
 तयाध्यवसायात्तदेवावधारं असे मतिद्वारा स्मययोगो प्रेक्षा इत्यत्र
 योरांगांगीभावेन संकरः ३६ बलवदिति । बलवत्प्रबलमपि मिथो
 विशेषेपरस्परस्यार्द्धिबलसैन्यं । वस्तुयिनी बलं सैन्यमिदमत्र
 विपक्षानि जघो यशः प्रजिज्ञा यव प्रभवति न शक्नोत्येव । अत्र
 मर्थयोगे चतुर्थी । यतो भुवनानां परिभवा जेतापि । दिदक्षीत्यादि

३७४ नाईना इति प्रत्ययः। क्षतुगताः तदानीं तमर्जुनं क्षणमपि नो मनीच
 कारः। उन्मनसमुत्साकं तं न च कारः। अहमनि इत्यादिना अत्र कृतं तदानीं च।
 सलोपश्च विशेषण सामान्यसमर्थनरूपो धातुर्न्यासः ३७ स्थितीति ॥ ए
 यमर्जुनं तथाभूताप्सु द्वीपनसामुग्री विषये स्फुटं संप्रतिप्रतिपरिताने
 त्याह। सहाये सासां सहचरैर्गन्धर्वैः कृतमिति शेषः। न लोकेत्यादिना
 षष्ठीप्रतिषेधात्। कर्तारित्वात्। अतिसुखं श्रोत्रमधुरं। उपश्रुतं
 क्षणाः यागानं। सहापयाद्यादिना वीणाशब्दात् भावैकः। अनिलेभ्य
 योर्भिलिप्पनेः पूर्वोक्तकुसुमादिभिश्चिह्नैः। हारिणो मनोहराः कालावसं
 तादिषु द्रुतवः। अविहिता अकृता हरिस्तनोरर्जुनस्य विक्रियामनोवि
 कृतियैस्तानि तथाभूतानि सर्वाणि गानकलादीनि। नृपुंसकमन ३७४

पुंसल्लेकेत्यादिना नृपुंसकैकशेषः। प्रत्यतं विचित्रं मिदं त्रिदश
 वधूषु मनोभवं विते नुः। सोयं परग्रहार्थं उद्यमितं स्यात्पुंश्च स्यात्मा
 नमेव प्रहरतीति न्यायात्। अमुना विक्रियायं सासां स्त्रीणां विक्रिया
 रूपावयौ सति कथनात् द्वितीयो विषमालंकारः। तथा च सूत्रं। विरू
 पकार्या न योरुपसति विरूपसंघट्टना विषमालंकारः ३८ नदेत्यादि
 तटस्थं बालं ननु गोपि विपरितो भूदिति श्लोकद्वयेनाह आसां लो
 चनानि हरितं नयावयवेषु यथा तथा दलति विकसति तुल्यत्वा नातिच
 यरति नोपलेभिरे। नृपुंसः। तथा विषमपदगुंप्पीः सत्यपणस्त
 वकाः दधिकामधिकाः तासुराति नोपलेभिरे। अनिरमणीयत्वात्तदव
 ययानामित्यर्थः। इति बहु प्रीतिरुक्ते ३९ स्थितीति अथ मनः सांघ

१५५ स्तुचयति यास्त्रियः कमनीयः। तासौदर्यं सेवगुणः। तेन मुनिमर्जुनम
 भिभुखंतां नी निषयो मेतुमिष्वे समुपययुः। तासां सेमुनिरेवमदनमुप
 दधे। जनुयाभास। तथाहि प्रयोजनामुद्दिश्य नागतिः परणतिः पुरधिग
 मादुतेयोरेवन्तु। अतः प्रयोजनानि भवन्ति कचिन्नेति भावः ४६ प्रकृत
 मिति। अथ तासां मनुराग एव कार्यतः प्रपंचयति। प्रथमं प्रवेश एव
 सिरुतुरगेऽर्जुने उपहितं विन्नासिसविन्नासं नर्तकीनां संबन्धि चक्षुः
 कत्त। प्रकृतिप्रकांतं अभिनेयमभिनेतव्यं सभावादि कं नामुस
 सार। तदुपतापतस्तदानुगुण्ये नेवदृष्टिप्रयोगनियमादिति भावः
 तथा प्रविके सद्गुलियत्पाणि पध्वं चक्षुः प्रयोज्य हस्तानु
 सारेण प्रचलदं गुलिकं तशाति पध्वं नाऽभिनेयं नानुससारः १५५

सच दोषः। यतो हस्ततो दृष्टिस्ततो मत्र इति अभिनेयनियमा
 दिति भावः। पध्वो ह्यकिशलयमित्यमरः। वास्याद्विकल्पोपम
 योरेवायेच समुच्चय इति विश्वः। किंतु प्रथमं प्रवेश एव सिततुरगे
 पाहितमाहितमारोपितं सचक्षुः न च चाळ। तच्चानुमेवासीदित्यर्थः
 रागात्तामिर्न किंचित्करणीयमनुसतमिति भावः ४१ अभिनयेति
 अभिनयः रसभायादिकं व्यंजनं चेदृशं विशेषः। व्यंजकाभिनेयो
 सभावित्यमरः। तत्र मनो यस्याव्यासंगात् संगघोतनाद्यजानसाद्
 त्यर्थः। सुरांगनायाः संबन्धि अलक्षकवर्तनया लाक्षारजनेनाभिताम्रं
 स्त्रिमितं निश्चलं चरणं षट्पादवलः दृशः। धृतानवलोहितपंकज
 शंकाप्रसयकोकनदभ्रमो ययासा अभिनेया ताभिधावते। तिस्मअ

१७६ बद्धदावल्याः स्त्रीचरतोपंकजभ्रमाभिधानात् भ्रांतिमदलंकारः
 तेन चोपमानं व्यज्यते इत्येवं करणालंकारध्वनिः ४२ अकिरलमिति
 नमितशिरवानिनर्तकीपादपीडनाभमितायाः तिकदंबके सरागिरंग
 पूजादता नीतिशेषः १ अकिरलं सांद्रकामोष्मणोवदुतं विहीनं दवीभूतं
 अतएवपरिषिक्तं उक्तं नाह्निनिस्तृतं । नर्तको नाम च सेषुपदेषु पा
 दन्यासेषु परिषिक्तं वर्तमानमेतत्तत्कलाध्वारागं । सवपुषमूर्तिमतं
 चितरागं उक्तं कं पाह्निनिस्तृतं मुनिविषयेऽनुरागमिवेकप्रेसा । ऊह
 वहंतिस्म ४३ अथासांष्ट्रगारचेष्टाः कथयति । नृपेति । नृपसुतममिति
 अर्जुनमृमिमुखं समन्मथायाः परिकरष्ट्रगारः तस्य गोपे गोपनभिनि
 मितष्ट्रगारगोपनयावाससातिरोहिता अंगयष्टिर्यस्याः सातस्याः वध्याः

१७६
 १५२

अभिलषितं अर्जुनं प्रत्यनुरागः स्फुटं प्रकरं बभूव ॥ ननु संवरेतोऽ
 स्याभिव्यक्तिर्विरुद्धतयाह । सवृत्तिः ४४ नृपयां गगोपनमेकामितान्यनुरा
 गात् कामयते । भावेत्तः । वदति प्रकटयतीत्यर्थः । अथरागस्य स्वभा
 वउक्तः । यदगंचेष्टया संव्रियते तदेवास्याः प्रकाशतेति भावः ४५ अ
 भिमुनीति । अभिमुनिमुनिसमक्षं घनेन मरुता जघनांशुकस्यैकदेशे
 सहसा द्रुते सति सन्नपायाः परस्याः संबन्धि अवसने निराकारो कृतय
 त्मिन्नूतैश्च कितं भयं संभ्रमः प्रतीयवती ४६ सपत्नीरपि विस्मयं मिनाय
 किमुतान्यजनमित्यपि शेषार्थः । तनुमिति भावः ४७ धृतोति । अपरा
 स्मराभितापाद्धतोः धृतानि विसान्धेयवन्त्यानियेन तास्मिन्पातौ
 अधिकृषितो चंदनादिना चर्चितपाजुगडलेखगडस्थव्यस्यते मु

खं निधाय अमधुमे देने न्येतथाप्यल्लेखने यास्मिन् कर्मणि त
 थातं नृपसूतं निदधौ । पश्यति स्म । निर्माणं तु ध्यानं दर्शनात् लोकने
 क्षमामि स मेरः ५६ सखीति । अथ पंचभिर्मुनिद्वितीयावक्यमाह ॥ कु
 सुमेषु तां कुसुमेनाभितस्तां । पाठितास्तानायािका हं सखिदमितं मुनिमिहा
 नयेति मां प्रहितवती । किंचित्कृत्यकारिणी याह । दृश्यसितोति । अह
 दयां अमनस्कं तस्य त्वगतत्वादिति भावः । सा पूर्वं प्रागेव भवदपक
 रंतु तस्माद्यनविवेकानामिति निश्चये । अतो मत्प्रवणं व्यथे । अंतरंगा
 द्वहिरंगस्य दुर्बलत्वादिति भावः । एतेन मनः संशुक्तेः । तदुः प्रीतिस्तु
 सर्वसांप्रागेवोक्तेन पृथगुच्यते ४७ विमिति । इह मनसंगसंकरः
 इत्याजागरः क्लेशतारणिः हीत्यागो म्मादमूर्छिता इत्यनंगदशादशेति

तत्राद्यमवस्थाद्वयं पूर्वमभिधायि । अथ काश्चिदुन्मानैरेपेक्षेण सूच
 यति । चिरकलितान्येपि संदेष्टुं बुद्ध्या योजितान्यपि क्वांसि नयनयुगे
 सममादृतानी । तानि उपजयंगमितानीत्यर्थः । शोकबाष्पाभ्यामिति भावः
 अथ सखी शोको तयो मूर्छावस्थासूच्यते । अत्र शोकबाष्परूपकारण
 भेदात्प्रतियोगिभेदाद्वैभेदस्य भेदायावसायः । तन्मन्त्रजयेन यत्र
 युगेः सममितिसहोक्तिः ककारः ४८ अजकमतमिति । मृदुसु
 रभिश्च यासां मृदुसुरभिषु शय्यां विरहव्यविहाय सपद्धवी
 धरित्री अजमेकते । तस्यास्ततोपि शीतलेलादिति भावः । कर्मणि
 जंशोदः भावे वाच्य इति चोतीति द्विभविर्लप । अस्या नायिकायाः तत्र ध
 रित्र्ययो मपि भृशं अतिसबाष्पदुःखं अवाप्य सुखयतीति सुखं ५०

१०५ तच्छ्रयः तस्युरवशीतं तां कं नृसंगमुपेतुमिच्छा ॥ औत्सुक्यं कथित
 मनेन ॥ अरतिजागरोरुच्यक्ताविति ॥ अस्याः नाधिकायाः क्रमेण पुष्प
 शयाघनेकाधारसंबन्धकथनात् प्रथमः पर्यायाकारः ॥ तदुक्तं ॥ क
 मेण कमेनेकस्मिन् आधारे वर्तते यदि ॥ एकस्मिन् अथवा नैकं पर्याया
 क्तिरिति धेति नृणां ॥ तदिति ॥ ततस्मात्तस्याः इत्युक्तात् हे ॥ अ
 नघनिः पापतनुः कृशोऽतिकाश्या वस्त्राकथने ॥ नाधिका सेमा कोस
 फलमनोयस्तु ॥ हि यस्मात्तत्त्वेनैवार्थः ॥ प्रयोक्तव्यं शक्तवा तस्मिन्
 तदर्थे तन्निमित्तमिति भावः ॥ तामुद्दिश्येत्यर्थः ॥ परा सुतां निः प्राणत्वं
 पुराजनेति ब्रजिष्यति ॥ गमिष्यतीत्यर्थः ॥ परिष्यतीत्यर्थः ॥ तथा च
 ते निमित्तं ह्ययानल्य व्याघातः स्यादिति भावः ॥ यावत्पुननिपातयो
 र्निर्दिष्टि भविष्यदर्थे ॥ इदं च दशया वर्या प्रदर्शिनं ॥ नवतपो

नाडितव्यमित्याह ॥ पुनरपि पश्येदपि पुनरर्थे मदेने दर्शिते विश्व ॥ तपः
 सुखं भ्रमं नुरुपोरागसमेतं नुरुपो योग्योऽप्युपतिजनस्तु नाप्यते न अभ्य
 तेश्वलु ॥ जहीति ॥ एवं प्रेक्षितस्यापि मुनेर्मानसं समानासत्ताह ॥ क
 षि नतां माननिष्ठं त्वं जहि हि जहाते राच हावितो कारः ॥ नोत्र प्रयत्नं त्वमं
 गीकुरुष्वेत्यर्थः ॥ ननु निश्चितं मुनीनां मानसं संकल्पनामिदं दयया कोमलं भ
 वति ॥ खलु किंच अभाष्यानिर्मायाः ॥ उपनतं स्वतः समीपं प्राप्त
 मवधीरतयंति अवमन्यंते ॥ एवमुक्तं प्रकारेण सोऽर्जुनः कया हेत्यसमीपमा
 गत्य निपुणं चतुरं त्वं जे ॥ उक्तः ॥ अत्र पंचश्लोकं विप्रं लंभं शृंगारमौत्सुक्य
 नाम्नो व्यभिचाराभावस्य चापुनरुक्तिः ॥ अत्रोचितेन नाधिकायाः प्रवृत्ते
 राभासत्वमनुसंधेयां तदुक्तं ॥ एकत्वेनानुरागश्चतिर्यक् स्तेनं गतोपि वा ॥

१०५. तच्छ्रयः तस्युरवशीतं तां कं न संगमपैतुमिच्छा ॥ औत्सुक्यं कथित
 मनेन अत्र निजा गरो सुव्यक्ताविति अस्याः नाधिकायाः क्रमेण पुष्प
 शया घने काश्चरसंबंधकथनात् प्रथमः पर्याया वकारः ॥ तदुक्तं ॥ क
 मेण क मनेकस्मिन् आधारे वर्तते यदि ॥ एकस्मिन् अथ गाने कं पर्याया वं
 कति द्विधेति नृणां तत्तस्मात् तस्याः इत्युक्तात् हे अ
 नघनि पापतनुः कृशा इति काश्या वस्त्रा कथने ॥ नाधिका सेमा कोस
 फलवमनो धस्तु ॥ ह्यस्मात् त्वमेवार्थः ॥ प्रयोक्तव्यं शक्तवा तस्मिन्
 त्वर्थे तन्निमित्तमिति भावः ॥ त्वामुद्दिश्येत्यर्थः ॥ परा सुतां निः प्राणत्वं
 पुरा जनेति ब्रजिष्यति ॥ गमिष्यतीत्यर्थः ॥ परिष्यतीत्यर्थः ॥ तथा च
 ते निमित्तं ह्ययानल्य व्याघातः स्यादिति भावः ॥ यावत्पुननिपातयो
 र्भिदिति भविष्यदर्थे ऋद् ॥ इदं च दशधा वरणा प्रदर्शिनं ॥ न च तपो

नादित्यमित्याह ॥ पुनरपि पश्योदपि पुनरर्थे मदेने दर्शिते विश्व ॥ तपः
 सुखं भ्रमं नुरुपोरागसमेतं नुरुपो योग्योऽप्युवति जनस्तु नाप्यते न लभ्य
 तेषु लु ॥ जहीति ॥ एवं प्रलभितस्यापि मुनेर्मानसं हमाना सत्याह ॥ क
 षि नतां माननिष्ठं त्वं जहि हि जहातोरा च हावितो कारः ॥ न च प्रय पुमं त्वमं
 गी कुरुष्वेत्यर्थः ॥ ननु निश्चितं मुनीनां मानसं कुरुणामिदं दयया कोमलं भ
 वति ॥ खलु किंच अभाग्यानि कर्माणि ॥ उपनतं स्वतः समीपं प्राप्त
 मवधीरतां यति अवमन्यते ॥ एवमुक्तं प्रकारेण सोऽर्जनः कया देत्यसमीपमा
 गत्य निपुणं चतुरं त्वं जे ॥ उक्तः ॥ अत्र पंचश्लोक राविप्रलंभ शृंगार मोत्सुक्य
 नां प्रोव्यभिचाराभावस्य चापुनरुक्तिः ॥ अत्रोचितेन नाधिकायाः प्रवृत्ते
 राभासत्वमनुसंधेयां तदुक्तं ॥ एकत्वेनानुरागश्चतिर्यक् स्तेनं प्रागतोपि वा ॥

१७९ येषां बहुशक्तिश्चेत्सभावस्त्रिधामतातीति त्रिबंधनादूर्जस्वकाङ्कारः।
 तथाच सत्त्वं। एतदेतदा व्योमभासतप्रसमानानिर्बन्धनेने सत्त्वं। प्राय
 चूर्जस्वकामितिसमाहितानि रसबंधे रसवदलंकारः। इति स्वार्थः १९ सत्त्व
 तमिति सत्त्वलितं सत्त्वलासंयथा भवति तथा वलिते। न विवर्तिते न त्रिकोणा
 कटिभावेन अभिरामा शिरसि जाताः शिराः सिजाः। सप्तम्यां जने ई अर्द्धमस्ते
 कात्स्वगाश्चेति सप्तम्या अलुपू। उपपदमिति विटिति समासः। एतेन म
 नसि जशब्दोपितया। तेषां सद्यमने बंधने आकम्बो व्यात्य एकपाणिर्घस्याः
 सा अपरास्त्री सुरपतितनयेऽर्जुने जेव जेश जेतशब्दामनता तू प्रतादिभ्य
 श्चेति स्वार्थः १९ म नसि जस्य जूरूपी विनोचने स्या ई एकदेशे केव क्षमि
 त्यर्थः। निरासे सत्त्व १९ कुसुमितमिति। एतुं भवत् पृथुभ्यां स्तनाभ्यां १७९

आनतमंगयस्याः सा। अंगंगात्रकंठेभ्यश्चेति डी पू काचित्तनुः तन्वी। वो
 तोगुणावचनादिति। वेकल्यान्म ई पू। कुसुमानि जातानि यस्य सा कुसु
 मितः तं चैरुन्नतं चूतमवबन्ध अतएव जूलता योगात्। विस्तृतगुणा
 ज्या विस्तृता मोवी ज्यासि जिनी गुणस्त्वमरः। अतंगचापयधिरिव आर्क
 मुक्तेति भावः। तदभिमुखं सन्ननाम। समुज्जंभे। अंगभंगं चकारेत्यर्थः १९
 सरभसमिति। अन्माविगलितनी विविक्तय बंधनं अतएव विन्मोक्तस्या
 नाञ्चलितनी ल्याऽनुरक्तं नी नमित्यणप्रत्ययः। अतरियं परिधानवस्त्रं
 अवलंब्य हस्तेन गृहीत्वा सरभसं सत्वरं अभिपत्तिं तु मनो यस्य सा तयो
 क्तगंतुमुद्यत्तेत्यर्थः। तथापि ससाध्यसे वनतुवस्तुतः ससाध्यसाकिं
 तुच्यते न गलितरश गुणेन संहिताव ह्मासती अवतस्ते। स्थिता। बद्धे

१२०

संधानिमूर्तिमुद्रितसंधितं तमित्यमरः । कर्मणिक्तः । संयतोत्तिष्ठोत्तर
 वार्थः । यस्येति मास्वामिति किंतीकारः ५४ यदिति । काचिद्युक्तेनाह ॥ व
 दीत्यादि । तमसि शमः शान्तिर्यद्यस्मात्तिशेषः । तदाभे आंगजापत्तिं किमर्थमित्यर्थः
 किंतु हेशठ वंचकतवविषयाः शब्दादप्येव च भावः ननु भुक्तिः एतदेव ईदृश्या प्रिया
 तुमोहः । भगवन्नितिको दोषतिशेषः ननु यद्यहं रागी तर्हि किमिति भवतीति न
 गणयतीत्याशंक्याह ॥ हे संगदृश्येभ्यः शकां चित्तवप्रेयसी तव हृदये अन्यका
 सिनीभ्यः अंतरेभ्योऽवकाशं न दिशति । न प्रयच्छति । अन्यास्तत्तया नास्मा
 न्न गणयसि । न तु वैराग्यादिति भावः । तदर्थं एवायं तोसकलः प्रयासोपीत्यर्थः ५५
 इतीति । स्तीष्ठ स स्वरूपमत्सरेण स्फुरन्तौ चोपस्थस्मिन् कर्मणितयथा
 तथा विधाय विषमिन्नचक्षुषा कुटिलीकृतचक्षुषाऽगणिता गुरवः आ १२०

१५६

१२१

चार्योदयः मनेतिमानः लज्जान्वयथा तया चित्त्वात्सो मुनिः स्वयं
 सहस्तेनैवोरसि श्रवणेन सन्नेन जन्मो हतः ५६ साविनयमिति । अपरास
 विनयमनौद्धत्येन साचित्तिर्युगमिसससमीपगत्यास्मिन्नेन मदहास
 नसुभगी एकस्य लसतः कपोलस्य लक्ष्म्योयस्यासेति बहुवचनोत्तर
 पदो बहुव्रीहिः । अन्यथा कप्रसय इत्युक्तं प्राक् । श्रवणं नियमितेन न
 दुप्रसारणात्तावदायतेनेत्यर्थः । असकन्तेन संपूर्णेनासमग्रप्रसारेण
 विलोचनेन तं मुनिसकळमिव समग्रप्राप्य यथा तथा निदध्मोपश्यति स्म
 कदाचित्तेवगाढमरासीदित्यर्थः । एषु भूमेकेषु भावाभासनिबंधना
 र्जस्यलोचकारः । औत्सुक्यमत्र भावः । जाभासत्वं वा स्यादित्येको मु
 नोपनौचित्यादित्युक्तं प्राक् ५७ कर्तुमिति । अथासां मुनिवि

लोभनमुपसंहरति॥ तामिस्त्रीभिः तापमिमुखं मुनिसमन्तं कुरुणं दी
 नममिहिति॥ उक्तं॥ तथात्रयानिरस्ताकि बहुना अत्र च विमुक्तं नातः
 किंचिद्विधेयप्रस्ताविभावः॥ कतो ह्यस्मात् अबज नस्याभिस्तारेतासु ला
 भागमनिष्ये प्रकृपितामनुकूलं प्रियमनुनेतुमनुकूलयितुं स्यता एव
 भूमिः॥ एतावदेव समासादना॥ नातिः परमवधिरितियावत्॥ अथोत्तरासोऽकार १८६
 असकलेति॥ अथासामनुशागदाद्यं निगमयति॥ असकलमयनो हितानि
 नयनाद् विष्के कितानि नञ्जाचञ्जसं मंथरगतं च परिपांडता पांडवर्णत्वं
 विषादश्च दृष्टानवास्त्रिजोमनोभंगः इत्येवं प्रकारं विविधं नामोच्यते॥
 नपुंसकमनेपुंसकसादिना नपुंसकत्वं॥ तासु भूषां यायेति भावप्रधानेन
 योज्यं॥ यतोऽनंगः कानोवधूमेऽपितुं प्रभवति सर्वात्स्वस्थिति शेषः॥ अतः १८९

१८९

१८९

स्तासामनंगपरिचितानामखिलं स्वरूपितमेवेति भावः १८६ अन्तेति॥
 इदानीं तासां मुनिप्रलोभनप्रयासवैफल्यमाह॥ त्रिभिः॥ वधूनां तु वं धिप्र
 कृत्या अन्तेः पदे॥ मनोरमं अतएव जिता कलहं सवधूनां गतिर्येन तस्य या
 तंगमनं च तथा उरुणो विकल्पस्य जघनस्य च स्थातिभारादतिगौरवात् स्थि
 तं च तथा जघनस्यैव भारादुदितेन श्रमेण जिहितं धूणितं ईक्षतां चायदा ज
 घनातिभारादुदित श्रमेण धूणितं ईक्षतां यस्मिन् तत् स्थितं च॥ स्थितिश्च॥ वा
 शब्दः सर्वत्र समुच्चये ६० भ्रंशेति॥ तथा भ्रंशेन गण्डेन कुसुमशरस्येष्टो॥ निपातेन
 यो मोहः सूर्यात्स्मादेतोः अतर्गतार्थः॥ अस्फुरेच्चारुणादनयता रिताभिधेयैः
 पदे॥ सुतशब्दशकुलः संकीर्णः अमिलाषो वाक्यप्रबधोगः॥ अधिकयितोरधि
 कविस्तेयस्मिन् तत्पर्यायेणोन्नामिने भुवो यस्मिन्॥ स्तथोक्तः॥ हस्वोरपुंसके

प्रादिपदिके ह स्वः । जीहितं वा क्षणं च ५१ रुचिकरमिति । पूर्वोक्तं रुचिकरं स्पष्टं
 जनकं मापि । रुचिः कां त्यक्तेर्भा भित्ति त्रिणि क स्पृहयर्थयोरिति वैजयंती । स्तिमि
 तेन स्थिरेण समाधिना तपो यो न ह्यो मुदे निर्विकारं च तसीत्यर्थः । पृथात नू जे ५३
 ने विषये अर्थव प्रयोजनं बभूव ॥ तस्य न रुचिरं । तथा हि महतां मनां सि अमर्षे कोपे
 ज्वल यति सति सुरवाभि जाषो ५ वसर मवकाशं न लभते । किंतु रौद्रस्य मंगार
 विरोधे लादिति भावः । अत्र कुलके ५ थतिरन्या सो वंकारः ५२ स्वयमिति । एवं हि
 सुते ५३ नै स्वयम रवंडितेना लुतेन तपसा शतमखमिं संरा ध्य श्री णा धित्वा परोक्षे सा
 व्यभ्याशत्रुवधेन साध्या लक्ष्मी राज्यं ५४ श्री अभिलषति सति सो द्वे गैः कार्यं सि
 डेरभावात्से निर्वेदेर्मतो भित्तप लक्षिताः किंच प्रणय विदुषा प्रार्थना भंगे न ध्वस्त
 रुचयः नष्टकांतयः संगधर्माः त्रिदशवनिताः स्वधामरूपेण प्रतीययुः । शिखरिणी
 वृत्तमेतत् । रसे रसे ५५ पित्राय मनसमन्तागः शिखरिणी ति लक्षणं ॥ ५७ ॥ ३८२

इति श्री महापाध्याय महिनाथसूर विरचितायां किराता जर्नीयव्याख्यायां
 पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५७ ॥ १५८ ॥ ३८३ ॥
 अथेति अथेत्सरसः प्रयाणं नंतरपाको नाम कश्चिदसुरस्तस्य शासनः पटकशा
 सनः ५८ ॥ नंदादिनादिष्प्रत्ययः । तथा सरसां मुखे पृथया अमर्षति दिवा वै
 ष्यनि सर्गा अयाजिते दि यता तथा आगं कानागतं को मरा विधि हेतुकया प्रीतो ह
 षः सन् । ख्याते दृष्टे प्रतीत इत्यमरः । जिह्वोरर्जुनस्य । जिह्वुः शंक्रे धनं जय इत्यमरः
 आर्षममाजगाम । अमर्षनि सर्गा योजिते दि यतः हेतुकलं रुचिकरमपीति श्लोकः
 स्फुटमवगम्यते ३ किमिं शो निजरूपे तौ वागते नेत्याह । मुनिरुदिति । मुनेः
 रूपमिव रूपं यस्य सः मुनिरूपः । मुनिवेषधारीत्यर्थः । इदं अनुसरेणाद
 शनिप्रदानमोग्येनेत्यर्थः कतः स्तननापुत्रेणार्जुनेनेदृशः । कथं कृतः । वयो यो
 वनादिकमतीतः ५९ इत्यर्थः । द्वितीया श्रिते सादिना द्वितीया लमासः । राप्ती
 यतातिरीधेण । प्रियस्थिरसादिना दीर्घस्य श्रधादेशः । अध्वना अध्वगमनेनेत्यर्थः

३८३

परिश्रान्तः किञ्च । किञ्चैतन्लीके । वृद्धैर्बहूरादतिश्रान्तश्चेत्यर्थः । २ अथ चतु
 भिरिन्द्रविशिनदि । परितः सितैः केशैः कीर्त्तयाम्यामयाजयैदानां संहसा सह
 सा उपलक्षितः । अतएव वेदुकरैः पृक्त्या संध्याया उपलक्षितः पर्यंतो दिनांतरवस्थि
 तः । तस्यापि परिणतिरूपत्वात् । लब्धोपमानं जगतीं संहतोरित्युक्तत्वात् संध्या
 साम्यं ३ विशदेति । पुनश्च विषदे नृष्या इरेण भ्रुयुगे नष्टे कलितोपांगे
 वलिमप्राप्ते पौर्णमास्यसतथोक्तः । अपां गौनेत्रयोरन्ता विसमरः । पामादि
 लाध्वोमादिसूत्रेणानप्रत्ययः । प्राक्केयावत्तस्याहिमसंहस्याम्रानं पलाशाभिक्तां
 तदन्तानि जन्तानि अजा निज आयस्मिन्सहृदइवे स्थित इत्यर्थः ४ आसक्तैति । पुन
 अपरिपुष्टौरपि आसक्तभरनीकाशेः भाराक्रान्तसदृशेः । भाराक्रान्तसदृशेः स
 भारवगुरुभिरित्यर्थः ५ कः काशः इति चेद्दीर्घः । अंगैरुपलक्षितः । काश्या ३८३

३८४

इन्द्रयपि स्वां गानि स्वयं बोधुमसमर्थ इत्यर्थः । अतएव न । औदरिकः ।
 आधूनः स्यादौदरिके विजिगीषाविवर्तीत्यमरः । आङ्पूर्वादिद्व्यन्तेः क्तः ।
 मूढः नृनासिके चेति ऊद्देशः । दिवो विजिगीषयामिति निष्ठा मत्वं
 सत्त्वे हीत्याऽ नुकूल क्लेशे तौ वप्राघः प्रातुर्वेतापश्चाव कंबिलोप्रेव । वं
 वितोधारितः नतु स्वशक्त्येति भावः ५ गूढ इति । वपुजागूढो विप्रधनरूप इ
 त्यर्थः । प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानात् लीयो । तस्य भूषणं न विप्रः ६
 स्तोकां बुदातरितमूर्तिः । अशुभानि वलीकाभिभाविता धाम्नाये जसराज
 नूरी प्यमानः ददशे इति पूर्वता संबंधः ७ कुजकं ६ जरती मिति । जरती
 जीर्णा । जिने जिण । जिभपीत्यमरः । जीर्यते ध्वनितार्थे शत्रु प्रत्ययः । उगि
 तश्चेति डोप । तनुं शरीरं निन्नाणे पि अग्राहता अलोकतामाया आकृति

मूर्तिर्यस्य स ईदः आक्रांता अभिज्ञता ज्ञमी राप्रमशोभायेन सः आक्रांतज
 क्षमीकः ३२४ प्रभृतिभ्यः कविति नित्यके वा प्रयेता एकवचनो तदरपदन् क्षमीश
 दस्यैकचतांतस्येव । चकारते जस्विदर्शनाभ्यं भवति । नतुः इव जनकः । तेषां
 ममानुजत्वात् इति स्तुतिवित् मिश्रः ३२५ अभितदइति । पृथास्तु नृजुनः त
 मिदमभितः तं प्रति स्नेहेन परिस्तर । तदेतन्वरेण प्रेम्णा पर्यावृत्तेः । स्त्रिणा
 तेः कर्मणि लिङ् । कृतश्च संयोगादिगुणः । न च तात संबंधविशे
 षस्य तस्मै द्वे कथं स्नेहोदय इत्याशं कयाह ॥ बंधाविति ॥ तातोपि बंधुरयमित्य
 ज्ञातेपि बन्धांधवताविशोदयमनः प्रकादते स्मिद्यत इत्यर्थः ॥ ८॥ आतिथेयो
 ति । अथ हरि र्दि ३ सुतादजुना दातिष्येयी अतिथिषु साध्वी । पयतिथ्यपि वस
 तिस्यपते र्ज ॥ अपचिति पूजा आसाद्य पूजानमस्योपचितिरित्यमरः । विष्टे आ ३८४

सने । तदोरविति स्तुतात्तरप प्रत्ययः ॥ वृत्तासनयोर्विष्ट इति षत्वं । विप्रधाना
 मविप्रम्य किञ्च । अमापनयसादयित्वेत्यर्थः । इति वक्ष्ये माता प्रकारां भारती वा
 पीव्या जहार । उक्तयान् । उक्तिरपि तमित्यमरः ॥ अथ तावदेनं मुमुक्षुः कृताह ॥
 लयेति । लयासाधुसमारंभिसम्यगुपक्रांतं । रभेः कर्मणि लिङ् । यद्यस्मान्न च
 वयसि यो वने तपश्चर्यते इति शेषः । अथ सौ श्रेष्ठा गुणसंपदं । तपः समारंभरूपा
 प्राप्ता न निः फलेति भावः । न च स्वाकारमित्याह । लोके रम्यतारम्याकारता
 सुब्भागुणाजुनिं गुणसंपादुनंतु दुर्भल यितुं भयं संपद्यते इति हेम्नः प
 रमाभोदतेति भावः ॥ यदुक्ते लयासाधुसमारंभी तितदेव साधुलससारनिः
 सारतारयापनयायुमिनोपपादयति । शरदिस्मादि । यो वनप्रियः तावत् श
 रदंबुधरप्राया इव गत्यर्थश्च जलाः । गत्वाश्चेति कृतं तो निपातः । टिङ्गतायेसा

दिनाङ्गीप्। विषयाः शब्दादयः तत्रापातरम्याः स्वभावरमणीयाः। तदायेपा
तत्रापातइतिवेजयंती। पर्यतो अवसानेपरितापयंतीतिदुः संकुर्वतीतितथोक्तोः १८
अंतकइतिअंतकइति। किंच। संतताअपिपिन्नाअपदे केशाः यस्यसः। तस्य
जन्मिनः प्राणिनः। तस्यजन्मिनः नोजन्मोत्यमरः। ब्रीह्यादिनिः। अंतकोम
त्कः पर्यवस्थाताप्रतिरोद्धा। प्रथमंतावत्जन्मिनोऽन्मदुः स्वमेवदुस्तरंततो
जातस्यजीवनमपिसततंदुः स्वसंभिन्नतयाविषयुक्ता नप्रायतदपिमत्क
ग्रस्तामिति सोयंन्यायः। काकमांसंमुतोच्चिष्टंस्वल्पंतदपिदुर्ध्वमिति न्या
यादितिभावः। इत्थं कहेतोस्त्याज्येभवेसंसारंभवतीतिभयोद्योग्यः जनभनाद्
शशतिशेषः। भव्यंमुख्येभुभेजायभेद्यवद्योग्यभाविनोहरितिभिन्नः। सयोग
त्यादिनाक। त्रिरिनिपातः। मुक्तो मोक्षेउतिष्ठातेउक्ते। उदोन्मूकर्मणीयात्म

नेपदं ११ संप्रतिप्रशंसापूर्वः। मुक्तो मोक्षेउतिष्ठातेउक्ते। उद्ये चित्त
वान्प्रशस्तचित्तोसि। प्रशंसायामनुप। यतस्तत्कल्याणी साध्वीवक्रादिभ्य
श्रुतिङीप्। मतिरुपस्थितासंगता। किंतु। केवलमेकंयथातथाविरुद्धोचेषो
मेमनः संदेहति। यद्वावेषः केवलंवेषएवत्यर्थः। केवलंनिश्चितेकप्रेम्यसहाये
पित्रिधित्यमरः १४ वेषविरुद्धमेवाह। युयुनेति। युयुत्सुनेनयोद्धामिपनेव
युधे। सनंतादुप्रययः। त्वयाकिमिदं वचनंममामुक्तंअर्पित। ग्रीही ॥ ५॥
कोविशोपो इत्यत्र हियस्मात्तपस्विनः केवलमेकंअपसर्यन्विते इतियावततेनतेअजिनवत्क
लेननिर्हितकेवलमितिचिलिङ्गेककस्नयोरित्यमरः वरुतेआद्यादयंति यततपस्विनः कवन
धारणविरुद्धमित्यर्थः १५ संप्रतिस्तेरिति। मुक्तिप्रवित्तेः प्राप्तिमोक्षेः सतिमीमे प्रादिनाइशदेशः
अत्रलोपोभ्यासस्येभ्यासलोपः अतोमुमुक्षुहादेवकलेवरेशरीरेनिःस्वरूप्यअतएवआस
रक्षणार्थंनधनुर्धोरणमित्यर्थः नापिपरिहिसार्थमित्याह भूतानांजंतूनांस्वादेजंतूनांस्वादा
जंतोन्भूतानीतिवेजयंती दुधदुहोरुपस्थयो कर्मोक्तिकर्मसंज्ञांकर्मकर्मणोः कृतीतिवदि

१८६

अनभिद्रुहः अहिंसाकस्य स तस्मिन् दुहेयादिना किं पुते तव मेहेषूधिं महा निवर्णे भीम धनुः अनसमर्थ
यत्तेशमिसूतेर एणयः समर्थयत इति वचन परिणामः कार्यः १६ भयंकर इति तथा मयोर
पशेभुज इव प्राणमृतं प्राणिनां भयं करोतीति भयंकरः मेधातिभयेषु कुत्र इति स्वप्राप्तयः अरुद्धिषे
सादिनामुमागमः असिः स्युः तपसि तिष्ठतीति तपस्यः तपस्य न इत्यर्थः स्युपि स्य इति कप्रस्यः तस्य
तव शमशंति न समर्थयते न संभावयते शं तस्य किं शं स्त्रे धृतिभावः १७ तन्वशं तस्य किं तपसे सा
शं जवाच्यं मिसाह जयमिति ॥ अवभवा न्नत्र भवान् पूज्य इत्यर्थः अन्येभ्यो विदश्यत इति मयमाच्यं
माकुदिशीयः तत्प्रस्ययः स्युसेति समासः त्रिषु तत्र भवान् पूज्यस्तत्रैव भवान् नृणां पीतियादवः अराति
षुः विषयजयमिति त्वायुः जयमिधुः लषपते सादिना नृकत्र प्रस्ययः नलोके सादिना वसि प्रतिषेधः
नृने निश्चयः नृने तर्क्य निश्चय इत्यमरः क्रोधलक्ष्मकोपलिंगमायुधं च क्षमावतः सपोधनाः कक्रो
धशं शो विरोधाः तत्कार्ययोश्च तपसो रेकत्र न संगतम् शस्त्रेण ते तपः जयार्थं प्रमोक्षार्थमि
ति निश्चयमिस्यर्थः १८ तपसो जयार्थं द्वेषेण माह्वय इति यः पुमाननिष्ठि तं श्रेयोतिः श्रेयसं
मुक्तिः अन्यतुरे सादिना समासं तो निपातः ॥ मुक्तिर्देवत्वनिर्वाण श्रेयसा मृतमिसमरुनि
श्रेयसं कुर्वतीति निश्चयसकसि निश्चयसहेतुरित्यर्थः स्यो हेतुतात्पानुत्ताम्ये विहित इत्यर्थः

१८७

२ प्रस्यः टित्वा कृत्वा १५ क्रियास्तपोदानादिकर्मणि वधादकर्हि साफलकाः करोति उदकैः फल
मुत्तरमिसमरः अतएव मूर्खं स पुमान् ग्लानिरेष दोषः तस्मिन् दतीति ग्लानिरेष दोषधिदः विषासहारि
णीकिपस्पष्टाः अपः पंकवति पंकवती करोति एणविषव जावेति मतुपो लुक महाफलधानस्य तपस
स्तुष्टफले विनियोगः स्वच्छाभः पंक संकरवत प्रेक्षावद्दिगर्हित इत्यर्थः अत्रय तपसो वधादकीकर
ए तथा निर्मलस्य पयसः पंक संकरीकरणमिति वाक्यार्थं वाक्यार्थं तरमाशेय्य प्रतिविंबकरण
सोपादसंभववस्तुसेवया वाक्यार्थवति निर्देशनालंकारः १९ नन्वर्थकामयोरपि मोक्षवस्तु
रुपाथसा तपस्तर्ह्ये को दोषस्तत्राह मूलमिति हिंसादेरिति तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहि आ
दिश हा दत्तततोयादीनां संग्रहः दोषस्यावगुणस्य मूलं कारणमूतौ स्त्री कामाधनकामाश्रयि
नकुर्वती पातकमिति भावः अर्थकामौ मासयुवः कोपविनुष्टस्योतरे लट् चेतुः १० वादीनां त्रेर
गदेशः हियस्मा तावर्थकामौ तत्तावबोधस्य तत्तत्तानस्य मोक्षसाधनस्यति शेषः दुतछेरो दुर्वा
तापपल्पवौ हिंसादिप्रवर्तकत्वांदतको अतः पुरुषार्थपरिपंथिनावेतौ न तु पुरुषार्थवित्यर्थः २०
मुक्तिप्रतिबंधकत्वादपुरुषार्थवर्थकामविमुक्तं नन्वर्थस्य दुस्त्वैकनिरा न्वा दपुरुषार्थमिति पंचमिः
प्रपंचयति अभिद्रोहेण सादिना भूतानामभिद्रोहेण हं सयागलरीरस्थिराश्रयः संपदो अर्जय नृ

१८७
कि० टी०

नः उदकमस्यास्तीति उदकानुदधिः उदकानुदधौ चेति निपातनात्साधुः सिंधूनां नदीनामिवा ११
पदांपात्रतामालयमेति २१ आपसा तन्नामेवमनति या इति याः संपदः सत्सहायानां वि
द्यमानसहायानामेव पुंसां विपदोपि सत्सहायानामेव गम्या अवगम्या गमयितव्या निस्त
यार्थः कुर्यानां कर्तारिवेत्तुष्येयासु सतीषु ये दोस्ता एतत्केशः विपत्सु सतयेवेति शो
षः यतो याभ्यः संप्रभयमेव कानर्थमूलत्वादिति भावः विपद्भ्यस्तु त्वत्पत्तएव निभा
वः किंवदुता विपदा मिव तासां संपदां संबधितं किमस्तीति शेषः यदुः स्वायतनभवति सर्वदुः
स्वावहमेवैतत्सु यदाहुः प्रार्थनामजने दुःखमर्जितानां चरसाणे नाशे दुःखं ये दुःखं पिना
यो दुःखं भाजनमिति आतोहेया इति भावः अत्र यत्नदुःखा ये सुत्तरवाक्यं स्वयच्छुद्धसा
मर्था तासां किमिति पूर्ववाक्ये तच्छब्दोपदानं नापेक्षते तदेतत्काव्यप्रकाशे स्पष्टं २२
दुःखसदानुदुःखापारविश्यासा जन्मपस्या तस्या विख्यासजन्मनः जन्मोत्तरपदसाध्यधिकार एव दुःखीति
धृते संतोषस्यो गानशी नृधनिकस्य सर्वत्राविश्यासाधिभ्रमसुखजनकान् रस्यैः भज्यत इति भोगान्धता
नि आतेयान्तिष्ठुमवान् दत्ति कुक्षिकलशिव स्पष्टेर्ह भोगान्धता निव भोगः सुखे धने चोहे शरीरफल
योरपि इति विश्वः अध्यास्या धिष्याया पन्त दुर्लभा आशी विषमुष्टिः मिव ते धनमेव भोगिनं पुमान् सवत्साद
वस्केरतीत्यर्थः २३ इतो विप्रियोहेया इहाहनेति श्रियः संपदां जातुकदाचिदेत रजानी चानी च विशेष १८७

ज्ञानमवेति अतः सांज्ञिक्यां प्रियैर्न भयते कुत्राप्यनुरज्यंतीत्यर्थः न न्ययं श्रीदेवो न पुरुष इति चेत्तत्राह मूढा अ
मीजनाः तास्य ननुरतास्य विप्रो व्यासताः स्त्रीष्विव श्रीष्वप्यनुरक्तस्य नुरागः पुंसां मेवायं दोष इत्यर्थः कि
मर्थं तर्हि तास्येव सर्वेषामाशक्तिरित्यर्थान्तरं न्यस्येति वा मेति जेतवो वामशीला वक्रस्य भावा हि स्वभावस्य दु
र्वारतादित्यर्थः २४ यदुक्तं तत्राहः श्रिय इति तदेव भग्यं तरेणाह क इति संपदः श्रियः अशी लेषु दुःखी
लेषु विषयेन जातद्विरुद्धं मुच्यते चेन्न ला इति यत्सुतिपदे सुतिविषये तत्र कोपवादः कानिदा किंतु सुद्रासं
पदः साधुवता नपि वीर्यं सेव जह सेव तदेतदा संनिदा पदमित्यर्थः तस्मादर्थो न पुरुषार्थ इति संदर्भार्थः २
५ ननु नार्थमहमर्थये किंतु विसर्द्धमनुपालयन् वैरनिर्घात तमिच्छा मिसाशं स्य तदपि परपीडात्मक
त्वात् अपुक्तमिति श्लोकचतुष्टये नाप्येकैकतवा निति तत्रात्मादृष्टं तेनैव परविद्रातो निवर्तितं न्यमिसाशये
नाह अप्रियैर निवृत्तसुभिः संयोग एव प्रियैरिव वस्तुमिसह विप्रयोगे विरहोऽप्यदेहेषु स्वस्यैव देहातरेषु
अतीतानां गतेष्विति शेषः मनोविधुरं दुःखं ते कृतवान् कर्तारिष्यतिलुटवर्तमाने चानुभूयत इति शो
षः इह नाशो दुःखहेतुरिति सर्वस्यापि त्रैकालिकसिद्धमिति श्लोकार्थः २६ संप्रतीह समागमस्य सुखहे
तुहमाह अन्यमिति विवक्ष्यमाणे इह संयोगे सति अन्यं रितमप्या कीर्णं तां संपूर्णतामेति संप्रत्युपि वप्रतीय
त इत्यर्थः व्यसनविपदयुक्तवैस्तुल्यं व्यसनं विपदि भ्रंश इत्यमर्थः विप्रलंभो येन नाप्रतारणमिति यावत् सो
पि नाभाय किंवदुता प्रियसंगतस्य सर्वावस्थास्यपि सुखमेवेत्यर्थः २७ पुनः भेदांतरेण प्रियवियोगस्य दुःख
हेतुमाह तदिति तदारम्याराय विप्ररम्याराय मनोहराणि भवेति किंवदुता प्रिय आसवः प्राणां शतं शतं वदस

१८८ स्थाभवन्ति सूर्यः किंचित्दासं च सन्नपि एककी असहाय एव एकदा किन्ती साहाय इहा किञ्च प्रसूयः यदा ११
 कि० टी० इहे न विरहितो भवति २८ युक्त इति किञ्च युक्तो हितो येतः प्रमादसि प्रकर्षेण मायसि दूष्यसि हितो येतः
 परित्यक्तं परित्यक्तो भवति तेषां देवादि का तर्क रित् २ सस्यमेवं किमन विमाह यदीति पीडा आत्मनः स्वस्यने सा
 यदितर्हि भवता जने पारस्मिकेति मासं नि न संजयतां संजरायता तर्क रित् २ साहाय्येन परपीडा तौ निवर्तते
 २५ व्यसि सूर्यः २८ अर्थे हातु सूर्येण अक्षयान् परपीडा न कार्ये साह यस्मिन् इति अस्य जन्मिनः उत्पत्ति धर्म कस्य
 शरीरेणः श्री सादिसादि निः स्थितं लक्ष्मी मिव चत्वा नलां जन्मि सा देव चत्वा मनि एमिसूर्यः स्व लते र्वमा
 यन् च विचलि पतिवदीनां वक्षि सुय्वा क्वाभ्या सस्येति द्विर्भावोऽभ्या सस्य गग मश्च विद्वान् ज्ञातवानि सूर्यः
 विदेश तु र्वसुरिति वै कल्पिके वसुरादेशः भवान न्यायादपेतां नाय्य साधु कर्म धर्म पथ्य र्थ न्यायादन पेत्त इति
 यत्प्रसूयः मासवधी त् ननाशय दिसूर्यः व्याया नारादिति पाटे न्याय म्भरं रीति तथोक्ता कर्म एण ए प्रसूयः
 २० तर्हि किं कर्तव्यत वाह विजहीतीति हेतवो च नरेण रणे साहं रणे खालो को तरेषु कार्येषु स्थेयात्
 यत्न उक्ता ह संविजहीति ज्ञान प्रवृत्ता वितीकारः साक समीचीन निः श्रेय सकस्यादिति भावः तपोमानेन
 शः ननाशय नश्यते एव तां मां योगा दशि विलुः अत्र गमनि सेधश्च किंतु जन्म उच्छेदं कर्तुं मोक्षं साधयितु
 मिसूर्यः शंतः सनेधि जिगीषा निवृत्ता भवे सूर्यः दुः कालो हेतुः ध्वसो रे जावभ्या सलो पश्चैकार इति ३१
 अथ सर्वथा मे विजय के दूनं निवर्तत इहा शक्य तर्हः शत्रु विजयेन विधीयतामिहा जियतामिति दुर्ज
 २२ या अजय्यो सुरादयो हे हेवर्तमाना रिपवा जीयतां यद्य सा ते व्यंतः शत्रु बुजितेषु तया अयं कृतो जितो
 ननु किमु ता न्ये शत्रवोः सदांग ता इत्यर्थः जितेन्द्रिय स्येन्द्रिया र्थनिः स्थ हस्यजिज वैरानु दुयादि जय म् १८८

अजितेन्द्रिय स्य अनिष्टमा चहे परवानिति अर्थ संसिद्धे अथ वहादि स्वार्थ साधने परवान् परार्थान् परवान् नार्थवान् पीर
 समरः नीचे र्व तिर्जि नवर्तिः करण वहादीनि कृत्वा कर्म अप्रयोजनं जन्मः अविधे येन्द्रियोऽजितेन्द्रियः पुमान् गौ व
 लीव र्व इव पुंसां विधेयतां यथोक्तकारितां प्रेष्यतामिति विधेयो वचन ग्राही वचने स्थितः अत्राव इत्यमरः उपमा
 लेकारो यं प्रकृता कृतयो र्थ साधर्म्यं त्रुष्टे चेत्तु शब्द मात्र साधर्म्यादिति ३३ न केवलं हि सादिदा वमुल्ला
 दिस्य एण हेय तं किंतु परमार्थिक सादपी हाह इति अपुना भावा अधुना तस्मिन् जीदा नी तनी सायं चिरमि
 सादिना यु प्रसूयः सुख संपत्तिः सुखानुभूतिः स्वः परे इह नित्या स्मरणीयान् नानुभवनीया इति हेतोः काम्यं त
 इति कासाः विषयास्त न स्वप्नोपमाने स्वप्न तु ल्यात्मत्वा साक्षिका न निश्चित्य तदंगतां तच्छेदकं काम पर तंत्रतां मागा
 नगच्छ इति गल उगी ति गा देशः ३४ अतो हेयाः कामा इत्याह श्रद्धेया इति श्रद्धा तु महीः श्रेष्ठे वा विवासनीयास्त
 वा विमल प्यारः प्रतारका विश्वास धातु के इत्यर्थः तथा प्रीरातीति प्रियाः प्रीति जनकाः ३५ पथे त्यादिना कप्रत्ययः
 तथा विप्रियकारिणो दुःख जननशीलाः किंच त्यजं तोपि पुरुषं विहाय गच्छं तोपि सुस्पजाः स्वयं ते न त्यक्तु मशक्ताः
 कामा विषयाः कष्टाः कुत्सिताः शत्रवो हि प्रसिद्ध शत्रवै धर्म्यादिति भावः अत्र श्रद्धेया दीनां विप्रलम्बकत्वा दीनां
 चैकत्र विरोधेपि विषय स्वभावे न समाधीयत इति विरोधाभासोऽलंकारः तेन च कामानां प्रसिद्ध शत्रु वै धर्म्या व्यतिरे
 केण व्यज्य त इत्यलंकारोः रगा लंकार ध्वनिः ३५ तर्हि किमत्र मे कर्तव्य मित्याशं वरोप संहरन्ताह विविक्त इति विवि
 क्तं विजने जन्तु जन्म यागं गेयाभूयः भूपि सुपुनः पुनैर्वाभूयः पुनः पुनः रव्या तं प्रकृतार्थत्वे न व्यय मिति विश्वः व्यावर्तिते
 णवित इति पाठे पवित्रीकृत इत्यर्थः अस्मिन् नैदकी चेत्तां मुक्तिः पुरा निकटे प्रत्यासीदति संतिक्रयं त इत्यर्थः पुरा पुण्ये

निकटे प्रवेधादि विभावे स्थिति विषयः उदायुध उध तायुधो माभूः शास्त्रं विमुं चेत्पर्यः इह व्याहृतेति प्रसूतो पश्यो देवं द्रेष्टुं
वाचं व्याहृत्य उक्ता अवस्थिते तूस्ति स्थिते सति अथ कविध्वजाऽर्जुनः प्रश्रयं भीरं वितय मधुरं विनय प्रश्रयौ समाविति
पादवः वच उवाच ३६ किमुवाचे सपेक्षायामादौ चतुर्भिर्दिन्द्रवाक्यमुपपन्नो कवन्नाह प्रसादे सादिः प्रसाद अत्र प्रसा-
अर्थ पद संते नरम्य पसिद्धार्थ पद सं पत्यस्य दो निगद्यत इति लक्षणम् श्रोजश्चि समानम् विधि श्रोजः समा
सभूय स्वमिति शासनात् गरीयोर्थभिरितं न तु शङ्ख उन्वरमात्रमिहार्थः लाघवाच्चितं विस्तर दोष विवर्जितमि
हार्थः अनुपस्कार मध्याहार दोष विवर्जितं विषयगति ह्युक्तार्थ प्रतिपादकं न तु शब्दशेषार्थ निराकुल मसं
कीर्णार्थ ३८ सायेति पुनः सायेन युक्त्या निर्णीत सारत्वात् निश्चितार्थत्वात् हेतोरागमेशास्त्रा विषये निर्व
संस्पृक्तं त्रिविध युक्ति दाह्यादेवं प्रतीयते वस्तुतस्तु शास्त्र शास्त्र सिद्धार्थ मेवे तीव्र शब्दार्थः अन्येषां प्रतिवा
दीनां अप्रबन्धतया अप्रत्याख्ये तथा प्रामाण्य वचने पमं वेदवाक्य तुल्यं ३९ अलंघ्यत्वादिति अन्यैर्जनै
रलंघ्यत्वादनुत्तमं घनीयत्वात् सुमितो दस दुर्जितं उद्धेलं भेदिगं भीरं औदार्या वृत्ति विशेषत्वात् श्लाघ्य वि
शेष एवैहा तदुक्तं दंतिना उत्कर्षवान् एव कश्चित् उक्ते यस्मिन् प्रतीयते तदुदाहरणं यं तेन समाध्याकाव्य पञ्च
तिः श्लाघ्यैर्विशेषैर्युक्तं मुदरं कैश्चित् इत्यत इति अग्राह्यत्वादितिकेचित् अन्यत्र युक्ति सागित्यादिसर्थः
अर्थ संप्रसादमयोजसंप्रसाद अन्यत्राणि मादिसिध्या कवेश्चित्तमिव शौम्य सौम्य ४० इदमिति ३६ श्री ह
रणपेतं यथा कुरुण युक्तं लब्धे अवसर साधने कार्योपायो येन तत्प्रियं प्रतिकरे वाक्यकः व्याकुर्यात् व्याह
रेत यो वक्ता इदं गायः इदं विवक्षावान् भवति अत्रुद्धि तस्यार्थं स्पष्टं वक्तुं मशक्यत्वादिति भावः ४१ ॥ १८८

एवमिन्द्रवाक्यमुपपन्नो कवन्नाह मस्योपदे सस्याधिकारीति परिहरति नेति हेतात् अमुक्यत्वेन तपोरूपस्य महा
यागस्य पूर्वापरे एव पूर्वोर्वापर्यकारणं भूते चानुवर्ण्यत्वात् सार्थं व्यञ्जं प्रत्ययः ते तव न ज्ञाते स्या न ज्ञायत इत्यर्थः
मतिबुद्धि सादिना वर्तमाने कः तद्योगादेव वल्ली कुतः येन कारणेन मां मुनिभिः सुत्यं धर्म मोक्ष धर्मं ज्ञासितुं उ
पदेषु मिष्ट सिशासिरयं दुहादिसादिकेर्मकः ४२ अथ पूर्वोर्वापर्यमज्ञात्वाप्युपदेशो दोषमाह अविज्ञातेति
अविज्ञातः प्रबंधः पूर्वपरिसंगति येन तस्य वाच्य स्पते च तस्य ते रवि कस्कादि सादक अथवा वक्ष्या व्यति पुत्रप
रकारयदपयैः स्या वेषु इति सकारः एतस्मात्तदेव ज्ञापकात् अत्रुक्तितिकेचित्तव उपदेशः नयद्रुहोनीति वि
रुद्धकारिणः पुंसः इति मुद्योग इव फलतां व्रजेतेव ४३ ननु स दुपदे सस्य कुतो वैफल्यमिह शब्दस्य स्याने
प्रयुक्ते अत्र दूषरक्षेत्रो मशाली वक्षि फल एव सा शये नाह श्रेयस इति हेतात् पुत्रे वितरि पूज्ये च तात शब्दं प्रनक्षत
इति श्रेयसोपि तार्थयोगात्प्रशसातरस्याप्यस्य ते तव वच सोहितोपदेश रूपस्य रात्रैर्विपर्ययोदिवसः
स्फुटतारसाव्यक्ततारकस्य नभस इव भाजनं पात्र नास्मिन्नधिकारि सादिति भावः अत्राहिनभो मात्रसां
बंध संभवे पितारा संबंधा संभवा न हि शिष्ट नभः संबंध विरोधा युक्तं तारकितस्य नभसो न पात्र महरिति ४४
कुतः से प्रेक्षोपदेशा नधिकारितं किं न ते तपसः पूर्वोर्वापर्यमिह पक्षाय तत्सर्वं संजायदिकथन पूर्वकं नी
रुपयति सत्रिय इति अहं सत्रियः सत्रिय कुले जातः हाता जाता वीर कुल प्रसूतो वीर सेतानुक्रमेण हाता पो
सानय इति तत्र कौंतेयोस्मिन्मात्रेय इहाह पार्थ इति एवा वृत्ती तस्तुतः पार्थ तस्याप्यस्य सत्रिय एव प्रत्ययः सार्थ

ध्वजः कोहं महावीरश्चेत्याह धनं जय इति उतर कुरु न विजि सधना हरण त धनं जयो स्मि इत्यर्थः स्व
 विमुक्तगम इत्युक्तं प्राक् अथैवं नेतु किमर्थं तपस्यसि मोक्षार्थं वा किं न तपस्यसि तत्राह स्थितदायं वै
 तं धनं आददत इति दायादा ज्ञातया दायादो ज्ञाति पुत्रयोः विजलं च पितृद्वयं दायादाहुर्मनीषिणः
 इति विश्वः श्वामी श्वरादिस्तत्रेण सोपसर्गादविधाया चेतिक प्रसूयो तो नि पा तना साधुः तैः प्राप्स्यस्य
 राज्यान्ति रसस्य वेर निर्यात नापि न इत्यर्थः जेष्ठस्य भातुर्युधिष्ठिरस्य व्यूहदिरिष्टिरनु प्रसूयः व्यूहस्य
 नेति ज्येष्ठः देशः शाशने निदेशे स्थितः तस्या जयार्थं तपस्या मीत्यर्थः अतथा माहातिः सौभ्रात्र भगः
 पूज्य पुण्या व्यति क्रमदोषश्च स्फुरतीति भावः अतएव हिंसे करस्तीके स्वरगागेष कया पिते च तस्य कुतो
 मे मोक्षधिकार इति तात्पर्यं पार्थ विशेषेण हात्परिकरालंकारः ४५ यदुक्तं विरुद्धं केवलं वेव इति
 तत्रोतरमाह कृतेति द्विषमयनं स्या नं जन्मभूमिर्यस्य सद्दिपायनः सैवैष पायनः व्यासः प्रज्ञादिहा त्साधो
 ए प्रसूयः स एव कृष्णवर्णत्वात् कृष्णदेवाय नश्च तस्या देशात् उपदेशात् ईदृशं विरुद्धं वेवमित्यर्थः अतं तवो नियमं विमर्शितं
 रयामि तत्तु स्पष्टयेति भावः अथो अस्यां देवता माह भूरा मिस्वा राध्यस्य सोः प्रादिसमासः स्वाराध्ये स्वेति पाठे उपस्थ
 तस्यैव प्रसूयः मरुतः इदं स्य भद्रं सम्यग्ग्राधनेष्यत्वं तस्य सत्रिये देव तत्तादिति भावः ४६ तनुभवा दशाभा त्स
 ता यस्य स्वयं महावीरस्य युधिष्ठिरस्य कथमपि परिभवं प्राप्तिरिहा ह दुरुक्षान्ति दुःस्थान कपट पाट कैरित्यर्थः दि
 वः कर्मजोति करणं कर्मसंज्ञा दीव्यता क्रीडा ता आहूतो न निवर्तेत द्युतादपि रणदपि इति शास्त्रात् न तु व्यसनतयेति १

३

भावः राजा युधिष्ठिर एराज्यं राञ्छन् आत्मा स्वयं ययं न हारो भातरः वधूद्वेपदी चपणं लंगल हं चपणोऽसौ
 गलहोक्षास्तु देवताः पाशकाश्रये सुमरः नीतारि नि सर्वदूतहारितमित्यर्थः नीता नीतिनपुंसकैकशेषः
 नयते हि कर्मकात्प्रधाने कर्मणि क्तः ननु सर्वज्ञस्य राज्ञः कथमिव मविमश्य कारितानुसारितेव न
 सतंत्रेत्यर्थः ४७ ननु तथापि तवैव ते व्यासयोगे न ते वा स्य सित्वाह तेनेति अनुज्ञा सहायाश्च य
 स्य ते नानुजयुक्ते न तुल्ययोगः समासा चरितेन युधिष्ठिरेण द्वौ पद्या मया विना मच्चिरहा दित्यर्थः
 अयामि नो दीर्घाणामाप्रहराया सुता सुदुः स्थितस्य तथाभावादि एतत्तु यामि नील्यमित्येते भावे लट्
 तेषु मरुतेषा मविमया संगान्ने मे वैराग्यावकाश इत्यर्थः ४८ अथैवेति यात न स्या वश्यं भावद्योत
 नाय न तु भिररि निका रान् वर्णयति तत्तेत्यादिप्ररातयः सभायां प्रसभं बलात्कारेण हूतो न शियात्
 अतएव गतः क्रियः संप्राप्तत्वाज्ज्ञानोत्पन्नान् मर्मच्छिदा मर्मछेदिना वससात्रिरत हन्त शतयनवस्त्राप
 ठारवावयोह व्याभ्यां तथा व्यथमासुरित्यर्थः तक्षणाशङ्कसाम्यात् वचसो वाक्योपम्य गम्यत इति व
 सुनालंकारध्वनिः ४९ अथातिदुः सहं निका रान्तरमाह उपाधतेति अंतको म सुगुरु सान्निध्ये भीष्म
 द्रोणादिसमक्षमेव सत्याः पतिव्रतायाः कृष्णाया दोषद्याः आनयने केशवराकर्षणे भावमिच्छा संस्कारमि
 चक्रियते अनेनेति कारकरेण घनप्रसूयः ससंस्कारसहकारः सत्यायनक्रयादो ससदा ठीय प्राक् दी
 यमानो मूल्यैकदेशः संस्कारः ल्कीवे सहापनं संस्कारः सहा कृतिः स्थियामि समरः कारे सहा गदस्यति

सुमागमः सपत्नेषु उपधत्तवित्तवान्तेषां विनाशो विपरीतबुद्धिमुत्पादितवान् इत्यर्थः ५० केनेय
 मां कृष्णसम्यै र्वा किं कृतं तत्राह ता मिति दुःशासनः पुरः सरो यस्या स्तां तथो कां दुःशासनेन सभां प्रस
 त्कृष्णमाराणां मित्रार्थः अनुपसर्जनमिति द्विप सभायां साधून् सभाया य इति यः प्रसयः अभिसार
 कं दिनान्तसूर्याभिमुखं स्थितस्येति शेषः सायं नाशदिनां तयो रिति शाश्वतः लक्षणेनाभिप्रति अभिमु
 ख्य इत्यव्ययीभावः महातेराः संबंधिनीं अच तां परिच तां घाया मिव क्षणमैक्षंत न तु विरंजुगुप्सित
 सात् नापि किंचिद्व्याप्रियं तमाध्यस्थभंगमयात् न तु क्व वदेव साक्षिं तमात्रमास्थिता इत्यर्थः अत्रा
 कृष्णमाराणां आकृष्टारं प्रति पराङ्मुखीया दाव तद्धाये पश्यं तथा न च मुच तीति दुःशासस्य तरु
 साम्यं ५१ अथास्य तादत्मिकमै स्यं वर्णयति अयथावेति अयथा र्थाभिध्याभूताः क्रियारंभाः पतिरा
 ष्टप्रवृत्तिनिमित्तकस्योद्योगोपेक्षातैः त्वामरक्षद्विरित्यर्थः तव संबंधिभिः पातिरक्षं तीति पतयो भर्तारः पते इति रित्योरादि
 के इति प्रत्ययः तैर्भिस्तीक्ष्णैः किं न किंचित्कचमस्तीत्यर्थः इतीवेत्ये विचार्य वेद्युत्पेक्षा वाच्यवारिणा अस्याः कृष्णाया
 नवनेते अरुध्येतामरुतेरुधेः कर्माणीत्युह अशरणारुते इत्यर्थः पर ननु भवद्भिः किमर्थमसमर्थे दिवापेतं तत्राह सोऽ
 वाति ति गुराः प्रियाय त्वस गुराप्रियः प्रियगुरो वा वाप्रियस्येति परनिपातः ज्यायान्न गजो धिष्ठिर एव ब्रह्मशादियत्
 ति ज्यादेशोऽप्यादादीयस इति आकारादेशः नोऽस्माकमेते भवामंत्यां निरुच्छं दशां सोऽवान्न तु वयं किंतु तदवरुद्धा इति

भावः ननु शत्रून् पेक्षामहानर्थकारिणीत्याशं की ह विद्विषां भंगः शुचिभः काहोर्तरे रिति शेषः स ह्यसंजुतेषु अवाच्यवाञ्छ
 निधत्ता दुर्लभाननुशत्रून् पेक्षातो लोकापवाद एव वत्तवान् तस्यैव न्यवस्य पुनरप्रतिविधेयत्वात् समयो ह्येध न स्यादेवे
 भावः ॥५३॥ ननु शत्रुवधेराज्ञां को नामापवादः प्रत्युत्कीर्तिरेवेत्याशंक्यस एव समयो ह्येध न कत्तं किं तकीर्त्यामहा
 निदानिदानमित्याशये न ह स्पतीति तोपराणीनां तोयानि मनस्वीनां भवोसिचस्विति कोतेर्मयी दोर्लभतां ह्येतोर्भीरुणि अ
 तएवाकुक्षितानि संहो ह्येतामपि स्व ह्यायका लुकाणि नवरं त इत्यर्थः मनस्वी अयं युधिष्ठिर इति भावः अत्र तोयानां स
 माहो तोमनस्विनां चामाह तावामेव गुरा लौल्यादौ पश्य गम्य तायां तु ल्ययोगिता संकोचः ॥५४॥ नन्वजातवाजोः स्वजन
 वैरि किं कारण मित्याशं क्वास्पसौ हा द्वेमेवेत्याह धार्तराष्ट्रे रिति धार्तराष्ट्रे धृतराष्ट्रवैः सह प्रीतिः सौहादेमेवास्मासु विषा
 ये वैरमस्य तस्य वतवती ससते देवा दिकार्तरि लड वनुसौ हा द्वे वैरजनकं चेत् विप्रतिषेधं तत्राह असदिति हियस्मादसमे
 त्रीदुर्जनसंगतिः कृद्येस्य स न पा तस्य नदी तरस्य धाये वसे विताम्री ता सती दोषा या तयी या भवति न खलु दुर्जनः लजनव
 मित्रो ह पा तं कं पश्य तीति भावः उपमा माराणी तोयमर्थं त रन्यसः ॥५५॥ ननु सर्वथा तेषां वृत्तिम विज्ञापकं मैत्री
 कृतेत्याशं की किं कुर्मो दुर्जनवृत्ते दुर्विज्ञान मित्याहु प्रपवादात् जनक्रोशाद भी तस्य अजुगु समानस्येत्यर्थः गुरादोष
 को योर्गुरादोषवननु रूद्धत इत्यर्थः विधा वाप्येत द्विशे वरां योज्य असहृते दुर्गुराचारस्य वृत्तमिति ते विधे देवस्य वृत्त
 निवदुर्विभाषं विभावितु मशकं किंतु कार्ये कसमधिगम्य मित्यर्थः मवतेनार्पिता दिस्यार्थे देवत्वं प्रत्ययः ॥५६॥ नन्वेवं मानी

मुक्ते व्यतिरेकातिशयात्तेन न स्विनां प्रथमे अग्रेसरास्ते आशीः भुवि जयस्वेत्याद्याणीवीदे बुद्धिदाहुरसं
निदर्शनं भवतीति शेषः रामादिष्वप्युपमानं भवतीत्यर्थः अतो न ह्यप्युपमान इति संदर्भार्थः ॥ ६५ ॥ यदोक्तमभिहोहे
राभूतानामित्यादि तत्र पुनर्नाह न त्यादि उदन्वही चिच्छिद्ये च त्वे अस्थिरं पुंस्व कामं न प्रापयेत् न च्छुभितया
चंचलमर्थं च न प्रापये किं च अनित्यता सेवाश तिष्ठे स्थान मेवा लक्ष्मणं पुंस्व न प्रापयेते न यदुक्तं नाश्व
रप्रत्ययः विविक्तं निर्वाधं व्रजो रोगवेधसः आत्मनः यद्यत इति तस्यास्त्वय न विभ्यत नाश्वरो त्वदिनाश्व
रप्रत्ययः विविक्तं निर्वाधं व्रजो रोगवेधसः आत्मनः यद्यत इति पदं स्था तमेवा लक्ष्मणं पुंस्व न प्रापयेते न य
दुक्तं उच्छेदे जन्म नः कर्तुं इत्यादि तत्समाहितं ॥ ६६ ॥ प्रमाद्युमिति किंतु दृष्ट्यनाकपटेन कृतं शत्रुभिरिति शो
कः अयं एव पंक मितिरूपकालंकारः व्येधय्यतापितानां दुःखीकृतानां मरातिवनितानां लोचनानां भुभिः
प्रमाद्युष्मा लपितु मिच्छेयं अभिलष्ये इति धातोर्लिटि रूपं वैर निर्यातनमुक्तं न किंचिदिच्छामीत्यर्थः
॥ ६७ ॥ एवं तर्हि यः करोति वधोदकी इत्युक्तदोषः स्यादित्याशं कामं गी कृत्वा स्वातिहोवायेति त्यागमाश्रित्य पुन
नेतरमाह अपहस्येत्यादि अथावा सद्भिः पंडितैरपहस्ये अपहस्ये इत्यर्थः वर्तमानसाधे वर्तमानबद्धे
तिलहसते शर्पता कर्मणि लट्करणे नुस्तु ज्ञातपाठः मेधियः प्रसादः अन्नवधानं वा स्तुभवानपि अस्थाने अयो
पविषये विहित आयसो हितो पदं देवं मया सोयस्य तथो लोषि फलपदः सन्नि सर्थः कामं निरुतुल्यं जनु ॥
॥ ६८ ॥ वंशोतिमहं तु विद्विषोऽसमुच्छेद न वंश लक्ष्मीमन्धत्य निर्वारो मोक्षमपि जपश्चि योतरा पंभयेन तु १२३

पुरुषार्थमित्यर्थः किमुतान्योत्सवादिकमिति भावः दृष्टं न त्वयेदुराग्रह इत्यत आह अजनेनेति पुरुषोयावदिति
विलुप्तं ते यथाः इति निर्नादते अरिवधे न प्रत्याहरतीत्यर्थः तावत् अजन्मा अजातमाय इत्यर्थः नन्वजातो पि जन्मनांतर
एव पुपुष्यत एवेत्यरुच्यापक्षांतरमाह गतांशुर्न तो मृततुल्य इत्यर्थः मृतोपि प्रागुपयुक्तवानित्यरुच्याह तदुगा
मिवेति अकिंचित्करस्य त्रैकाला उपयोगा ज्जीवनमृत इत्यर्थः अतो नाहमाग्रहा कवीमि किंतु वीरधर्ममनुपा
लपा मीति भावः ६ सर्वथा वैर निर्यातने कर्तव्यमित्युक्तं तदकरो पुरुष उरगा नाहा निदोषमाह अनिलं नैवेति
यस्यामर्षः कोधो द्वेषताम निर्जयेन जयं विनेव प्रशास्यति उचितक्षणे तनीयातस्मिन् पुरुष इत्युक्तिः पुरुषोक्तिः ७
रुषशब्दः कथने कथं चिदधिकृतमस्तीति भावः हि हे तावधारण इत्यपरः ६१ ॥ ननु पुरुषत्वजात्येव पुरुषो
क्तिः प्रत्युक्तो किं पुरुषकारेण तत्राह कृतमित्यादि द्वयेन जातिमात्रावसे विना जातिमात्रावधा विना पुरुषशब्देन
कृतमस्त्वने न किंचित्साध्यत इत्यर्थः अजगन्मानसाधनक्रियापेक्षया करणत्वात् तृतीये ति उक्तं प्राक् कृतमि
ति निवेद्यार्थं न व्ययं चादिषु पठते सत्यं जातिमात्रेपि पुरुषशब्दः प्रवर्तते परंतु नासौ प्रेसा माशास्य ७ पश्चादिसाधा
रणादिति तात्पर्यं तर्हि की कश्चाप्य इत्याशं क्वाह य इत्यादिना अर्थत्रयेण यः पुमाने गी कृ गुरौ गुरा पक्षपा
तिभिः आध्याः स्तुत्यः स न सपिस्म पठदाहृदं पुसा इदं न भवितव्यमिति निदर्शितः ६२ ॥ किंच न समानमिति सद
सासभया गौरवेणो रितं कथा प्रसंगे मु गोर वसर्वकं मुञ्च रितं सदो जां सि श्वता ते जां सि गसमानां गी ल विवस्थितं यस्य
पुंसो नाम द्विषोपमि नंदं अन्मोदते किमुत सुहृद इति भावः स पुमान्नरः पुमापुरुषत्वेन गम्य इत्यर्थः प्रथमः पुंसशब्दोति
वचनः द्वितीयो गुरावचनः स एव च आध्य इत्यर्थः अत्र पुमान् पुमान्नि वितात्पर्यं मात्रे दमि न शब्दार्थयो न सत्यं न क्षणेनोवा

१२६ नृमासोत्तंकार तथा च सूत्रं तात्पर्यमेदमुक्तं तादा नृमास इति ७३ ननु सत्तुभीमादिषु तवेवायमभिनिवेशः कुत इत्यत्राह
यथेति नृपतिर्गुणधिर यथाप्रतिज्ञेयुष्विद्विषतां प्रतिचिकीर्षयाद्विषितः प्रतिकर्तुं मिच्छाया प्रतिज्ञानुसारेणैव निधाय
सयेत्यर्थः तद्वन्नृपिणोर्जं तां जलमिव तापे कथ्येति कार्यसिद्धेर्मदायत्तत्वात् तामेव स्मरति अतीव मया यमभिनिवे
श इत्यर्थः अधीगच्छेद्योशां कर्मणीति शेषे वक्ष्यी ७४ ननु युधि विरः स्वर्गपदः स्याच्च स्वार्थमात्रमनुसंधीयतामित्य
त्रास इति स नरो अवदातस्य स्वस्ववंशस्य शाशंकस्य इव तां दुर्नकलंकः यत्र यस्मिन् रुबेकलेषु व्यसनेषु भृत्ः स्वा
मिन आशया व्यर्थया भूयते भावे लट् आपदि स्वार्थापेक्षकः कुलधातकः तत्कथं स्वार्थं निरूपः कार्यकृत इत्यर्थः ७५
युक्तं विजहीति रणे ताहं इत्यादितत्रोत्तरमाह कथं येति धर्मो धिनी धर्मविरोधिनी अर्वागाहं स्वैर्नागे बहु नितावान
प्रस्थत्वे चतुर्थीश्रममात्रवर्गी प्रक्रमेण तस्य विधानात् त्रयाणां वर्गानां वेदमधीत्यल्लार आश्रमा इति सूत्रकार व
चनाञ्चक्षत्रियस्यापिकेऽपि दिष्टत्वात् तथैतत्सम्बन्धविवेकचितमस्माभिः रघुवंशसंजीविन्या सकिलाश्रमसंज्ञमाश्रित्य
इत्यत्र कथं वादी यतां संप्रभवेत् गृहीभूतप्रवृत्तेरित्येकमपक्षस्यापि श्रवणात् समाप्तये न विशेषात् संपर्जनरूपेणैव
न्यासः ७६ ननु भवानुग्रहस्य एव तत्कथमवीकृनुनितविरोध इत्याशङ्क्य सत्त्वं गृहस्थोऽस्मि तथापि कृतनिस्त्वित्यगृहस्थ कर्तृ ७
त्येत्यर्थः रुद्राप्रसिद्धौ तेन गृहस्थमात्रस्य च मद्यापिकृतकृत्य इत्यत्राह आसकेति आसक्ता अवश्यं कर्तव्येत्यर्थः
रुद्राप्रसिद्धामहतीत्यर्थः इयं पूर्वोक्ता धूर्त्वे रानित्यनेन पीतनभायः दूरगादूरवर्तिजीवननीचतया आचारवोस्तपो
धिक इत्यर्थः तत्रापि व्यायानस्येष्टेनोपीयुषि विरः च मे स्वातंत्र्यस्या धर्मातिरसरोति आश्रमांतरं प्रतिबध्नाति

त्यर्थः तिरस्करोतीति प्रत्येकमधि संबध्यते अन्यथा बहुवचनप्रसंगात् ७७ क्लमर्थपसंहरति स्वधर्ममिति मानसा
लिनः स्वधर्मं कात्रं कर्म अनुसंध्यते अनुवर्तते अतिक्रमं स्वधर्मातिक्रमं नानुसंध्यते ततः किमत आह अत्रा
तिमिरिति अत्रातिमिः कृतध्वंसा कृतापकाशः संतः आह वाक्स्तनपलायंते अथमेव सुधर्मानुशेध इ
त्यर्थः उपसर्गस्यायताविति रेफस्य लृङ् अथ मनुः न निवर्तते संन्यासात् क्वात्रं धर्ममनुस्मनिति ७
अत्रोत्तरवाक्यार्थं प्रतिपूर्वकवाक्यार्थस्य हेतुत्वात् व्यभिङ्गमलंकारः ७८ किं बहुना ममायं निश्चयाऽक्रूयतामि
त्याह विधिर्ज्ञेति विधिन्वाताततं पदं तदिव विलीयेतीति विधिना भवित्वायं उपमाने कर्मणि चेति उपमाने
कर्तव्यपपदेन मुत् नगमूर्च्छन्यमिन्निरिष्टं गेविलीयेति विधीयते कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः यस्मि
सहस्राक्षं मिंद्रमाराध्य अथ शएव शल्प्य तदुद्धरेत् उद्धरेष्यामि न तु गंतं तच्छांकेत्यर्थः वाशद्वैविकल्पे ७९
इतीति मपवा इत्युक्तं तं तन्नृजं पुत्रमर्जुनमाविः कृतादिव्यमूर्तिर्निजस्वरूपं येन सतथोक्तः स नृदोभ्यां परि
रभ्याविभूतैश्चैव से उपहृष्यते नेनेति उपधातकरणे च न प्रसयः अघाना दुःस्वाना उपधातं भवः संसारः तस्या
भवः कारणमिति भवो जावप्रिवः तस्या राधनमुपासनमादिदेशाच्चिबमुदिश्यतपश्चरेत्याज्ञापयासेत्यर्थः ८०
प्रीत इति पिना किनिशि वेप्रीते सति लोककथं सतमया लोकत्रयेपिविहितमप्रतिवीर्ययस्य सतथोक्तः स नृपरेषां
शत्रूणां लदमीष्टशसमुत्सुक्यितासिसमुत्सुकं सव्यवुरतां कर्तसि पुनराह सिष्यसीत्यर्थः वीरभोग्याः संपद
तिभावः समुत्सुकशब्दात् करोति इति एतात्कर्तृरित्युद् इति वाच्यमुच्चार्य तेनेदं एतत्तत्तव भवेत् अंतरदधेभावे लिट् श

इति श्रीमहापाध्यायप्रमिनायसुखिविरचितायां किराता जीय व्याख्यायां घटापय समाख्यायां एकादश सर्गः ११
 अथेति अथेति रोधानां नंतरं रुचिर वदनः इक्ष्वाकुत्कारं संतोषात्प्रसन्नमुखो धनं जयो वासवस्य वचनेनोप
 देशेन चित्ते न्येनं लंतिरहितं यथा तथा अभिराधयितुं तं सिद्धिं वत्विध्यं हं यथा शास्त्रमिसर्थः तदर्थं तीतिव
 तिप्रसयः विदधे चक्रे अस्मिन्सर्गे उक्तं यत्तं सजग्रादिमे सलघुकोचन सजगुरुकेष्वेवो कृता अंगितभनजला
 गयुता सजसज्जगौ चरमेकतः पेटेदितिलक्षणत् १ अथेति अभिरक्षिमालि अभिसूर्य भूयैकचरणं नी
 षीदतः तिष्ठतः विमलस्पर्शाद्याभ्यंतरं शुद्धिमतः धृता जयमतिजयघायेन तस्य अनाश्रुष्वं अनश्रुतः उपेयिवा
 नूनश्चान नूनं नयेति विपातः तस्या जैनस्य वदुनां पूरणं वदुनियो वदुसंख्याका इत्यर्थः तस्य पूरणे उदवृत्त
 रूगगणसंघस्येति युगिति युगागमः तिथयोदिनातिप्रतिजगुः निर्गर्जगुः अत्रतिथिषाहः पुंनिगः तदाद्यातिप
 योदयो रिसभिधानात् अत्रत्या वदुतिथ्या इत्यत्र दिवा तु कीप स्यात् २ वदुतिथिषाहोर्जनः सतते वपुषः इन्द्रियाणां
 योपतनेषु संताप प्रकारेषु करुणेत्यु मरुतां धैर्यं असुखे च्यनेनानादिदुःखेषु अपि न गपतिर्निर्गर्ज इत्यस्मिन् तां दार्ढ्यं
 व्याप तस्यामिह तां धैर्यं अविजितं अभिधाभावाद्ये भवं सामर्थ्यं यस्य ततः तां धीराणां मकिं नित्करं दुःखमिति भा
 वः ३ नेति तस्याऽऽनस्यमानसं नीहितानि यानि पंक्ति सुराभीरीपाक सुगंधीनि ते सुफलेषु तथा शुचिनि स्वधूषी
 श्रीरे श्रीतले पयसि च पयात न किंचिदाचकांक्षेत्यर्थः प्राणाधारणं तपस्येत्याह तथाहि सुकर्माणां सुकृतीनां सुशोभनं त
 पः स्वत एवाभ्युत्थायते अतएव दाचर नि किं तपस्तपानां तर्पणं तरे वि ति भा लोहा तादि दृष्ट्याः कृपा लोहितादि रुक्मि १८५

गणः ४ नेति सोऽऽनः न विसिस्मये विषयाद अहोमहोतपस्तपमिति विस्मयेन जगम तपः क्षरति विस्मयादिति निषेधा
 दिति भावः न विषयाद फलविवेकान्न भग्नो तस्यो व भूव विषादश्चित्तभंग इति लक्षणं सदेर प्राप्य इति वत्तं मुहुरतस
 तीतपसि मंदोद्यमत्वे नागमत् किंच ह तपस्वी निहतसार अतएव पेलवे विरले पेलवं विरलं त उरित्यमरः रजस्तमसीगु
 र्गोष्ठिरुधृतिमहत्सवं तस्य धिनुस्य सत्वं सत्वगुणं नहतः स्मनहतवती हते लविति तसलट्स्मरे तीति भूतार्थत्वं ५ ॥
 तपसेति सोऽऽनः तपसा कृशं तथापि विजितो भुवनं जयात् उदयत्कवेये न ततथोक्तं किंचित्तत्त्व विदामपिलोक
 हितार्थीनां मपि त्रसजननं चपेकरं वपुरुवाहवहतिस्म नचेतश्चिजमपीत्याह किमिति यन्न नस्य निर्लुकरं त
 किं निवास्ति न किमपीत्यर्थः इव शब्दे वाक्यालोकारेण नस्ति ना मिति शेषे च श्री तद्योगलक्षणायां नलोके
 त्यादिना षष्ठी निषेधात् ६ ॥ ज्वलत इति वीजयो सोऽऽनः अतुष्टोचं मधुरा चूर्णं निष्ठा विभक्त्यर्थः ज्वलीभावः श्री
 अक्षरं च निष्ठायां क्षुब्धमिवः ज्वलतो दीप्यमानात् अतएव तत्प्रति क रुचिस्तथा अभ्यस्तो निधे धैर्यं गं
 भीर्यं तदेव गंग स्तामव जयतु किंच शैलतः शैलादपि समुत्पन्नत ततो दृश्यते अत्र रुच्यदिर नला धाधिया
 तसंबंधे पिसंविधा विधातात् अतिशयोक्तिरलंकारः ७ अपतरति सदाऽप्यो सुरहो गुरु मित्यर्थः हो श्रीपां
 शुचालिग इत्यर्थः करणा वदनं वास्तुपयोगं पांशु इति कौमार लक्षणं जयत इति आपः तं जपमात्र इतित्यर्थः
 जपत जपतस्तस्याऽऽनस्य वदनं कर्तुं अभितो विसारि निर्देशन किरणैः हेतुनिःपरिवेष भीषणं उक्कर्म हृत्वं मि
 वपुः शुभे परवे वस्तुपरिधिरूपसूर्यक मं हृत्ते लमर ८ कवचमिति कवचं वर्म विभ्रत पदे पतोपवीतस्याने निहितं स

ज्यं कार्मुकं येन सस्तु चोक्तः सोऽर्जुनो महं द्रुधनुषा परिवीतं परिबोद्धितं भीमं गहनं वने यस्य सोऽप्यतिरिक्त्व विदुते प्र
 विवेशेति नियमसवनसवनपञ्चने स्नाने सोमनीकत निषिचेति विषयः गच्छतस्तस्याऽर्जुनस्य पदेः पदे न्यासैः किं
 मितो हिमवान् गंगोऽप्युवमप्रविवेश इत्युक्ता ननु कृशस्य कथं नियमो रतत्राह गुराः सावैरो दयो गुरुत्वा नयं तिस
 हतिः संधातो मूर्तिरित्यावत् ननपति साराद्धिगोरवं भवति ननु वा ह्यनस्यो ह्यात् अत्र हेम त्वपि हा विवनिदर्शनमिति भा
 वः ॥१॥ परिकिर्णमिति उच्यत भुजस्योर्ध्वबाहोः तस्य सिरापीडिपि यच्छतर्षेयप्रत्ययेनेति वक्ष्यी विततं विसृतं भुवनयोर्विवरे
 द्यावावीथ्यो रतराले परिकीर्णं व्याप्तं दुरासदं दुर्द्धं क्योतिस्तोजः मुनीनां दिवौकसां निजान आयता न पयो प्राग्गी नूने
 गृहे प्रतिववधेत्यर्थः ॥२॥ रुजनीध्विति बहुलसमये कस्तपसे परिजनीषु राजतनयस्योऽर्जुनस्य धामाभिस्तेजोभिर्भिन्न
 स्तिमिरनीकरो यस्य तन्नाभः प्रापि रस्मीनां संगमे नूने न पुजा संगतप्राप्ति या त धीतुल्याप्रियेत्यर्थः अतएव निदर्शना
 द्योकारो यं न जहेन त्यक्तं जहाते कर्मणि विट ज्येष्ठानुत्यज्येति रित्यर्थः १२ महत इति जी सोऽर्जुनाऽज्जन्म यस्य तेन
 जन्मेतरपदलोद्धी करणे बहुव्रीहिः महता मयूख निचये नभामितरुचि हतको ति अंशुमाक्षि नो वपुरर्क विव कीतं नि
 तत्वा लज्जितमिवेक्येष्टावी तमले नीहृद्या वरग रेही तापीत्यर्थः नभसि न विराते स्म १३ तमिति उदीरिताः उदीरिता
 असुराः जटांशवो यस्य तमधिगुरा मधिज्यरा सनं यस्य तमर्जुनमाप्सुरीः असुरसंबन्धिनीः प्रियेष्टुमाथितुमी शुभुः
 मयतेः सनं तादुप्रत्ययः तथा हि अनुदिता ललाट दृक् यस्य तं साक्षात्त्रिपुरविजयोद्यतमभा लक्षं रुद्रमिव दद्रुः अवभा
 लाव्यस्य रुद्रस्यासंभवा सिद्धोपमत्वसिद्धे पशुपसाक्षत्वं अभव्यारब्धं अभा लस्य मित्युपमाना दुपमेयस्य नूब कथनोत्पन्नव्यति

रेकेराजीवी तेत्युनपो नगंगीभावेन सकरः उवमानुत्यज्य तद्रूपमात्रं कारेणाहंकारध्वनिः मरुतामिति मरुतापतिः
 स्थिदेवेंद्रोया अकिंमांशुः सूर्योवा पृथुशी रवी महाज्वालः प्रीखीपावकोवा असुक्करं दुष्करं तपस्तमुं डिपक्रमते
 अयंपुरुषा जनः कश्चित्प्राकृतो नेति सोऽर्जुनः तापसैस्तपस्विभिः अरावेति मत्वथीयोऽराप्रत्ययः अवयवे
 अवगतः पातेरवपूर्वी कर्मणि विट अत्रेद्रत्वाद्यपरुव इति १५ नेति हूरगं व्यापकमित्यर्थः हरितनयस्य धामतेजो
 भूरुहवनानि न ददाह अर्धिनवदिति भावः आपः शेकेन न पतिस्म अर्कवदिति भावः तथा पीतिशेषः सिद्धाश्रया
 पसाश्रयैः सुसहं वभूव अतो सा लौकिकं तेज इति भावः अतएव दुःसहत्वादाय जनकत्वा विरोधादितो
 धामासोत्तेकारः अभासे विरोधे तस्य विरोधात्कृतिः सदेति लक्षणम् १६ वितयमिति अथानेतरं अ
 लौकिकं धाम द्रष्टानेतरं अशरणं महर्षयः वितयं शिष्टांगुणः औदार्यो दय इव अतिशिक्षितस्य तदभावा
 दिति भावः अपनयामिदं दुर्नितवारकाः विवेकज्ञानेन याती तय इव अविवेकिनः निद्रासंभवा दिति भावः नीति
 वा कुरापप्रयोगः नीयते अनेनेति न्यायः विद्या प्रके प्रमाणं मवधयः समया इव प्रमाणिकं स समयो लघनत्वा
 दिति भावः शिवं शरणं रक्षितारं ययुः शरणं गृह रक्षितो रिसमरः अशरणं शरणमिति बोधमास्त्वियथाको
 ग्ये ज्ञेयं १७ परिवीतिमिति उदस्तं दिनकरमस्वरमहत्तयै स्तेः सूर्यतेजो विजयिभिः अंशुमतेजोभिः परिवीतं शं
 भुर्मुपहतदृशः तत्तेजः प्रतिहतं ययस्ते महर्षयः सहसा आदिति निचपितं निरीक्षीतुं दृष्टुमिति यावत् चापुष्टानिशा
 मनयोः शकध्वेत्यादिना तुमन्नमसेहिरे नरोक्तः ॥१८॥ अथेति अथायुपधाता नोत्तरं भूतमव्य भवता भूत

५ व निश्चलतितथाकरानियमे समाधिनेन्द्रियविरोधे सति करणसाधकतमहेतुगोत्रेन्द्रियेष्वपीत्यमरः सदिशु
 रेः सहवर्तमानं सदिशुस्वभावं ते स्तिमितैः मरुतां वायुनां ग्रहाणां सूर्यादीनां च गतौ युतं न भस्त्वस्ति भनि
 श्वलत्वमनुभवतिसतीत्यर्थः अतो विषयाधिका तस्य किरूपं च भ्यत इति भावः २८ नचेतदुपेक्षामित्याशयेना
 ह सेतिसपुमान् ओतसाविजितसारां निरस्तसत्त्वं अरंदि तिजोपसंहितं सततं सुरं सहितं तदिदं विश्वं पुरा अपि
 दधाति अपि धास्यति त्वर्थः कीध्रुमे वाभिभविष्यतीत्यर्थः निकटागामिकपुरे त्यमरः यावत्सुरातिपातयोरिति
 लट् तथा हितेन पुंसाय तस्य दुःखं रं तत्किमिवास्ति न किंचिते न दुःखं रं मस्तीत्यर्थः सामान्येन विशेषण
 समर्थनरूपोर्थेति रन्यासः ३० नचेतदल्यकतप इत्याह विजिगीतिसः पुरुषः जगेति निगीवते यदिपि
 जेतुमिच्छति वा किं वा सर्वं वत्सन इत्यात्मनेपदे अथ युगपत्संजिहीर्षतिसंहरतुमिच्छति या भवमपवर्गं प्राप्नुम
 मिवाच्छति वा न किंचिदिच्छेदति शेषः किंच वपमस्य रूपं स्तेजांसितपो नूनं विद्वहिं तु सोऽहं इषु सह जुगुरु
 खरिय इति विकल्यादिभागमः नोक्षमाः बोधाः केचित्तव तपासिता निषिद्धं तु अवधारयितुं व्याचक्षते तत्र
 रवधारणार्थं विचार्योचितं ३१ किमिति हेनाद्य किं किमर्थं मुपेक्षसे कथं यत्किमिति शेषः तव न विदितं त्वया आ
 ज्ञायमान इत्यर्थः कस्य च वर्तमाने इति वही किंच न किमपि न हे अभयदुनोऽस्मा प्रवमस्यार्थं जातु महसि त्वयि शाव
 तिसति पराभावात्मास्य भवत् न भवत् स्मोतर लङ् इति लट् ३२ इतीति इतीत्यणो वाचं विधापि विधापेयेत्यर्थः
 सामान्यस्य विशेषोपर्यवसनात् प्रानिष्ठविरतेषु तूस्नीभूतेष्वधकारांतकः भिन्नस्यो हलस्य जलधेः जलस्य
 नादवदुरुगंभीरं यथा तथा दिशो विवरं अंतरालं ध्वनयन् क्वचन प्राददेस्वीचकार उवाच ३३ वदसीति व

तस्मिन्निदधाते स्तज्जस्यपः अत एव मानवलोके

दरितपो वने वदिकाश्रमे निवासानिरतं नित्यनिवासीने गां गतं भुवन्वती रं जगतामुदयनिधने सृष्टिसंहारो धातुस्तयोः
 कर्तुं रित्यर्थः यिं जाययरा सरेति नयलोकोऽस्यादीनां कर्मणि धातुप्रतिषेधः आदिपुरुषस्य विह्वारं शमं प्राभूतं
 नरं न संज्ञिकामित्यर्थः येन मायकाशरेति भावः अत्युपाडि लवै पदिते प्रावगतमनुष्यमाजानी तेत्यर्थः इणो मातु
 ठीतिगादेशः ३४ अथ तत्पत्तिनी भित्ताह द्विषत इति एव नरः सकलभुवनायमित पयति अभीक्ष्णमिति तथोक्ता
 नवलतमभीक्ष्ण इति शिनिः जाते आजाते कुलिकरस्यैद्रस्य वीर्यवदोषा लिसैत्येये स्तावद्विषतः राज्ञ न यत्सि सिष्ठः
 परासितुमिच्छः अस्य तेः सने तादु प्रत्ययः प्रदुपासने मदारधने करणेभ्युट् महतपो विहितवान् अत्र निमित्तं शात्रुणी
 सेवेति ३५ अथास्यमानुषावतारे कारणात्माह अथमिति विभ्रमभूतरोऽच्युतः कलशसरासिरुहजन्मनो ब्रह्मणो वचने
 मार्षया असुराणां निधने नकारणो न प्रजाः पातु भुवनप्रभुयेत्यमनुयेषु तिष्ठतः वस्तुतस्तु सांख्यानं न भ्रायणा वेतो रुखा
 ज्जि ना वित्यर्थः ३६ अथास्य सत्त्वं संपदं प्रकाशयति सुरेति फलदानवो फलकारव्यः कश्चिदसुर एतत्पार्थिवकृत्यं सुरक
 त्वमिति निप्रणमवगम्यतां च निष्प्रित्यपां हसुतमज्जं न हंतुमभिपतति तस्मात्कारणादत्राऽर्जुनाश्रमे विषये आश्रमं प्रक
 तीत्यर्थः मया सह त्वारयागम्यतां द्रष्टुमिति शेषः ३७ विवरे पीति पापेनिरतिर्यस्य सवदानवो विवरे रं द्रुपि एकांतेपि ए
 नपो हवमनिष्ठं मकदमभिभविं न पारयन् शकुनं विभीषाकं यानजिनि न जसमासः अवितं कितयास्वरूपं गृह नानिःशं
 कितया वराहमाययाभिकया विजये व्यवस्यति विजये प्रसूयते इत्यर्थः ३८ ततः किं भावीत्यत्राह न हित इति विद्वं वितमनुकृतं
 किरातं नृपतिवपुर्धरातदुपधसितोत्यर्थः मया निहीते रिपो वराहे मुक्तं निक्षीतं विक्षीतः सन्नपं पंडुवः प्रसभं प्रसह्य मृगया विवारे
 मृगया कलेहमाचरिष्यति मरुतमेव मृगं प्रहस्य मेव हर्तेति कलहयिष्यत इत्यर्थः ३९ ततो किं भावीत्यत्राह तपसेति तपसा
 नितरोपीहीतो भूत एव कृपास्त्यनिरीहितं कृपास्य सर्वकायेत्यादिना समासः तथा विरहिता सहायसंपद्यस्य तस्ये

काचित्प्रधेरोमधमास्कंदनसेरव्यमिसमरः अधिकुप्यतोऽधिकेकुप्यतोऽस्यपांडुवस्यसत्त्वविहितस्वभावकृतस्वाभावि
कमित्यर्थः सलोहनीजंतुमुक्तीवेव्यवसायेपराक्रमेवतेशक्तिर्वत्सेन्यमितिशास्वतः ५० अथविभिरस्याकिरातभावे
वर्ययतिइतीतिषीवइतीत्यंतमुनीउदारंयुक्तियुक्तमनुनीयसुचिरःकिरातपुतनापतिःसेववतइत्यन्वयः
किरातसेनापतिवेवधारीवभूवेत्यर्थः किंभूतःविषयाविकृतविन्यासाहरिचंदनस्यात्तयोरेखायस्मिंस्तेनधर्मैरा
खेदनजसिताःपुलकायस्मिंस्तेनधर्मःस्यादातयेग्रीष्मदोषसोरपीतिविश्वःतथातोजगमौक्तिकानांकुंभोद्भवमौक्तिका
नामात्तपएवगुणाःसूत्राणिपस्मिंस्तेनवक्षसोपतक्षीतःकरिणामुक्तयोनित्वामहागस्यःजीपुन।करिपत्स्याहि
वंशाशोखपराहजाःशुक्लद्वयाश्रविद्ययाअष्टौमौक्तिकयोनयइति५१वदनेनेतिपुष्टितैर्लतातैर्लतायेनियमिताः
संयतास्तेविनश्चमौल्यःसंयतकेशायस्यतेनचहाकीरीइकेषाश्रसंयतमौल्यश्रयेइत्यमरःश्रीष्टिपिष्टल्लोदिवे
वर्हिबलीकितेकपोलनितिर्यस्यतेनअरुणनयनेनरक्तनेत्रेणवदनेनरुचंमोभाविभूत५२वहदितिपुनश्चजलदइ
वनदतीतिजलवनहीकर्तयुपमानइतिशानिःउपहितमार्गसंहितैवावहइउरुइरुअतएवमेधनिचयइवस्थि
तइत्युपमाअत्रकुलहेतुस्वभावोक्तिरलंकारःस्वभावोक्तिरसौचारुपथावदस्तुवरीनैक्षणार्थइअनुकूलमितिअत्र
स्यापीवस्यानुकूलंविचित्रप्रियमितिनिश्चित्यातविचहेर्हीतकीरातदेहस्तथाशूनिलानिपरश्रावःकुठराःशराश्रापानि
चभ्रसतिथैस्तेःमहाराजार्थःपरनिष्ठाससम्यावितिनिष्ठायाःपरनिष्ठातःगरापतिभिःप्रमथामुख्यैर्महतीवनेचर
चम्विनिर्मेपेतिर्मताप्राडकर्मणिस्ति५४विरचस्येतिअथोभ्वराज्याडनुमिरिंतीमोभक्त्यर्थेऽवधीभावःगिरे
श्रसेनकस्येतिस्मासोतःकाननविभागवर्च्यस्याप्रमितिदेशविभागकृतेत्यर्थःश्रीमेधिनदेःकलकलैःविहि
ताडरवोवाहोर्भवोयेस्तथोक्ताःसंतोमग्यामदिश्यव्याजीकृत्यपरितःप्रतस्थिरे५५कुमितीतिकुमितास्त्रास्ताअभिनि

सताःस्वस्थानानिःसताविभिन्नाभ्रकसेधाश्रयेशकुंतयःपाक्षिणोमृगाश्रयेत्येयानितेष्वांनिस्वनेःपूर्णानिपृथुनिव
नानिग्रहाविवराणिचपस्यसभ्रधरःसहस्राभाषादिवल्लुप्तसारासचक्रोपा५६नेतिपृथिप्यतापनमार्गेविरोधीनिजा
तिवेरिणीमृगाएंगसिहव्याद्यादीनांविहंगानांकाकोलूकादीनांचसेहतिःसद्योसंघपरस्परक्रोधनेयापन
प्रायकिंतुसहेचचारेत्यर्थःतथाहिभूरिःप्रभूताभीर्युताःसमसाधाररायेनागताःआपदःसहजमपिवैरसपदि
धृतिनहिसंधातव्यसनेषुमाजायतेवैराज्यवेधाइतिभावः५७चमरीतिवंशविशतिषुवंशगुण्युविषक्तावनाः
एषवोभ्रवालाःप्रियरोमाराणावालाः५८पुष्पातिपेवातैःपुष्पोस्त्रीवोमलांगुलेवालहसम्रवाचधिरित्यमरःचम
रीगणैर्मृगविशेषैःगरावत्स्यापीववस्यसंवन्धिनैर्देतुकेततकृतइत्यर्थःसंवन्धमात्रविवक्षायोषष्टीअन्यथीभीजा
थानांभयहेतुरितिपेचमीस्यात्कृतवतिअतिशयितेनयेऽपस्थितेप्राप्तेपिधतिराददेस्वीकृतावालहृदभयात्प्रा
राहानिग्रगण्यस्थितमित्यर्थः५९पुक्तंचेतदेहरेदिप्रतिभयेभयहेतौभयंकर्मप्रतिभयमित्यमरःप्रसेविपिइतिशेषःग
जमदेःसुगंधयःसुरभयःकेसरायेकातैर्हतानेकगजैरित्यर्थःसहसासेनाकलकलश्रवणानंतरमेवप्रतिबोधेननि
द्रोपगमेनजंभीतानिव्याकोषितानिमुखानियेखातेर्मृगाधिपैःस्वस्थानिःशंकेमेवहरसैनिकाअभिदृष्टीरेईष्टीता
ननुकिंचित्कृतमित्यर्थःपुक्तंचेतत्तजनामधारिरागमितिभावः६०विभ्रामितिअपवृतजडरेस्तत्कालक्षोभि
हृदोहितोदरेःशफरीकुलैरकुलाव्यासाःपंकेर्विषमितानितटानिकूलानिपासांताःसरितःकरिभिःपतया
नैरितिशेषःरुगणानामार्गरोधितयाभग्नानांउदितश्चेतिनिष्ठानत्वंचंदनानांरसास्तरांमयोविभ्रंभवभ्रुःविभ्रः
भीहीरुद्रवाभ्रश्चेतिविकल्पादामृत्ययःकृजचाउप्रउज्यतेलिरीतिउवाउप्रयोगः५०महिषेतिमहिषेःकृता

निविदलीनानि तैरगुरुभिस्तमात्वेन दत्तेरुपरीरैश्च सुरभिः व्यस्तानि विक्षीता निष्क निष्कानिष्कवर्गानि क्षीकुरुमा
 शोतेयाख्या ओषधिविशेषायेन सः अतः शीतलद्रव्यार्थः कालानुसार्य द्रव्यं पुष्पणीतलीवानि च शोभेया मित्य
 रः शुक्रनिमैति स्वरूपक च न सहा गतिर्विने च राणां परिष्कारमपरादवतो मे दइत्यर्थः माषीतां भसः संक्षोभितो सत्व संपू
 वः प्राणि संक्षोभो निदाधो ग्रीष्मद्रवसरसीः सरांसि कासारः सरसी सरइत्यमरः माषीतां भसः संक्षोभितो दकाः रये
 रापलाघनवेगेन विकीर्णव्याकीर्णयथा तथा मृदितानिः पीडिताः कदल्योगवेधुका स्तराधान्यविशेषाश्च
 सातास्तथोक्ताः तस्याधान्यानि वीवाराः स्त्रीगवेधुर्गवेधुकेत्यमरः एदित इति क्षितिगुणप्रतिषेधः व्याताजाले
 रुह एव भूता विदधे चकार ५२ इतीति इतीत्युपमापति च लस्य सानुबुद्धे बुद्धिभोग्य वृक्षे बुगहेन दावे बुचजातो
 स्तास्तथोक्तानित्यर्थः चाल्यमृदितानां हरिणी नो दशनैः क्षता वीरुधो लोता यस्याः सातां दं द्रुक् नोरिमो ऐंद्रसू
 नवी वसत्यत्रेति वसतिमाश्रमे अनुबहिवस्यति ५३ श्लोकादि को वलनेरभिप्रत्ययः प्राप ५४ स इति साक्षी बोधननी संभे
 धमेध्यकं मुनेरभिमुखं ६ पश्यी। तमागतं पोत्रस्य मुखान्स्या मुखान्गं को इह लयो योत्र मित्यमरः हलभूकोऽर्थः पुव इति
 च न प्रत्ययः निकषरो नो ल्लेखनेन भिन्ना विदारिता भूर्येन तं प्रकरस्ये देशो करं वाराहं वपुर्दधानं दनुजप्राससादप्राप
 ददर्श ५४ कक्ष्यं तेति लक्ष्मीवान्मादुपधायाश्च प्रतोर्वीयवादिभ्य इति प्रतुपोमकरस्य वकारादेशः सखीवः सुरसरितः
 कक्ष्यं तेऽन्तर्गते जलप्रापमन्सं स्यात्सं सिकृ दस्तथा विध इत्यमरः सेतां निधाय कतिपयैः किरातवधैरन्वितोऽनुगतः
 सुनुइगे गताविति धातोरनुपूर्वे भो मरिचः सगुन्मजा लोहता प्रतान सहितैस्त रुगहेनैः प्रहृष्टनः धादितः वादं तित्यादी
 नानि वातः अस्य वराहस्य पदं ननु अत्र पदं यदा नुसारेण ल्यर्थः संभवत्येव गगानमपवे मोये विभ्यः स्य इत्याहने परं प्रहृष्ट
 २५

इति श्रीमहोपध्यायकोत्ता चमत्विनाथसरिविरचितायां घंटापत्रसमाख्यायां द्वादशासर्गः १२ वपुष्येति ॥ अथ ईस्वर
 प्रस्थानानां तं महं हस्तं रज्जुनः परमेरावपुषाहेतुना अधातुहमिति अधारणां विभेदे विदारस्तदागमुना नंतं दं अ
 विद्वेनेत्यर्थः विलोक्यां वपुष्व ददर्श अस्मिन् मर्गे वाचतुर्दिशतः श्लोका दो पद दलिकं रत्नं १ सुपटेति
 स्फुटवज्रास्फुटं विरचिता सदानां केसरारणामुन्नतिसुद्धितियं स्पसः क्रोधाद्भूमि बतलोमा इत्यर्थः
 दूरादभिधावन् सदा जटाकेसरयो रिति विश्वः तथा अवधारिताय कल्पः अनन्यं कर्मा सवराहोजय मि
 दिति जयार्थिनि अतएव जातशंके स्वयं जिघांसोर्द्विषामेकं च क्षुब्धत्वादिति भावः तस्य मुनेर्न न सि
 मुहुषिं वितर्कं वक्ष्यमाणमूर्धं अध्याहारस्तर्कं किह इत्यमरः आददेउसादितवान् २ अथैकं दशमि
 वितर्कमेव निरूपयति धनेति धनेन प्रोक्तं किं न न मुर्यमे ए विदि ए निविदलितानि सालमूलानि वक्ष्यमूलानि
 निघेन सः निविडस्य स्केयस्य काषेण कषेण न रुग्णवप्रोभमसानुः अतो महास्त्वसं पन्ने इति भावः एवमसौ
 रश्मेयैकमरः एकाकी व्यूहा देवत इत्यर्थः अतो यवराहः समराय समरं कर्तुं क्रियार्थो पपद स्य न कर्मणि स्या
 नेन इति यनुयी समासः जुहुवमाण इव समास्तान्मिधन् इव इव शब्दः संभावनायां समाकृत्येत सनेत धान
 ने प्रत्ययः स्पर्शयामाडः पूर्ववत् सवृक्षा सनेव दे अस्त्वस्येति संप्रसारणं मा मभिवर्तने धावति उपस
 र्गवशतः सकर्महं अतः सर्वव्यानाय मुपहते इति भावः ३ इहति इह अमेतपोनुभावात् नीतमया विगतवे
 रा इत्यर्थः अतएवा व्याता मगा व्याता भुजंगमे क्रूरे अपदेद दुष्टं दंति नीति विषयः पेरपु प्राणं तेरेषु
 इति निविक्तो जहति हि स्या न जीवतीत्यर्थः अथ वराहः मयि विषये तां वनि सुतरां विधत्ते जिघांसती स
 र्थः तदिदं विवृतिः तपः सामर्थ्यं ॥

उत्पद्यते पदविच्छेदधनात्मा जिह्वा सुरिह्यः प्रत्यनिर्घेयमेतन्नावश्यमयानि वर्हिणीयो वध्यः प्रमापणनिवर्हणमिह
मरः तथा हि अत्रातिमंगपरमं लामे मातुः १२ ननु तथा विहृषिता हि सेसाणां क्यरुः ॥ कुर्विरिहता तस्मात्
दायीनमवस्यमार्गदधीरभान्वीणं प्रवेशमयछन्दिमर्थः कुतः जयापि विहादिसाह विजयायतकोसि कु
र्विति मुनिः व्यासो मामलेशं श्रवणं तन्नुशिष्यो आनुशासन्तु दनेन व्यासो मुनिः कथमधर्मम
त्वशततकाहबलिन इति वलितः प्रबलस्य मग्न्यवधादतो वधे विना श्रवणं रादिसादिनाप्यमी
श्रम्यथा युपायान्तरा न तस्यैवा तपोरक्षणं कर्तुं न शक्यं हि सादृष्टनिग्रहकानंधर्म इत्यर्थः १३ इति
तिहेता जनेनेति यं विविधं विवर्त्य व्यापताम व्यापारं प्रथमं यौ सव्यं तस्य मुखं ध्यादिनि
भावः आललेवेर हीतं कर्मणि लिट् अथ परस्य शत्रोर्भेदे निवारणे उपजोपचले भगुणे ज्ञातुं शक्ति
र्वा एव प्रोक्तं प्रोक्तं विवर्त्य शेषः शुद्धं कुरु दिग्विदादिदोषरहितो वा न कर्तुं भेदं मे नोति ज्य
लिते ते जनेरिति निषेधात् अत्रापदाशुद्धिः वा एः सन्निवश्यं आदे अत्रकारणसन्निवयो शङ्कसा
धम्या तस्मै चालेकरः प्रकृतो प्रकृतविषये उपमेतिकेचित् १४ अन्विति गुरुमहत्तृपूज्यं स्थिरता
दविसेवादिश्रमं गौश्रम्यं प्रतिष्ठितं प्रसन्नरहितं गुणवत्सज्यं श्रेयार्थदिगुणवत्तन्मित्र
इव अत्र भाववता निश्चयं बुद्धिमता अनुभावः प्रभावेन सतामतिनिश्चय इत्यमरः यने जयेन स्य
बलस्य व्यसनेपि साक्षिणं त्वेपि अत्र स्वधने तदेव बलं तस्यैवा सपि कीदृशमानमाकृष्यमाणं
अवसंध्यामानं सन्निवृत्तिमिव नर्ति न म्रतानुकूल्यं प्रवेदे अलंकारस्तु पूर्ववत् १५ प्रविकर्षेति तद
नीमहेवोतां गीवमर्जुनया पमधिरोहति सन्निवृत्तस्य तुगा जीवगं जीवो द्योपुनपुसक इत्यमरः जो
ग्रीजनकारसंज्ञाया मिति व प्रत्ययः प्रविकर्षेण व्याकर्षणेन ज्ञातिनादसेन भिन्नं रंध्रा विहलितं

करः पदविच्छेदेन पदक्रमेण निधीडितो नुनः सकलशैलसंशयं जीवितसंदेहं आरुह्य प्राप्यत्यर्थः अत्र
शैलस्य शंसाया संवेधेपि संवधनादयमतिशयोक्तिविशेषः १६ ददर्शेति अथ वा वाणसंधानेतरं शि
वेन स्थिरं निश्चलं पूर्णं च यथा तथा आयेत आकृष्टे व्यापमंडलेति हतेति तयोक्तः व्यापमंडलमेत
ज्जाया स्थित इत्यर्थः तिस्रणां न तिस्रश्च तस इति दीर्घप्रतिषेधः पुरा वधं सेहं विधातुं रचितः क
ल्पितः स्थानकविशेषस्यापि त इति यावत् आत्मा स्वयमेव परेषां भयानको भये करः सार्जुनः स्वयं
ददर्शेदृष्टः उपमालंकारः १७ अथ विना किंच तां तमाह विचकर्वेति अथ शंभुश्च सहितेषु उद्यैर्भेशं
रणस्वेदेन पदविच्छेदेन नामितं प्रपोनीत अनेलेदेयेन स तयोक्तः सन् आयातभोगः आकृष्टकायो वासु
कीरेव ज्यातस्य वदनमेव मणिकेतनविभुक्त उल्लस्यो वद्वियस्य तदनु विचकर्वेति स्वभावेतिः १८ स इति सह
हसंभुयाप्यमरिवधरूपं प्रयोजने विधास्य तो करिष्येता अत्र सहाय्यमभिधेयमभिधास्य तोरित्यर्थः
प्रकृतिप्रत्ययौ सहाय्यवृत्त इति वचनात्तमवश्यं हेताः कस्मिन्नेतौ संसारो हिति निदानस्य भवस्य शिवस्य
सितसमेर्जुनस्य मध्यजनिषु वराहयस्मात् प्रत्ययो विधीयते सा प्रकृतिः पादादिप्रत्ययः सनादितयोर्मध्य
अनुवध इत्युक्तं को वर्य इव यथा भूतं भूरियादौ ककारः स इव पराभवाय लोपार्थं प्रकृतिप्रत्ययोर्मध्य प्राप्नो
ति तदुदिस्यं १९ व्रजत इति व्रजतो वा लुप्य च ह्यः पत्रे न्यः पक्षे योजन्यस्य दार्ढ्यनिपाते व्यभिचारः
स तयोक्तः हेततास्वीपनिपातवेगशंक गङ्गागमनभ्रमायेन स अत एव उरगाणां नो हृदयानि श्रोत्रा
णि वक्ष्यसः व्यभिचरतीति हृदयश्रोत्रमिति समुद्राभाध्व इति सूत्रादेव व्यभिचारः तज्जोत्रशब्दस्य पूर्वनिपा
तो व्यभिचारः प्रतिज्ञादे प्रतिध्वनिमिर्महान् समुच्छेन्नाद उत्पन्नत उत्पितः अत्र नादस्य रग हृदयभेद

कत्वा तस्य वधे पितृवधो भिधानादतिशयोक्तिः सा च तादृशवेगभ्रमो स्यापि तद्विज्ञेययोगीभावेन संकरः २०
 अथेति त्रिदोर्मध्य प्रवेशानंतरं दीपितवारिवाहवर्म आकाशं येन सः आचार्यो दुर्कोर ईषुः रववित्रासितवारण
 तस्य वधो भीषितदिगा जातु पिनाकात् महर्ता जातु मेघात् विद्युतोऽयं वेद्युतः कृष्णानुरशनिरिव जवान्निप
 पात आदुव्याव २१ नयतादिति श्रुतिनोनयनात् प्रवृत्ते निर्गतैरिव सुस्नेहानेवाग्निशिवा कल्पैरिव सूर्यः
 पिशंगैः विलसत्तडिल्लतामैविद्युच्छृङ्गमनुत्प्रेरितुर्ध्वः पद्मा मनसस्क्रिता दय्याश्रुतं रसी घृतं रादाश्रुतं
 शब्दादव्यवांतरपश्चतः किमिति जात्यनेसादिनामुप्रत्ययः क्लीबेशीघ्राद्यसत्वे स्यात् त्रिविधेषां सवगाभियुक्तं
 इसमरः यतो गच्छतः इणशतं प्रत्ययः मार्गणस्य शरस्य केदं वमार्गणशरा इत्ये मरः किरणैः व्यापेति मार्ग
 उल्लेखाकारः पेषा विदधे विरचित इति स्वभाविकोक्तिः २२ अपयान्ति पृथक्त्वा एणः प्रवक्तव्यं विशि
 र्वा इत्यमरः धनुषः पिताकादपयन्निर्जन इणसकृत् प्रत्ययः दिवी अतिक्रम्येर्न भ्रमः अथोभिरव्यया
 शोभयानिहानः शोभने गच्छति सूर्यः शोभाङ्गताविति धातोः शान्त्यप्रतिष्ठा नाम शोभयोरित्यमरः
 विवरे सीदतीति विवरे सदः तैर्विवरे सङ्घः रंतराले वर्तमानं न च श्रेः सत्सु धिवेद्यादिना किपत्तसु रेषु कृति
 बहुलमिषत्तु कश्चन वराहं विशन्तं दुपोटे स्तं वराहमुपोटे प्रयासन्ते रूहे कर्तुरितः न भ्रमः अथ युगद्वय
 शोदृष्ट इति अतः पिताकानि क्रमणदि क्रिया विशिष्टस्य वा एष्य शिवां तकादिभिन्ने देशस्य न भ्रमः अतः कर्त
 कानि दर्शनयोगपद्या संवेपितसं वधोक्तिः मूलान्तिशयोक्त्या लोकोत्तरः वेगप्रतीतेरलंकारेण च सुध्व
 निः २३ स इति सवाणः तमालं निभे जीला मे इति शेषः सुराणरिपो वराहं च न नीहारे सङ्घातुहि न इवाव
 तवेगः प्रतिवेद्युः वेगसं नृपथाननस्यैः रवे चरेभयेन विप्लुते विरलं यथा तथा इक्षितः स न अपासं व
 धिवेगः आपः अपा सहोवा आपः आपे गी न गच्छतीति आपगानदी तो गृह्णातीति गीतो जलमाह इति

वक्तव्यात् विभाषाग्रह इति ए प्रत्ययः स इव जगति भूमिका जगती विद्ये भूमा मित्रे वै जयंती जगती विवेशा अंत
 हित इत्यर्थः २४ अथार्जुनवाणयोगमाह सपदीति सपदि शिववाणपातसमय एव प्रिया रूपं अकृति पर्वणि गे
 ययोरैस्वार्यनाश्रयस्य सः अगुलि पक्षे लेखाप्रतिष्ठा लोतामयः फले तन्न स्वमिव सुपमितसमासः श्री तेलोता
 म्मुखं यस्य सः क्वपितस्मात्कस्य म्पुष्ट्या तर्जनस्यां गुलितर्जनां गुलितर्जनी तस्या प्रसारिवक्षीयस्य सः क्वपि
 ध्वजेष्वर्जुनवाणः प्राणभृता व्यययनभीषयमाणः स्वमाकाशमाससादृशुपमालंकारः २५ परमेति परमा
 स्तु परिगृहेण दिव्यास्त्राधिष्ठानेन उरुमहत्स्फुरदुल्फलेति उल्फा वदीर्घायमाणमित्यर्थः तेजोवनेषु विक्षि
 पन्किरन् जवेन पतन्ध्रान् सः वाणः शतात्परं परः शताः तेषां शताधिक संख्या नामित्यर्थः परः शतादयस्ते
 षो परा संख्या शताधिके तमरः पंचमीतियोगविभागसमासः राजदंतादिषु परमिषु पसंज्जनस्य शतशः
 स्पपरनिपातः परस्करादिवात्सुगमः पततां पतत्रिणं पतत्रिपतगपतं सत्रयं ३३ उजा इत्यमरः व्रातः समू
 हः इव अथ वितेने २६ अविभाविनेति अतिरेकसा अतिवेगेन अविभाविने अलक्षिते निजगोमेवा न्निःसरण
 प्रयाणमेतरालगमने व्ययस्य सः शमितायामः क्षिपदेर्घ्य इव स्थितः इषुपाते वेगगुणनिमित्तात् देर्घ्यगुणभावा
 त्प्रसासशरः सहनितं बलेति शेषः वितवतः पूर्वतरं ननु भयत्रापिलक्ष्यति त्वेति शेषः अथवा अपतित्वानुलस्य
 इति शेषः लक्ष्मभेदं नकार अत्रोपात्तगुणनिमित्तात्वा एव स्थितवृत्तिसहपातपूर्वपातपतनाभावोत्प्रेक्षाति
 उत्तरोत्तरो कर्षणे वेगातिशयव्यजिह्वा इति लंकारेण वस्तुध्वनिः २७ स इति जयहेतुसशरो वधध्वजसायकावभि
 न्ने शिवशरविद्युद्वर्णयं वेद्युमिति शेषः लघुप्रलेखं यथा तथा साधयितुं स्याच्छिति जता तुमलं प्रति कूलका
 यं वेरिशरीरं प्रसेहं प्रवभूव यथा विधिना नुकूलं देवने प्रेरितमर्थं प्रयत्नसाधयितुं प्रसेहते उपमालंकारः १
 २८ अविवेक इति अविवेकः अंतरानभिज्ञं वया क्रमो निष्कूलप्रयासः अर्थं च न विवक्ष्य न विनियोगाह

तुहादनयोर्धनानि करतमिति भावः क्षयो नुचयः लोभः संश्रितानामनुजीविनां प्रनुरागेण विवा
किं चित्करस्यामिति अनुरागस्यानवस्थानादिति भावः अनयोर्धुनीतिः प्रमादो नवधानतामो विजृम्भीष
मिवं प्रमूयिष्ठस्य जयासिद्धिरिति भावः विशिखो शिवाजुनवाणे तनराहमवसादकरा चोचि व्योव
निन्मुनः की तवं तो न यते किं कर्म का हमारोप्य २२ अथ दीर्घतमं तमादीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्य न रिच्छा न्नियर्थः
सहसा सति जवेन रुग्णवगे न गते वगः सः वराहः संभ्रमेण भाया संभ्रमे भाति सरयोरिति विद्वः उ
स्मरश्चिमु व्यं निपतं तपिव मेने धरो च वलयी भूता स्तर वेद्यस्यास्तो न तथा नतामेने तथा व भामेयर्थः
३० स इति स्थितिं गता किं तो पतितः उक्तेन प्रहृतत्वा तत्राणितेना द्रः प्रकृतः सुराणां दृष्टयोऽप्यप्राणा
निपातेनाद्या तेन दारिताश्रमाया टितपाषाणाः किं च क्षणमीक्षिते द्रुक्नुः स्वार्थराधादिति भावः विहितः
अमर्षपुरुः कोपोऽतो ध्वनिः केदितं ध्वनियेन तं स तथोक्तः स वराहः अशुभिप्राणे निरासे निरासितस्ते
इत्यर्थः अस्मिन् कर्मणि लिट् इयं च स्वभावाक्तिः ३१ स्फुटेति अथ वराहपतनांतरं प्राज्यशरप्रभूतशरः स व
पि इत्यर्थः प्रभूते प्रचरमित्यमरः स्फुट पोरुध्वजविक्रमं वराहभेदिनं शरं जिघृक्षुः गृहीतमिधुः गृहे सने
तादु प्रलयः अपतत अवावति स्म कृतज्ञतया शरगृहं न तु लोभादित्यर्थः न न्वे न्यप्युपकर्तारि एव विमि
स ज्ञेया आदरस्तवाहकृतवेदिना कृतज्ञानं कृतावदानं कृतकर्मो अवदानं कर्मव तेमित्यमरः यथ प्रिय
तामेति तथा करिष्यन् प्रियतां न तिकृत करिष्यमाणो कृतं वलीय इति भावः ३२ अथ युग्मे नाह उपकार इति
असती नीचे प्रयुक्त उपकार इव मगे स्थिति मवाद्य प्राणाशम दर्शनं गत इत्युपमा तथा कृतशक्ति कृतपो
रुक्कः गुरुत्वा ल्लोहं भरा न्महता तन्नु नुस्तेन अमुखः अतएव तमवो रतेण जनित व्रीड इव स्थित इत्युत्प
ष्टा ॥ ३३ ॥

स इति नृत्तमं स्वरुनि कीर्तिमिव दधान इत्युत्प्रेक्षा किं च विचित्रे सर्वव्याप्य इति विमर्शपसमुद्भूततातेना नु
नेन उक्तेस्वार्तं स्पष्टं वचनं पाटवमाये गंभयं स्पष्टतामयमिति यादवः अनुयुक्तं स्पष्ट इव स्थि
त इत्युत्प्रेक्षा आदरा तथा प्रतीयत इत्यर्थः प्रस्नानुप्रयोगे प्रष्टव्येयमरः स्वालो विलोचनाभ्याभ्यां
परि र्भेनु आनिमित्तः किमि सुत्प्रेक्षा तेनायादरेण दृष्ट इत्यर्थः ३४ तत्रेति तत्र प्रदेशं मरुभुजेर्जुनः कुर
सुमकेतुर्विद्विषः स्मरोरशसने वसमाणो मोक्षो संनिकाशयितुं निवेदयितुमिति यावत् अगस्त्यतका
मुकभरतं वने चरं सरसा पशति स्म इतः प्रभृतिर्यो कृतावतं तो नरो विहरये कृता लगवितिलक्षणात्
३५ सरतिसवने चरो महीपतेस्तने यराजपुत्रे जूने अस्मज्जातिस दृष्टीं किरातजासु नुरुपां किल किलेति
जाते रत्नीकं तं दर्शयति यतः परमार्थतः प्रथम एव सः आनति प्रणतिं प्रयुज्यसां हपूर्वसामपूर्वसमासं
लमुभे सम इत्यमरः अभिजातिहेतुविप्रयुक्तिं वचः इयं वक्ष्यमाणप्रकारेण बहुमुपपन्नमे ३६ तत्र तावत् चतुर्विंश
त १० समाहंते त्रिशंते तनो ज्युसं ते व विनय योजि अत्रै क्य युति मानसं प्राह नु ब्रूते नु तथा भूरिमहद्वामे ते जेयसि
च ततपः कर्तव्यमलं संप्रदायं शुद्धं श्रुतं प्राह किं च द्यौर्दिवं वातुको येषां देवो कसां देवानां एवा दरादिहात
साधुः दिवं स्वर्गं तरिसे ये सस्य इति विश्वः स दृष्टी तु त्वा आकृति मूर्ति रवदाते शुद्धं प्रन्यायं वशं प्राह वंशं
वायः सेता ने समरः शातादिभिर्मिगैः विनयो देयानु मीयं ते अन्यथा तदसंभव इति भावः ३७ दीर्घीत इति मु
निरपिरे अथैरहितो पीत्यर्थः अनुभावसं पदा प्रभाति शये न क्षापितः प्रकाशितः गौरवेण मरुतया मही जतारा
ज्ञः लपयन् लघू कुर्वन् म हाक्षे शत मन्यो रि दशात मन्यव हे हं तस्य दं मिथ ए प्रसयः अथि पते कर्म प्रापि पसे
त्रै लो व्यरक्षा पि कारं ब्रह्मणा दिहा यत्प्रसयः कारयन्नेव इदं ऐतिशयः राजे स तस्या प्युपजीव्य इति प्रतीयसेम
हिमेत्यर्थः ३८ तावसा पीति विभुतां प्रभावमुपेक्षानुपगतः अतएव तावसापि सर्वसं पदा मा स्पदस्थानमसि
आस्पदं प्रतिष्ठापयति निपातः विभुतामेव सम

येयतेयस्मात्तु जनेः विनापि एकाकिनेऽपि सत्यः सचिदेरन्वितस्य वद्युतिस्तजो दृश्यते अतः सर्वसंपदास्पद
हं युक्तमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ विस्मय इति ॥ किञ्च जयप्रिया हेतुना प्राप्ता पीतिशयः किमिव न विस्मयः न कश्चिदित्यर्थः अ
तामुक्तिरपि ते तद्वदीयसीदुरतादुर्लभा न भवत्येवम् अलक्ष्मिणा यानादिपरलोपः पूर्वगुणश्च निजितैरज
स्तमसी एव गुणैरेतत्संमितं तस्योपाश्रयः स्यादन्तर्भवत्तु भवेदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ तदागमनं प्रयोजनं मृपाले भव
रेव नाह ॥ हे पयस्वि ॥ त्वेवातेजसा अहिमतेजसोऽप्यनुलज्जयन् उपलपोऽस्यः संभावितविक्रमः सप्रसिद्धः स
नृगुणैर्दिनेकतो पकारमित्यर्थः एतेन त्कराते अस्मदधिपस्य सायकं इत्यंसाह सेनं तु नैर्हं हं सि ॥ ४१ ॥ अत्र
हेतुमेवाह स्मर्यते इति उ हे मे नभिः सपेरुषे मे न्वादिभिः तनुभृतां शरीरेणां सनातनं नित्यं न्याय्यं न्यायादप्येतमा
चारितमाचारः स्मर्यते कर्तव्यं तथेति शेषः न हन्यार इत्यर्थः अथापचारो दाषमाह भवानिव दृश्यते भवा इति ततः
सदाचारान् दृश्यते भृशं दृश्यते यदितेन वलनाऽन्यायमोर्गिरिकः प्रयातु वदनको पीत्यर्थः तया च सन्मर्गे एव शी
ले स्यादिति भावः ॥ ४२ ॥ आकुमार इति ॥ किञ्च योगशक्त्या आत्मज्ञानमहिम्ना जिज्ञासुः जन्ममृत्युये सत्यतया यो
गिने कुमारेभ्यः आकुमारकुमारानां रम्येभ्यः आकुमार्यदा विभिन्नेभ्यो रिसभिः वा वद्यो भावः महः आ
पदेयास्मिन् नृत्तस्मिन्महापदे महानर्थं हतोरित्यर्थः अपराधना गतं पयो विभाषेति निषेधविकल्पान् समासा
तः अपचं न पुंसं संनिवृत्तिमपगम उपदेष्टुमिच्छवः सुशीलतां सद्धतां शीले स्याभावे सद्धत इत्यमरः शील
यंति स्म अन्यस्मिन् प्रतो नृणां शीलमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ न निवृत्तिः किं तु र्वे प्राप्तिरपीहाह ॥ निवृत्ता गतिः ॥ तपसि
निवृत्ता तपो निवृत्ता धर्मा र्थिनामित्यर्थः पुंरूपे धर्ममासजन् संपादयन् स्याद् धर्ममस्त्रिधा पुरापश्रयस्य सुकृते च
षड्यमरः सुखे विष्णु सुखा र्थिनां संपद सुखं साधनं ताननुगुणयन् नु कृत्यन् अर्थकामयोरपि हे
तुभूत इत्यर्थः तया योगिनां विमुक्तये परिणय न संपद्यमानो विनयः शास्त्री त्वमेव हेतुना सतां प्रियो नास्तु
संभावना यो लोह सर्वप्राप्य यत्तु वर्गे साधन इत्यर्थः अतस्त्वाया स्मत्स्वामि शरच्चो र्यं नृकार्यमिति तात्पर्यार्थः ॥ ४४ ॥

अथ क्वि मवादेशोऽव्ययसंभावनाया य इति न शरवत्किमवलंबते ॥ नूनमिति ॥ अस्मदीयः
सायकः अत्र भवते अत्र भवतः पुंस्त्वर्थः पूज्यस्तत्र भवानि सज्जने अन्ये अपि दृश्यते इति सर्वविभक्तिकतसंप्रसारः सु
खेति समासः शरीरकृतिसर्वदरूपेण इत्यादिना सर्वप्रकारेण व्यनुपाति अंशे तमनुकरोतीति सत्यः नूनमिति वि त
र्कयथा अस्मात्तमनुपपन्ने संशयोऽस्य सादृश्या अन्त्येन स्यात्तदीयत्वं संदेह सन् सायमिति यः स्वीयः स एवा
यमिति प्रातिरेकोत्पद्यते इति शेषः अयं च अमर्गे अतएव रूपेण पदं कारितं निधायित इत्यर्थः हं क्रूरम्यतर
स्यामि साणिकर कर्मण्यते कर्तुं शक्यं इति तत्रैवाभिहिते कर्तृरिति ॥ ४५ ॥ पुनरपि स्य मे वदं यन् दोषांतर
मुत्पादयति ॥ अन्यदीयेति ॥ अन्यदीय विशिखे विषये यदहं तं प्रहरणं भावेनः तस्मिन् अन्यदीय विशिखे स्वर
स्याहं एव इत्यर्थः निस्तरुहस्येव बलं निस्तरुहैव न भविष्यति किं तु परनिवर्तितं परेण प्रहृतं मगं निघ्नतः प्र
हरतो निघ्नता त्वेयस्यः कृष्णातां कर्तृरिवै ति वही व्रीडितव्यं तजितव्यमिति भावे तव्यप्रत्ययः संप्रति तूव
या परविद्धं विधापिन व्रीड्यते पसुतस्तोयं विक्रीयत इति आह महत्साह समित्यर्थः मगमित्यत्र शेषः सा इव
इरणतु जातिनि प्रहरणं तत्कायविषाहि सायमिति वही न भवतीति शेषाधिकारात् प्रति प्रति प्रहारो
तसंघातु निगृहीतनीयं सनाग्रहणात् ॥ ४६ ॥ अथास्मिन् कृतं धृता मियो गायस्वोपकारकत्वं वक्तुं यत्तु
विकल्पनदोषता वद्युक्तमेतत्प्रहरणं नाह ॥ सेततमिमादि सूरयो विद्वांसः अस्मत्स्वामिनः संबन्धिभिर्देहे
अरितै करणैर्भूतैः संसतं बुद्धुकः सात्केयं सेतो निश्चयतः चरितानि प्रयवतः मुदं प्रयाति अत्र चरिताना
मुत्प्राप्तौ शङ्कं करुणमिति विवेकः तानि चरितानि हंसिते परिहासपिकीर्तितानि परैरुच्चरितानि संति वमा
जिनं व्रीडयंति मा निहन्तु व्रीडानतु चरितदोषादिते वामेन कारदोषादिति भावः ॥ ४७ ॥ अन्येति ॥ अधस्त
या विकल्पेन नृत्तं निततया ज उ साधेयः अविकल्पन इत्यर्थः सास्मत्स्वामी अन्यदोषपरावगुणमिव स्वकं

स्वकीयंगुणकप्यख्यापयत्प्रकरयत्आत्मप्रसंसापरगर्हमेतिवर्जयेदितिस्मरणारितिभावः तथापि
 कार्यवत्तयाकर्मातिशयेसत्यः सस्वगुणउच्यतेखलुकार्यविनिःकुतोर्गर्हइतिभावः विवरणं इवविमि
 न्नबुधसंतुमिति कृतस्तुजनमर्षादं प्रविताधिकमिदमिदमर्थः विवरणं इव यद्वयमपीत्यविकल्पयितुं
 प्रवृत्तइतिभावः धिक्निर्भक्तननिंदयारिसमरः अत्रिसर्वतसाकार्याधिगुपयार्दिषुविषुद्धितीयां
 रितोतेषु ततोऽप्यत्राविदृश्यते ॥४२॥ संप्रतिस्वहृतापकारस्यंतितादुर्वचमिति ॥ बहिर्नीपतिः सनापतिर
 स्मत्स्वामीति तनपत्रिणाशोऽणंमगंआशुन प्रत्यपश्यत यदि नातिचुंजीतिइतिचेत् अतोमगः अ
 जसावलेनलविषयेकथं दकरिव्यतस्मिन् यदत्रिंशं कुयौत तदुर्वचंमंगलतयावतुमशक्यं
 तदनेहमप्यांतरंमपिमास्मभूदितिसौहादकथनंतदुपहारेतदेवसंभगः साहत्यादितिपतिनातत्राह
 ॥४३॥ केइति ॥ हरितुंगमायुधमिद्रायुधतद्वत्स्यसोस्वरतरावज्जकारिनामिसर्पः स्थिराश्वादीयसु
 निप्रियस्थिरयादिनास्वादेशः अगसंगतमवयवसंघातदध तंवेगव तंरद्वारिवेगमिसर्पः इमेदं
 द्विनेचराहंनभूपतेकृतेचमूपतिविनाअप्यारदियादिनापंचमीकोनुकोवाशोऽणंकेनेतिभावः
 हेतुमर्हतिनकोपीयर्थः ॥५०॥ अस्तुसएवमगस्यंताततः किमतप्राह ॥ मित्रमिति ॥ तथाचतस्यैवमग
 हेतवेसतीसर्पः अयेमेदिनीपतिः किरातभूपतिः तेतवशंसयेप्राणसंकटेउपकारितमिदंमित्रं ततोपि
 तत्राह ॥ तमिति तमित्रं तंविरोधमवतात्वयासज्जनैकवसतिः भवाश्शङ्कजनमात्राधाराकृतज्ञता
 उपकारिवेदितंमातिरासिननिराक्रियतांमाडिलुङ् ॥५१॥ ननुसवस्यार्थमुल्लातसखासुकिमित्रेण
 शक्यमित्रस्यसर्वाधिवयंयुग्मेनाह ॥ लभ्यमियादि ॥ योजनीयताविजेतुमिच्छताजयेतसनेतादुप्रययः दु

लभामहेनापिलव्युमशक्याः असुरश्चाभूतयः रक्षितुमशक्यमहिमातः तथापि निरुद्धं एव वताश्चेतिभावः
 अत्रैविरसंगतयइत्येतालभ्यंतरइतिभावाश्रयास्तोषासंपदः एकसुहेतुनएकोपकारेणालभ्यसुलभंन
 तुदुर्लभंरक्षितारंनतुरक्षंस्वतः अभविहंतेनविसरंमित्रंलाभअनुमित्रलाभातिनामिसुहेतुस्य
 हीनइत्येनाकर्मप्रवचनीयसंज्ञातद्योगेद्वितीयाअत्रोपमेयस्यमित्रलाभस्यलाभांतरं प्रत्याधिव्या
 मिधानात् व्यतीरेकालेकारः ॥५२॥ चचलमिति ॥ किंचवसुधनंमितांतेयचलेमिदिनीमयुक्ताः प्रवताः ॥ अतो
 योहरंतिमित्रंतुनतेयसादिनाभूधरवत्स्थिरमुपेयमन्विष्यंतयमप्यागतेस्यतः प्राप्तामपिमहीपतिं सर्वधुरीणमिसर्पः सुहृद
 मित्रमावमेस्तमावतासोतमवानितिशेषः अत्रस्तोकागतामभवच्छेदविभक्तिविपरिणामिनावृद्धयः अत्रयामध्यमपु
 रुषस्यात्मन्येतेकर्तारिमाडिलुङ् अलंकारस्तुव्यतिरेकएवभूधरस्थिरमित्यपमासंगतिसंकरः ॥५३॥ ननुमुमुक्षुकिमे
 नसंगेहेतुत्राह ॥ जेतुमितिभवताजेतुंजयार्थंभवतपस्येततपश्चर्यतेकर्मलोकोमेयसादिनाभोवेलुटकुतः मुमुक्षुः मो
 क्षार्थिनः आयुधानिनदधतेअतोमित्रसंगठकार्यइतिभावः तथापि किंचनस्वामीसंभेनतत्राहप्राप्यतरतिमहिभूतः सहसंग
 तेनलयासकलेचतपःफलंप्राप्यतेअतस्तोसखास्मत्स्वामीसर्पः ॥५४॥ ननुकिंचनः कुत्रापपूज्येतत्राह ॥ वाजीति ॥ तस्य
 भूपतेः वाजिभूमिरश्चकरभराजानांकाननेगजेत्यतिस्थानंभूरिशोरलानिनयाश्मसंतिइतिशेषः नन्वीदृगायकिमेव
 सैकोचनपत्रकोडायकलहायेतत्राहअस्यकोचनेनसोवर्णेनपत्रिणाशोऽणंकिमिवनकिंमिस्रमेयजनमस्तीत्यर्थः
 ननुकेवलंविनेचनेव्यतिक्रमेनसहेतुनायंशरलुधः किंलोपिदोषासहिस्वरिसर्पः अत्रप्रथमार्द्धेसमक्षिमद्वस्तुव
 र्णनादुदात्तोत्तरः ॥५५॥ नन्वीदृलुधः किमुपकर्ततत्राह ॥ सावलेषमिति ॥ महापुन्यंमजस्यपिपरेसापलेपं
 गर्वउपलभ्यतेउपलभ्यमिदंजिघृक्षेतसतिविकृतिमभ्युपैतिप्रकुप्यतीत्यर्थः अयितोयामितस्तुजीवितुधाः रयितु
 मधीनेकंजेतानुमननमीहेतेतोत्सहेतेजीवितमप्यात्मनोनेचंति किंत्वयितः प्रयच्छतीत्यर्थः धनेतुकिमुधनमात्म
 नेवितुधनयितुमिति विग्रहः अत्रतुश्चाभावमर्थः किमेत्यथाधनंनमिहनेनपोरुत्पत्त्यात्सुपश्चात्तनः व्यनश्च

नाथोदयधनयावद्विषयसामर्थ्येच्छित्तिनिपातनादाकारः ॥५६॥ उक्तं निगमयति तद्वितितवतस्मान्तीयविशिष्यस्य तिस
 र्जनात् प्रसवणं तं कथं वयाः पक्षी ननु यीदृशी यादौ नाकाभिति नामा रेणुः राघवपुत्रवराजयोः रामसुग्रीवयोर्विव
 द्यष्टया देवादणतं गुरुमततयुक्तमनुरुपं रतेरा राशयं प्रत्येकविषयं प्रेमसंख्यमस्तु ॥५७॥ ननु शरलोभात्मि
 यमि युज्यते इहाह ॥ नेति ॥ एवमदं मिथ्याभियोगं मभ्याख्यातं ब्रूयात् ॥ यदृष्टं गच्छेत्कर्मकौमिष्याभियोगाभ्याख्यात
 रयमदं न ख्यसनेष्टासि युतः तपश्चो मुनिः शोभ्यते मुनिशोभ्यते पश्चिना विजिज्ञासतः तस्य विशिरेषु कस्यारः
 संवत्सानकादिदियुक्तं यस्मान्नः भूजतिशोलेपेऽप्यपि शराः संति ये शराः वज्रिनेः शक्रस्य पराक्रमधनानि
 पराक्रमयुधनानि शोयं सर्वस्वभूता इत्यर्थः वज्रिगृहणं कृत्वा दप्यतिरिच्यते इति सूच्यते प्रवशरेषु परा
 क्रमसाधनेषु पराक्रमरूपेण नस्तु व्यजते ॥५८॥ अथ तशरावेष्टा तयोऽप्यतामिहाह ॥ मार्गलो रिति ॥ अथ उत
 तव मार्गलो शरं प्रयोजने तर्हि भूजतो गिरेः पतिं प्रभुं भूवति किमु न तार्थं से किमिति नया ये स नाष्टयं चाप्रता
 पेक्ष्य शरं शोभु इति धातो लृट् न च या न्नामं गशं काकार्ये सत आह तदिति सोऽस्मात्त्वा मीतव विधेव विधा
 प्रकरो यस्य तं तद्विधं द्वा दशमाहानुभावमिदं यः तथापि सुहृदं मित्रं भूतमपि न मे सलब्ध्वा मेदिनं विजितुं न
 यद्यति न ददाति किं वा स्येव किं पुनः शरा इति भावः ॥५९॥ यदुक्तं तद्विधमिहादितरेषु पतिमाह ॥ नेनेति ॥ ने
 नकारेण न सूरिर्विद्वान् शत एवोपकारिताधनः उपकारकत्वावधनः यान्तिता न्ना वक्ष्या व्यर्थं कर्तुं ने धति
 कुतः यत् येन कारेण न न सीदतां निष्पत्ता अपि नो प्रणयमंग वेदना यास्यामंग दुःखस्य मनुभवन्निवेद
 वेति अतो न वे फलं प्रांकाकार्येऽर्थः ॥६०॥ ननु स्वयं ग्राहिणः किं या न्ना दैव्यं तत्राह ॥ शक्तिरिति ॥ अर्थं पति
 विषये शक्तिः सामर्थ्यं स्येव हं स्यान्नु ज्ञा विना गृहणं करयति यद्वा जिरय यमपनाये विप्रविकारि प्रेमकतस्य
 यदृष्टं करयति प्रवलः प्रियो वा परस्पर्धने स्वयं गृह्णीत्यर्थः अन्यथा दोषमाह इदं पूर्वोक्तकपलद्वयनिरस्पतः
 सजतः पुंस इति शेषः अधिबले प्रवले विषये प्रार्थना तर्ह्यनजि एहा विपत्तला अनर्थफलका अशक्तस्यापि य
 स्य न सक्तः प्रवलधने गृहणा सा प्रणिशिरोमणि गृहणं साहसवत् प्रनर्थकं कल्पते इत्यर्थः ॥६१॥ अथ शस्त्रा

शरप

स्वसंप्रसासकत्वाभिमानस्तत्राह ॥ अस्त्रवेदमिति ॥ अ इह जगति तापसेषु तपश्चिनां मध्ये यतैश्च निर्धारणं ससुमी
 जामदग्नमपहाय परशुगामं विनेत्यर्थः अस्त्रवेदं तत्ताधिगम्य भुजवीजं लेशालत इति भुजवीजं शालेनः गु
 मयं सप न्तस्य सूर्यः लनक्रियोपेक्षाया समानकतर्ह्यनिर्देशः कस्य वा श्रायुधं चरितः प्रायेयेयेन तत्त
 रिता र्थं सार्थं केगीयते न कस्याप्यर्थः अतस्तथापि तापसत्वाद किं चित्करस्य तेन सह संख्यमेव मुख्यमिति
 भावः ॥६२॥ ननु युष्मन्मगशरं द्राहिणः मम तेन कथं सख्यं स्यादिया शंख्यं ससं तथापि तावन्मगवधापराध
 समिष्यते इहाह ॥ अथ या नीति हयामुपि नापला त्वाहा एवापला दिस्यः किंति पतोऽस्मत्त्वा मिनः परिगृ
 हत इति परिगृहः तेन सिक्कत इत्यर्थः परिगृहः परिजने पत्न्या स्वीकारमूलये इति विश्वः मजोभ्यवा निअभि
 तत इति यत् तं ते कर्षणे लुट् तद्धनं न मयं अस्मत्त्वा मी अहमिह स्वेष्टवानेव तथाहि प्रमाद्यताम विमृश्य कार
 रिण इत्यर्थः दोषमेपराधं प्रजता आज्ञाता अज्ञानिता संवरेण निश्राया दयति रवत्यु नाज्ञाया पराधोगण्यत इत्य
 र्थः ॥६३॥ अथ सुहृदभावेन हितमुपदिशति ॥ जनेनेति ॥ जन्मसत्कुलप्रसूतिः वेवोजटा वल्कलादिः तेषां निय
 मः तेषां विरोधिनी विरुद्धा अस्ममेव विधां अपक्रिया मपकारं पुनः इतः परमीत्यर्थः माकृष्याः माकुरु करोते
 कर्तारिमात्रिः लुङ् वयो वयस्यं वाख्येव श्रुताभि नयकर्मणो आच्योरत्सहशीं वति मजिह्वा मशटां तयेति स्मर
 एत् अथेव वत्तानं दुर्मतिं पुरुषमिति शेषः उभौ लोकोदूषयति हं ती यु नयलो कदू विणी तद्विज्ञादिना उत्तर
 पक्षे दसमासः अथ त एति प्राप्नोति समासविषये उभयशब्दस्य स्याने उभयशब्दप्रयोग एव सा जुः यदाहृत्यटः
 उभा दुदातो निसमिषि ति निगृहस्येदं प्रयोजनं वति विषये उभयशब्दप्रयोगे माह उभयशब्दस्यैव यथा
 स्यादि सुनययुव इत्यादि भवतीति ॥६४॥ नासंप्रतं इत्यर्थः यदुक्तं मभ्यधा नीति तदेव स्फुटयति ॥ यदुमिति ॥
 सांप्रतं संप्रति एतर्हि संप्रति दानीमधुना सांप्रतमिह मरु पित जयदुमर्थयितुं नेछसि तथादिदौ कसादेव

नम्रत्विच्यधुराच्यधुमिदुनासिधः नयित्रयेयं हि सानाविदेवताप्यतिदानापराधोविहितत्वादितिभावः
 यसर्वतःप्रमानं गोपायेदिति श्रुतेरात्मरक्षार्थेति चेन्नेहाह दानुमिति हे अंगपदवीदनुमेवनतुहंतुमु
 निहादितिभावः समापियोगः सन्नपिकिंकिमर्थमग्रेविशिखंन्यवीविशः निवेदितां नू विशतेर्यं
 तात्तु टःप्रमिधावतोमगात्प्रपसरणेनेवआत्परदेवकर्तव्येयदवधीततत्त्वापलेमेवनहिंसास्यदि
 हादिनिवेधादितिभावः ॥६५॥ किंवहुनापरमार्थः श्रुयतामिहाहासज्जनइति॥ सज्जनोऽसिप्रतः
 पलेचपलस्यकर्मविजहीहे सज्जजहोतेर्लो टःप्रावहावित्तिकारः सर्वदाकइववाकोवासहिष्यतइवश
 होवाक्यालेकोरेवाशदोवधारणेअसहनेकारणमाधूहप्रनिभताः अपलापुनः पुनरकार्यकारिणे
 गुरुनविशालामैपियुगतवायवोवारिधिनिबद्धोभयतिउपमानुप्राणितोऽव्यतिरयासः ॥६६॥ न
 न्वयंकिरातः शुभितः किं कविष्यति तवाहा ॥ अस्त्रवेदविदिति ॥ अयं महिपतिः ॥ अस्त्रवेदवित्तिग
 लो गुरुसमर्थइत्यर्थः अतः पर्वतेभवः भूपर्वतीयइतिपर्वेष्टइतिप्रसयः मावजीगणः वनेचरबुध्या ताम
 माविज्ञासीरिसर्थः गणयतेमाकिं लुङ् इचगणइतिकारनन्वीदशक्रोतिमिहिवान्वसतितवाह
 गोपितुमितिमरुतुतदेवेदगंगाभुवंगोपितुरक्षितुमायादयुगार्धधातुकेवेतिविकल्पात्गुपू
 धूपेहादिना नायादेशश्रुतीयप्राच्यशैलेवासलेभितः प्रापितः रणतेकतुष्टकर्मणइतिवचना
 धंदणिकर्तरिकर्मणितः गतिबुद्धिहादिनाप्राणिकर्तुकर्म ॥६७॥ उपसंहरति॥ तदिति॥ ततः
 स्मात्पुनिनापलहात् मुनेः संबधिइदमगवधागोमयातिभिहितं सोऽमितिबन्धमूपतिरवोच
 तेशरदोहस्यचप्रसर्पणमेवप्रतीकारइहाह तत्रभवतेपूज्यायस्यामिनेअत्रभवानुव्याख्यातः

निजवाणदिशानप्रसर्पयन्त्यमपि सर्वसंपदः प्राप्नुहि सख्येनास्तीतिभावः ॥६८॥ ननुमात्रे तत्सख्यमे
 वरोच्येसकिमुनस्तान्मुलासंपदस्तथाह ॥ आत्मनीनमिति ॥ आत्मनेहि तंइति आत्मनीनेआत्मनिश्च
 जेनभोगोतरपदाश्वः उपतिष्ठतेसंगधतेउपोदेवपूजासंगतिकरणमिवकरणवधिविजितवक्तव्यादस्यनेप
 दं गुरुविनयादयः संभवंतिआपदश्चविशंतिव्यामपरिभ्योरमइतिपरस्मैपदमिथानेकफलभाजि
 आर्यसंगमेसाधुसंगतो अर्पिताम्रपदाकचमिबमास्मभूतसर्वदाभवदेवा ॥६९॥ नचापदरेववर्तितइ
 हाह ॥ दृष्टतामिति ॥ तिमेहेतिमिस्तौहणयुधामिः एतनाभिः अन्वितोभूपतिः साहायः ससर्पविधीयाय
 स्यसिधुः समुद्रइवोद्धतः किंतुसमसमयोमयादासेतुरिवससमयः तेनवारितासन्तसेननिर्देशनाह
 अयंमनोकहांतरेद्रुमांतर्धानेवर्ततेइतिशेषः अनेकहाकुटशालः पालाशीद्रुद्रुमागमाइसमर ॥७०॥
 अथास्मविज्ञापनमाह ॥ सइमिति ॥ स्ययान्स्थिरतरः रभप्रियस्थिरेत्यादिनास्यादेशः यश्चमूप
 तिः हरितोरंगमेकेतोरिदं ध्वजस्यलक्ष्मीशोभानजयन् अहिपतिइवस्थवीयः स्थूलतरंस्थूलदूरहादि
 नापूर्वगुणयणदिपरत्वेवो सहज्यासंज्यधनुर्वहतिहेमतिमन्मतिमस्यचमूपतेरनुकूलानुकु
 सख्येकुर्वीत्यर्थः मतिमतायाः फलमेतदितिभावः कुतः सरयाअनेनचमूपतिनाहेतुनासुखेनअत्ते
 शोनमिति तानिमनोरथातप्रमिवास्पसिप्राप्तसिधसंततिलकाच ॥७१॥ इतिश्रीमहापाध्याय
 कोलचलपल्लिनानाथसूरिविरचितायाकिराताज्जुनीयव्याख्यायां संघटापयसमाख्यायां त्रयोद
 शः सर्गः सप्तमिपकाण ॥७३॥ ततः इति ॥ ततः किरातवाक्यानंतरमुद्धतैः प्रग्लभै किरातबन्धोभिः अर्णवा
 बुभिः शैलइवपराहतोअभिहतः अतएवकुपितोपिपोडवः धैर्येनिर्विकरहन्तजहोनतयाजउपन्नमपि

१३

कोपसामयाप्रासेत्यर्थः तया हि साधयः सज्जनः सुदुर्गहं सुदुर्गदुरासदं प्रकंप्य अंतःकरणे वाते सुदुर्गहंतः करण
 अपि अर्थान्तरं ज्ञासः ॥ ११ ॥ सत्वशमिति ॥ सत्वशमिति सत्वशमिति सत्वशमिति सत्वशमिति सत्वशमिति सत्वशमिति
 गितं लिङ्गैस्तु द्वयमं गिभी रेव सप्रगवते इत्यर्थः शत्रुरेव शात्रवः स्वार्थे ए प्रत्ययः तस्येति तं अभिप्रायः उक्ति
 गितं शात्रवे गितं येन सः गिवावासां संवधिनी विस्तरेत स संगते न वे भाषिको द्वैकवद्भावः कृत्वा कुशला
 प्रमाणं कृते प्रधानी कृतं काल एव साधने येन सः अवसरो नितं विवव सुखि स्य पांडवः प्रपन्नं तं सरभ
 वसो भरहित इव वन्य आददे उवाच स्यर्थः ॥ १२ ॥ साह पूर्वकं तावदाह ॥ विवकेति ॥ विवका संयोगादिना
 आश्रित्वा वरुणस्य सारोपे वा भरणा नियस्यासा अस्ववतु प्रपन्नं तं शत्रुति वा कृत्वा सुखी यस्याः सा सं
 ज्ञासा भाषिते इत्यर्थः द्विषामपि हृदया निप्रसादयेतीति किं पुनः सुदुर्गहं गिति भावः प्रसन्नानि वचनानि
 निगंभी राण्याय गुरुनिपदानि सुप्ति उतरूपाणि यस्याः सा अत्र नुविमला लसन्नरणा सरस
 ती वाक् सुती रत्ने अकृतं पुण्यं कर्म ये स्तेषां न प्रवर्तते न प्रसरति किं तु सुकृती नामेव स्यर्थः भवद्वा
 णि जैव विधा सिधयाम् भाषा निमिभा वः अत्र कां न्तायिकं वाग्देवतां न प्रतीयेत तत्राये समासा
 किरत्ने कारः विशेषेण सात्र सायेना प्रस्तुत प्रतीत रत एव न प्रेतः भवं सरस्य ती सरि देदे गवा
 ग्देव तयो रपि स्त्री रत्ने वा पगया विश्वः उभवंतीति ॥ तेषां पश्चिमां विदुषां मध्ये सभ्यता माः सभा
 यां साधु तमाः साधु सभ्यो निपुणे वेतिका शिका या भवन्ति ये मना गते मनसा गृहीत मर्त्य वा वि
 निवेश य इति वाचां उक्ति स्यर्थः तेषु च कृत्वा वि उपपन्नै पुणः संभावित कौशलाः कति विदेव गंभीर
 निरुद्ध मर्त्य प्रकाशतां स्फुटतां न येति लोके तावत् एव ॥ इतार एव दुर्लभा स्तत्र विवक्तार तावापि
 निगूढाणां प्रकाशका स्तेषां सर्वमस्तीति स्तुतिर्वने चर वाच्य रहस्य स्वयमपि तां दृश एवेति हृदयं ॥

ति

य ५

॥ सा सुवतीति ॥ किं न वेति तं गुर्वि म विधेय संपदं अर्थ संप ॥ निस्तु वति अपरे विवक्ति तः उक्ते शत्रुस्य मृदुता
 मर्त्यं सुवतीति प्रते पुन वरुणो प्रतीतो स्थितायां व्यवस्थितायां सया सर्वमनोरमाः सर्वेषां शास्त्रा यस्वीना पुसा मनोर
 मा गिरः सुदुर्लभाः तद्विरसु सर्वमनोरमाः उक्ते भयं गुण संपद्येति भावः ॥ १५ ॥ समस्यति ॥ पुरवहतीति धर्मकार्य
 निर्वो ह काष्ठे रोयदु का विनियत्र स्यः अत एव समा रोपित मरः स्वमिना निहित साध्यादिकार्य भारयया ह मनु
 दूते संधि विपर्याया इति इमां शांत सी विनय योगीयादिकं भारती वाच्यं गुरुं विवक्तवर्त्तवा इति भावः समस्य सं
 याज्य प्रगल्भं निभी वं यथा तथा संपद यतार न येता व्याहरत स्यर्थः सया वने चरेण पि इत्यर्थः सता अपि शत्रु
 विरोध द्योतनाय आत्मा स्वयं वागिना वाचो युक्ति पटुतां वाचो युक्ति पटुतां गमी यमरः वाचा गमी निरिति
 मत्स्यं योगिनि प्रसहः धुर्व्यं गे अपि रेपितः अस्या चित इत्यर्थः रतये च त रस्यामि ॥ ति पकारः अवमनुः व
 पुष्पा की तभी वागी दूतो रातः प्रकाश्यत इति ॥ १६ ॥ वागीता मेवाह ॥ प्रयुज्येति ॥ रातं विनये सादिना समा संपत्तं
 प्रयुज्य विहो जन मा चरितं मित्र मित्र मित्रादिनेत्यर्थः न्याय्य न्याया दनेपत मिवावभासे अनेन वागिना मये सो सीति
 भावः ॥ १७ ॥ ततः किम त आता विरोधीति ॥ किं तु सिद्धे फल स्वविरोधि विघात क मिति द म समदा स्वेदन रूप कर्म कर्तुं स्वतो
 मती पतिर्भवता धुर्व्येति भावः किं न विचारितः विचारो हे तु माह ॥ भूति मिध ता इहा मुने ज्ञेयेति ॥ ना सह्यार तो
 सामर्थ्यं सालिना भूता श्रेयासां न योय स्येत न सार्थ नाशेन स मान सुख दुखेनेत्यर्थः अतु जीविता भूते न त पः स्वा
 मीहेते त्रियो ज्ञानिय म् सलु अत्र यथा सा मीहेत पात की श्रेय स श्रुभटः स्यादिति भावः ॥ त हि नो वा एः कगतः
 किम न्यत्र न्याय्यं तत्र ॥ १८ ॥ प्रवृत्ति ॥ प्रवृत्तस्य प्रयुक्तस्य प्रविष्टा रस्य प्रणशे ध्रुवः प्रवृत्तस्येति भावः तस्य न
 वृत्त्य प्रविणः शिलो ज्ञेयेते विमार्गं प्रत्ये वलं न यो न्याय्यं न्ये वलं विनय एं मार्ग एं पगा एण पगा समरः अ
 व विषये आर्थ जनाः मिले घनं सज्जन व्यतिक्रमे न युते हिय सा त क एण त सता मतिक्रमे अपा य मनर्थ दिश ति यति ॥

विवेकः पयःजननी जन्मनश्च वश्याः नादेरलोपहंतंति रस्ते ते करोति उपेक्षत इत्यर्थः ॥ १२ ॥ उव संतरन्ता
हमयेति ॥ अनेन हेतुना संधिविग्रहानेह लेन करोममया मृगान्तेतु व्योधस्य संबधीं हंते स्म अथ
अतएव नलोके सादिना वशी प्रतिषेधः विरुद्धमतिपरुषमाक्षीपव्यसि रस्कारवचनेति तिसि तं सो रं
ननु सख्यानेगी कोरेव र्णा र्ग ही व्यतीया शं व्यहशरेति अथ शराय मेव्यति दृष्टो विवयस्य तस्मात्तद्वि
विशतसर्पविषात शिशो मणिं जिघृक्षुतो ग्रहितु मिथ तो गतिं दशाले स्पते प्राप्नोति ॥ १५ ॥ इतीति ॥ इती
त्यमीरिता कृतमुक्ताभिप्राय मनील वाजिने श्वेताश्वमर्जुनं दूतो जयाय ते जसा प्रतापमवित्तज्वा
स्मानजिता कंगमिष्यसीति भीषयी हाव्यजिनी मुपेयुषः सेना संगतस्य प्रसन्नरूपस्य अर्जुने प्रती
तिशेषः विरूपचक्षुषस्य वकस्य समीपययो ॥ १६ ॥ ततः इति ॥ ततः पताकिनी पतेः सेनापतेरववादेन
आदेशेन अबवादाय आदेश इति सज्जन निहादवती शङ्खवती महाजम् सेनायुगांतवा तै अभिरुता
आदोलिता अतएव निनांद कुर्वती अभो निषि की नि संहति र्गवो मि स मूह इव चाला ॥ १७ ॥ रणयेति
तेनैव जैत्रो जयनशीलो नु नु कूल इत्यर्थः जयतः संबता प्रहादिया त्पार्थेण प्रसयः तरंगितं सेजाततरं
जं यथा तथा आलंभिता आस्थिताः केतु संततयो येन सः सह घने सोद्रे रं नु शीकरैः स घनां वृशिकर सु
रभिः सुगंधः समीरणे वायुरणाय वरां प्रदिशन् निवत्तरयन्निव वला तां पुरः शनैः प्रतस्थे च चाला ॥ १८ ॥
जयेति ॥ जयार वैवैरिनां जयजयेति शोभेः स्वेदित नौदैः वीराणां सिंह नौदैः प्रमूर्च्छितो वर्द्धितः शराश
रज्ज्यानां धनुर्गुणा नां तलवाराणां ज्याघातैरवाणां च ध्वनिभूधर राजकुक्षि वृगिरिगुहास्य संभव
न्प्रामा न्प्रयावर्तमानेत्यर्थः गभुवं कं पय निवदिशस्तसोरे व्यानिशो केतप्र संयोग देगुणः अ
त्र मूर्च्छा पदार्थे स्प विशेषणं गसां संभवन् ॥

तनुवाक्ता व्यलिंगरूपं गिरिकुशो याद्वेने राधयस्यापि व्योलेरपि कारं कालाते भ्यश्चेयमसंभवेति सुव्यंज
कं विना साध्य मानोपा तमूर्च्छा गुण निमित्ता प्रतीयमाना क्रियस्या त्रेक्ष मृगागिभावेन संकीर्यत इति
संदोषः ॥ १९ ॥ निशातेति ॥ निशाता स्तीक्ष्ण अतएव शोभा भूषण श्रयेषु ते पुनिशत रौद्रेषु विशेष
णयो रन्यतरविशेष्य लवि वक्ष्यामि यत्ना द्विशेषण समासः वने सीदति ते वने सदा चने चरान्तो स
त्सु द्वेयादिना च्छिपतत्सु रेषे वहु लमिति अलु कहेति व्यायुधेषु हतिः शस्त्रे पिपुं स्त्रियोरिति केशवः ॥ २० ॥
विग्रहैः संकातमूर्तिभिरतएव विक्रसतां विरुत्तरतां गतैरतएव ककुभां दिशामंतरमव काशं प्रदीपयति प्रज्य
लयद्भिरिव स्थितैरि सु त्रेक्ष मृगैः सूर्यस्य मादुपधा याश्चेति मतुपमरी ॥ २१ ॥ विभिः करैः भानुः करो मरीचिः
स्त्रीपुंसयोरिसमरः विपुस्फुरे बभासे स्फुरते नी ये लिट् ॥ २२ ॥ उद्धृतेति ॥ उद्धृते नो नते न वक्षसा स्पगितमाध
न्नेमकममतादि सुखेन सः विक्रश्मा कुरु मतएव विस्फारितं निघो वितं व्यापमंडले येन सविभुः शिवः आ
यत्तं प्रसृते पक्ष ॥ २३ ॥ यं पक्षं यं वितस्य मति म्ना व्याप्य पक्षः साध्यो गरुत्पार्श्व सहायवलमिति च्छति वैवैयं
ती ॥ गणनां मध्यगे मध्यस्थापि उपरिवोपरि स्थित रवव भौ सवेन्नितत्वा त चाललित इत्यर्थः ॥ २४ ॥ सुगेव्यी
ति सुगेन दुस्वेन वागं सेच्छति सुगे सु दुर्गे तु च समविषमद्रेषु इत्यर्थः सुदुरार पि करणये अणव
केव्यः अतएव टिलोपः तुल्यविक्रमे तर्वा च वा त्सम संस्यारैर्जवा द्वे गदहं पूर्विकया अह महमिकया अहं पूर्व
मह पूर्वमि स हं पूर्विक्रिये समरः मनो जहा ध्वज प्रसयः यिया सुभियां तु मिधुभिः याते सनेता दु प्रसयः
गणे प्रय मेर विधुदेन निरुद्ध मत एवा कुला कुला मा कुल प्रकार प्रकारे गुणवचनस्येति ॥ २५ ॥ विभिः व
नो नैरुद्धा संनिरुद्ध प्राण मिवा वला वि सु प्रेक्षा ॥ २६ ॥ तिरोहितेति किरात सेन्ये स्तिरोहिता निषेत्ता

वे५

निष्प्रभानि कुंजरोधांसि गतवस्तुतया नियासांताः अतएव सहस्रातिरिक्तं उतातं समं प्रवृत्तानां प्राप्ता
 वस्तुतया विधाय च धायेरिति तारिक्ती कृता भुवः क्षणं निमृताया विमृता धर्मो भेजिरेरव प्राप्ता इ
 वेद्युत्प्रेक्षा सैवैर्यामुवा व्याप्राप्ता उता नः प्रतीयते ते मुक्तास्ता एव निमृताः प्रतीयते इत्यर्थः ॥ ३३ ॥
 पृथ्वीति ॥ पृथुभिर्विशालैरुभयः पुरोभागे पर्यस्ताः क्षिप्ता बहो लता ततो यया सा जवानिले
 नेवगमरुतेन धूर्णता मा ॥ ३४ ॥ मितांशालाः सर्जितरुश्च दना निज्यया ॥ यासां शालः प्राकारवक्ष्योः
 शालः सर्जितरुश्च इति शास्त्रतः परितः सर्वत्र विसर्गाणी प्रसरण शीलागणा धिवातां संतति समूहो
 वना न्यवाची वन्युज्जानी वन्यकरे सुत्प्रेक्षा ॥ ३५ ॥ अथावृष्टिः प्रलोके रज्जुने विशिष्टं नगणातां य०
 तदभियोगमाहा तदिहादि ॥ ततः सद्यः सर्जवंसातः सारं तपस्यया तपश्चर्यया तपस्येतेः कषांतास्त्रि
 यामप्रत्ययेराप्रतनुं केशमत एवमदस्तुत्याक्षामं केशक्षोभमभूति निवृत्तकारस्पमकार ए
 केवारणमेकाकिने गजमिव स्थितमित्युपमा पुनर्नृजतां राज्ञां निधनाय नाशाय परिच्यते तं ते
 जश्विनमत एव दिशो दहंते जातवेदसमिव स्थितमित्युमेवा ॥ ३५ ॥ अनादरेति पुनश्चानादरेणाव
 गणनया उपातोतिषंगादुद्यतोद्यतश्चैकः सायको येन ते तया नुकूले सह दीवजये स स्पृहं जयं
 तमिदं ते पुनश्चापूर्णे न्यूनः प्रतिकारो वाणा हंरु प्रत्यर्पण रूपेण स्पृशेता एव पे लवो लघुसासि
 न् ॥ ३६ ॥ प्रतिकारपेलवे वलो दधौ सेना समुद्रेशेनै रसंभ्रमेण नयने दृष्टिनिवेशयेतमिति वीरस्य
 स्वभावाक्तिः बलमुदधिरिवेति उपमितसमासः येषां वा सहवाहने दिव्ये सुदकस्योदादेशः ॥ ३७ ॥
 निषण्णमिति ॥ पुनश्चापदा प्रतिकारस्य कथने नपायिनि स्थिरे शरासेन उक्तविशेषा विनिर्दिष्टे येष्वेव निषण्णे प्रकृते

य०

सा

सामोवस्थितमपि निर्विकारमयत एवात्तं घनीयमति कर्मणी यमत एव निवा तं निष्कं पंवाताभावा निष्प्रलं
 निवातावाश्रयावातामियमरः श्रीपगा पतिं समुद्रमिव स्थितं ॥ ३८ ॥ उपेयुषिमिति ॥ पुनः श्चादूरे समीपे पतितस्य
 दृष्टिरो वराहस्य चिह्नादि ह्यादिनिः बद्धोद्धेतो रूपेयुषी प्राप्ता मंतकस्य वद्युतिसां विभ्रतं धारयं तं तथा विद्विजे
 रध्वरे यज्ञे यज्ञः सवोध्यरो याग इत्यमरः दूतमाह ते पुनो गे समावेदितः संपुंर्यस्य तं पशूनां पतिरुद्रमिव स्थि
 ते निजेनेति पुनः अविजेन नैसर्गकेण भूयसा बहुलन धैर्यमेव गुणं ॥ ३९ ॥ तेन विजिताम्यगौरं विजितम
 न्येषां गौरवंगो भीर्यं यस्मिन् कर्मणि तद्वत्तया तया जीभीरतां दुरवगा हं ॥ नीतं अतएव घनाः सांद्रा उरवो म
 हस्यस्त्रीरुधो लताश्च यस्मिन् तेन घनो रुवीरुधाव नोदयेनारण्य प्रादुर्भावेन संधकारी कृतं दुरव
 गा ही कृतं मुत्तमा ॥ ४० ॥ चलमिव स्थितं संमंततो धकारो यस्य सरति विग्रहः ॥ ४१ ॥ महर्षभरति ॥ महर्षस्य स्व
 ध इव स्वर्क्यो यस्य सतं उपा न पूर्वपदवा दुरारं स्वर्क्यो यः स्वर्क्यो भुजशिरो सोऽस्त्रीयमरः प्रवृत्त
 केधरं स्पूलग्रावं प्रथग्गीवायां शिरो धिकेधरे समरः बहूक्षितं प्रमहक्षितं तटं तद्वृद्धेन न करि न वक्ष
 सोपलक्षितं महाभद्रा दुष्टे भारवती महिं समुज्जिहीर्षुं दुष्टराजकार्त्तवात्समुद्धर्तुं मिधुमत एव महतोऽर्ण
 वातज्जातीं समुज्जिहीर्षुं कुविशेषण विशिष्टं मत्स्यं वराहमिव स्थितं अथ साधर्मो दियमुपमा श्लेषः श
 द्मावंधर्म एतस्य विधानादिति रहस्यं ॥ ४० ॥ हरिदिति ॥ पुनः श्चा हरिमे लिश्यामं कैरं तमलिश्यामं लोदय
 विग्रहमुदारमूर्तिं ॥ ४१ ॥ सप्तान् परिभूयति रक्तस्य प्रकाशमानं जलमेवादशो भुक्कुरस्तासि ॥ ४२ ॥ मुमालिनं
 सूर्यमिव मनुष्यभावे मनुष्यरूपे स्थितं पुरातनं पुरुषं यो वदसीत यो वननिवासिन राय एव सहचरो नरा नाम
 स एवायमिदं ॥ ४३ ॥ गुरुर्विति ॥ गुरुभिः क्रियारभतां फले रलं कृतं सफलकर्म रं भमियर्थः जगत्प्रमाथितो
 जगधिजयिनः प्रतापस्य तेजसो गतिस्स्या तं अतोऽस्मि बहूनां एकलक्ष्यं सुज्यते इति संदर्भायः अनील वा

जिनमर्जुतंगराप्रमथादयस्तपायेयसोययतासोयभरितावार्बिकाइत्यर्थः यनामेघाइवाच्यमिति शेषः
 क. समासेदुर्ध्रापुरित्यर्थः ॥४२॥ यथास्वमिति ॥ पुरापूर्वस्वमनतिक्रम्ययथास्वमेकस्वएनेनेत्यामीति ॥
 ताः काक्षिताकवितावाविक्रमयेतेषां शत्रवः सणाभ्युतिप्रभावात्कृततेजसात्तप्रभावाः सतोप्रतिपत्तिमूढता
 मज्ञानमोहाधतांययुः तथाहि महानुभावोऽतिप्रतापः पौरुषं पर्येष्टितं प्रतिहन्तिनाशयति ॥४३॥ तत इति ॥ तत एवैक
 स्पाशलेप्रवेष्टितावास्थिताभ्यन्योन्यवलोपयतिरन्योन्यशस्त्रवैद्यजोयेस्तेर्गौ प्रमयेस्तज्जुनेक्रिया
 धारणात्सप्तमीसंयुगपदेवप्रजर्हं प्रहृतेभावेलिट् तथाहिसाहायसाध्यासिद्धयः कार्यसिद्धयोमहादयानां
 महानुभावानामपि संयेनवतिव्यापाशयेवातेवाभावसातातांसंयवतितांसंभूयकारितांप्रदिशतिअतो
 गणानामपि संभूयकारितं नदोषइतिशेषः ॥४४॥ किरातेति ॥ उरुभिः प्रापे नोदितांप्रक्षिप्ताउपातरहसः प्राप्तेवणा
 प्रवतपत्रध्वनयः संजातपक्षस्वनाशिलीमुखावाणमहावनादुन्मत्तसः कपिगंतुत्सुकासायांरुविश्रो
 षण्विक्रियाप्रखगइवकिरातसैन्यात्संमत्तउत्पेतुः ॥४५॥ जंभीरति ॥ जंभीरंखेपुगंभीरंजहरेजुमही
 न्ततः सानुषुजैप्रतिस्वनासौर्भेशमुन्मत्तिनेनोत्थापितेनदीर्घकृतेनजवादुपेयुवाप्राप्तवताधनुषो
 निनदेनदिशविभिद्यमानविदीर्णमजाइवदध्वनुः ॥४६॥ विधूनयंतीति ॥ भूरुहंगरुतानिवनानिविधू
 नयंतीकेपयेतीति ॥ रोहितान्याद्यादिताभ्युपांतप्राताप्रदेशानभोतरिस्त्रिंशंतराणिचजयासागा
 मार्गणावलिः प्रमणशरसंहतिरनिलेनेरितापेरितामहीयसीवद्विरिवरंवितेवेविस्तारयामास ॥४७॥
 त्रयीति ॥ अरुतांत्रयेषणसात्कालाध्वनारयंतसंयोगेद्धीतीयाप्रतिलाशयोवायुभक्षकस्यस्तशस्ये
 स्यर्थः तथारण्यप्रहृष्यतोऽरुं कर्तुमुत्सहमानस्यक्रियाव्यादिनाचतुर्थीजिह्वोरर्जुनस्वपुषि
 पावमुपचयंप्रयातिगच्छति सतिशिविलेन प्रागिति शेषः वर्मेण कवयेनेविदुषोवातेतरकरणी

यंजानतेविमुत्प्रेक्षासत्तरंशिघ्रंघनत्वंदृष्टमीयेप्राप्तमनमयाऽनुपयोगादितिभावः इणकर्मणि
 लिटा ॥४८॥ तंवेष्टितिशस्त्रेषुरोधसीयावप्यौसमंततोवितसव्याप्यपतत्सुसुधनुर्दुधूषतः
 केपयतः पूजदितोवेतिविकल्पादिभावः तस्यार्जुनस्यसंवेदिनीभीषयतेइतिभीषणनद्यादि
 हात्सुटविनिपातशंसिनीविनाशशून्यकद्विविशेषणोत्केववलेषुसरोषंपपात ॥४९॥
 दिशइति सयंकालेः कालांतेकालः सइवदारुणोदोद्रोमुतिरर्जुनइषुभिर्दिशः समूहनिवएकत्र
 समाहरन्निवअन्यथातासापारदर्शनंनस्यादितिभावः रवेः प्रभाविक्षिपन्निवाधः प्रक्षिपन्नि
 वोन्यथासाकथंनदृश्यतइतिभावः तथातिलेव्याकुलयन्निवेषुगोलांतरालेअधूर्णयन्ति
 वेतस्यतथागतिविद्यातत्वादितिभावः सशैलान्क्षितिंचलयन्केपयन्निवतथासंक्षोभादिति
 भावः चन्यालगतिमकरोत्सर्वत्रेवशङ्खुत्प्रेक्षायां ॥५०॥ विमुक्तमितिप्रासंसितप्राकांसितः
 शत्रुविजयायैस्तरुमहमिकयाशत्रुविजिगीषद्विरित्यर्थः वनेचरेरेकावसः ॥५१॥ संसमकालं
 अयेतसंयोगेविमुक्तंप्रयुक्तंमेनेकं वक्रायुधंजातावेकवचनं सोज्जुनः क्रियाफलमतिपा
 तितोऽतिशयतकालइवअतीतकालस्यकर्मणानिःफलत्वादितिभावः अंतरामध्येअंतरामध्ये
 शरैर्निजपानविच्छेद ॥५२॥ गतेरितिपांडुनेदनः परेषामविभावनीयतांलयुप्रयोगादन्यत्र
 गूढप्रयोगादृश्यतामप्रकाशतांचगतेविपदमनर्थनिवारिः विदूरगैः परमंडलेप्रविष्टै
 स्सर्वहृत्फलैरायतागैर्महात्माभैः फलेकाणाग्रलाभयोरितिशास्वतः शरैरुपायैः समा
 दिभिर्दिवभशमुपनिः प्रवृद्धवर्धवश्रमात्रसाध्यात्प्रकृताप्रकृतप्रलवः उपमेतिकेचित् ॥५३॥

दिव्यशरीरादिवोतरिहात्पचिव्याभूजोला द्वाक्कुभामडलान्मुउत्ततिमेतेजसोर्कस्पविवाद्वाश्रया
 वासकृद्विहृष्टात्कर्मकान्मुनेःशरीराद्वापततीति तेगणश्रमिमेतिरेअन्यथाकथंममीविश्वमे
 तेह्यशरीराः संजाव्यमितिभावः अत्रसर्वतः शरसंपातदर्शना संभावनया पचिव्याक्षितामन्य
 तेमस्योपादानां त्रेष्वास्याचप्रतीयमानाव्यजका प्रयोगानशद्वा दस्तु संशये ॥५३॥ गणेति ॥
 मर्मविदारणैरपि मर्मस्यानामेवविदारयद्विरपिगणपिपानं परसुतां मरणमविधाया कृ
 त्वा निजैस्तोषामर्मस्यत्वादितिभावः तस्यमुनेः पप्रिभिः शरैः कृतापराधैरिवस्वामिकार्यकरणं
 स्या पराधैरिवेतु त्रेष्वा अधोमुखैः सज्जिर्जवाङ्मि मवान्ततीयेतिचक्रमे प्रविष्टइत्यर्थः
 लेजितस्य कश्चित्तिलं च नमुचितमितिभावः ॥५४॥ द्विषामिति ॥ प्रथममुक्ताः शिखीमुख्या प्रथमे
 मुनिशरीरादिवोतरिहात्वरणनिवर्तने विमिययाक्षतीः प्रहारांश्चक्रिरेता सुक्ष्मेतीषु पुनयश्चात्प्रमुते
 मुनिशरीरे जपेते नपतितेपि कृपेण दौषपातादितिभावः तथाहि अरुं तुदं पीडितपीडनं सताम
 गान्धरोविषयः संतः पीडितपीडनं कुर्वतीत्यर्थः नहन्त्या द्युसने प्राप्तं नातं नातिपरिस्तमिति
 निषेधस्मरणदितिभावः अरुर्वरणं तुदंतीत्यरुं तुदाः अरुर्वरणे स्त्रियां मर्मइत्यमरः विधरूपे
 स्तुदइतिरवप्रत्ययः अरुद्विषेयादिना मुमागमे ॥५५॥ समुद्रितेति ॥ यावतो रातयो यावदरा
 तियावदवधारण इत्यव्ययीभावः यवदरातियथा तथा समुद्रिता श्रान्तिसंख्यायामुक्तामुनि
 चापात्सहसंभूयैवनिर्द्यतीनि क्रमंतितादकतस्यकोशलमितिभावः यातेः शतरिणीपमुनिवा ए
 संहतिरुपापतेः मूहिमाशोः पभापंकजा वलिमिवसंकेत्यनिनाय ॥५६॥ अजिह्वेति ॥ अजिह्वे

स्वरूपसौगत्यानायावकं अन्यत्रतुजिह्वस्थानप्रवृत्तेनभवतीतिअजिह्वसंश्रोजिह्वमोजस्विने सप
 वतमं च जेह्वं च उभयत्राविश्रजिह्वशब्दान्निसतादिहृतिविन्मते लुगितिलुकटिलोपश्चमो
 घमवयवश्रवणेन निरंतरव्यापारे व्यज्जातव क्रीषु क्रियासु ह्येदनमेदनपातनादिकर्मसु पृथग्मे
 दननियोजिते कर्मो नुगुण्येन विनियुक्तमित्यर्थः प्रथममुनेशरीरे मुत्साहनिवकीरस्वस्थाधि
 भूतं प्रजानिविशेषमिवत्यर्थः सादिता विकर्षितो विद्विषः सादयितुं प्रतिकर्तुं न सेहि रनशकुत
 स्यात्साहबदेवशरवर्षदुर्द्ध्वं अभूदितिभावः ॥५७॥ शिवेति ॥ अनेकदेशगतानादेशाः शि
 वध्वजिन्यो हरसेना उज्ज्वलो मयूषा इवे सुपमितसमासः अन्यत्रोग्रववइवमयूषा इतिमयू
 रव्यजकादिहा समासः स्तेषामालोकीति तेषु मयूषमालिने विह्यादिह्यादिनिः एकदेश
 स्थ एकत्रैव स्थितं तं मुनिः कं प्रजा इव युगपत्प्रतियोधं योऽस्य योऽस्य प्रतिस्वयं विमती
 सादिना यथा र्थे विष्ठाया मव्ययीभावः अग्रतः स्फुरंतं निदध्नुः दधध्नुः ददशुः यथैकोर्क एतै
 रवस्थितोपिनादेशस्यानामपि प्रतिपुरुषमेवाग्रवर्तत इति युगपत्प्रतीयते तद्वद्वा एव
 र्षी मुनिरपि प्रतियोधं तथैव प्रहमादित्यर्थः ॥५८॥ मुनेरिति ॥ प्रकोपादमर्षादिव विषकसमेत
 तेऽप्रायतागधत उग्ररहसाऽतिवेजेन मुनेः शरीरे एत कविशेषेण तमाहानिलेन व्याप्य
 निदाघजंग्रीष्वात्परजश्वनिधूति तं व्याहते तद्वत्प्रथमसंज्ञं संजिनीं विधिनीमविधिना मनु
 मितियावत्प्रातिमनवस्थानमियाय प्राप ॥५९॥ अथत्रिमिर्विशेषकमाह ॥ तपइति ॥ एतः
 मुनिस्तपोवलेन भूयसी वकीरदृश्या स्तनुरात्मनः शरीरादिविषयसङ्का इवृत्तिरस्यति प्रेरयतिस्ति

स ४

सायस्यां तथा सोमं नमः संधिं न्यातया तथा हं नैव ये सूर्यः पराधुखतयारखेव पुर्यो न पलायते न
 सूर्यः केतो कृतो ध्वजी कृत उच्चैर्महातवा नरो येत तं तं पुरुषं कपे ध्वजमिष्यथः कृपादया आविवेश तदीयां
 दुर्दशां दृष्ट्वा कृपाविवेश भूदिसूर्यः यमकालं कारः ॥३॥ ततश्च बुधं करुणं सज्जह ॥ आस्था मिति प्रास्थं यत्न
 मालेव्य आस्था चाले वनस्यो न यत्नाक्षेपे बुधं च त इति विश्वः वशंतीते बुधुः दुष्टे दुष्टे क्वरति बुधिवये अ
 नुकेपया महतां माहात्म्यं महाभुभावसं व्यक्तिसु दता माया तिततः स्वपोरुष निजिते बुधं करुणं भूषणमेव
 महतामिति भावः ॥४॥ स इति ॥ अस्मिन् स हवर्तत इति सासि सरवः अस्मन् सुवर्तिते प्रेयं यति सु सु वा ए
 पु प्रेरणे इति धातो सत्सु द्विषे ह्यदिता किं प्रसुभिः सहवर्तत इति सासु सुः सवा ए अस्ते सिध्यंते श
 रा अनेने प्रसोधतुः अकर्तृत्वं कारके संज्ञा यामिति वज्र आसेन सहवर्तत इति सासः सवा पः सर्वत्र ते
 न सहेति तुल्ययोगे इति वहुव्रीहिः ये या या त व्यापा न सध्या प्रयेया अमा त व्यापा त विने व साध्याः अयो
 यदि नित्यं प्रयः तेषां दूयानां मायं स्वर्गज्जादिलाभं याति प्राप्नोतीति चे पापे यं मयः अये भुभाव हं देव या
 तीत्ययः सवा सो स च ये जाये जाय या जयः उभयत्र व्यापातौ पसर्गे कां तथा ललति विलसतीति लल
 लले विलासे पया यव अलोलः अ न पलः शशिन इशः शिवस्तस्म शिशुः स्कंदस्तं एण हि न स्तीति
 शशी शशिशुशीः किं पशसं नृत्त गतिं कुर्वत् शशालुत गता विति धातो शत प्रययः सोर्जुनः लीलं
 शोभां ललो प्रापला आदाने एकोक्षरपादः ॥५॥ त्रासेति ॥ सोर्जुनः त्रासजिह्मया ह्निष्य यथा तथा यतो
 गच्छतः पलायमानाति सूर्यः एतां नाकान् मंदमेवायं न्विष्याय अनुजगाम तस्या हि महो जसो महाभुवाः भग्न नृप
 लायमाना नृ सूर्यः अतिपीडयितुं ने धृति हि अतो मंदमिया ये सूर्यः ॥६॥ अयेति ॥ अथ ह सतात न जगद रंता
 त्मयमानेन अये सा नि स्थितेन तन्निवारण यतिर्यगा गतेन स्थिर कीर्तिना स्वयमभंग इति भावः किं

त ६

दायस्तमेतस्य कीयगणभंगार्त्तं वतस्विन्नचितेन सेनाया स्कंदेन पार्वती नंदन स्कंद सेनानी रणभू गुरु इत्यम
 रः ते गण जगदिरे उक्ताः आस्य भवान्निरोक्ष्य मे ततः ॥७॥ अथैकं वंशंति मिश्रलोके स्कंद वाक्य माह ॥ माविता सिद्ध
 सादि रं तं व्यं रणीयं कीडा वहुल गृह एतं भावे तव प्रययः संयतं युद्धं समुदायः स्थिरं संयतं सन्निपाजि समि युद्धं इत्यम
 स प्रेरं रं तव संयतं येषां ते समरं तव संयतः तुल्यक्रिडा संगरो इति तेषां संवापने समरं समाप्तं मोविहा सिद्धं मायुज
 तज हते मर्ति लुडः मध्यमवुध वन सु एण असुर गण ये सौ भवद्विरिति शेषः अगते रिव गते प्ये इत्ये रिव किं किं
 मर्षं यशः संतं नैयुक्तमिष्यथः ॥८॥ विवस्वदिनि ॥ विवस्वदं सु संज्ञे व ए सूर्यकिरणं संपर्कं ए हि गुणीकृता नीते प
 जो सिधे षां ते तयोक्ताः मोघं व्यर्थं उही एण उद्यताः गुरी उद्यमन पातो कर्तृ कः वोयुष्माक ममी महासेना यो ह सं
 तीवत्युत्प्रेक्षा किं पलायमानां स्वद्वैरिति हासः ॥९॥ वन इति ॥ वन सदा वने चराणामवने क्षरके वने मार्गमगा
 संवधिने मार्गं पथात् उवेयुषां पलायमानानामिष्यथः युष्माकमिति शेषः बालो ध्वनि रखा म स्तीति वाक्ये ध्वनि म
 दिः व ए शब्द इति धातोर्ध जता दर्श आदिभ्यश्च प्रययः एकदा द्ववयो भेद उक्तं नर लयो उलयो सो ह त सशर्को
 र्ववयो रपिन मयो न एयो अतो ते सवि सर्ग वि सर्ग यो रभेदः उक्तं न सविदुका विदुकोः स्यादभेदेन के त्म न मि
 ति वाक्येः शरे समासते समासजितं अश दुःखं तत्के न शान्ति इति के नो पायेन शान्ति इति विचार्या मी र
 यः ॥१०॥ पाति तेति ॥ पाति तं भ्रंशित मुतुंगं माहात्म्यमनुभावो येः सैः संहता आयता कीर्तये सै युष्माभि रिति
 शेषः कां गुर्वी आ पदं हंतुं न कंचिदपीत्यर्थः आयाते युद्धा निवृत्तिः सैव सा संकृतं अतः स पापादप्यन किं नि
 धित फलमस्तीति भावः तदुक्तं मनुना य सुभीतः परावृत्तः संयामे हन्यते परैः भर्तु र्यच्छते किं चित तत्सर्वं प्रति
 पद्यते यस्यास्य सु कृतं किं चिदमुत्रार्थमुपाजितं नृत्तं तत्सर्वमादते परावृत्तं तं हतं तस्य स्थितिः ॥११॥ नेति
 किं न प्रयमसुरो देवानां नागो वाप न्तगश्च पन्नैश्च न धर सस्यः पर्वताकारः आठार्य धर पर्वता इत्यमरः संस्था
 व्यवस्था प्रलपि समेत्याकार मसुखिति वै जयंती रादा सेन किं तु अयं तु सुखयतीति सुखं सुखसाध्या इत्यर्थः

३७

१८

२१२

ध. प.

म. स. न.

न.

नवाभोगोमिलवप्रयत्नः महोत्साह इत्यर्थः अभोगो वरुणो धने पूर्णं पूर्णं ता यत्नयो रपीति विश्वः धरणी स्थः भूत
 लवती राजसौरजोगुणप्रधानः नापुरुषो हि कवश्चिन्मानुष इत्यर्थः पुरुषा पुरुषानरा इत्यमरः अतो न पलाय
 नमुचितमिति भावः गोमुत्रिकावधोयं ॥ १२ ॥ मंदमिति ॥ एषः मुनिः ध्याय कपया इच्छुल्लोशास्वामिवेषुल्लो
 मस्य न मंदं क्षिपन्वो युष्मा नूपश निव आगता वस्त्रं ह्ययथा तथा जयनेषु प्रणदति चोदयती किमतः परं कश्चम
 स्तीति भावः ॥ १३ ॥ नेति ॥ पदेषु दस्तावता ॥ ना ॥ ना ॥ उन नुनः ॥ नुनो नः ॥ ना ॥ अना नाना नानाः ॥ ननु ॥ नुनः ॥
 अनुनः ॥ ननु नूनः ॥ ना ॥ अनेनाः ॥ नुन नुन नुन ॥ अस्यार्थः ॥ हे नाना नानाः नाना विधा स्याः ॥ उनेन त्रिक
 ष्णेन न नुनो विधूतः ॥ उन नूनः यः सः नाना पुरुषो न तथा नुनः ॥ ऊना येन स नुनो नः ॥ ना ॥ पुरुषः अना
 ननु अपुरुषः खलु उना जीत पलायमानस्तु किं वक्तव्यमिति भावः किं न नुनः इतः स्यामीयस्य स नुने
 नः संभवतीति न नुने नः न नर्थस्य न शब्दस्य सुप्तेति समासः स नुनोप्यनुनः यूयमनुनस्यामी
 कस्या र्प्रनुन एवेति भावः नुन नुनान् प्रति नुनान् नुदति इति नुन नुन नुत् प्रति पीडित पीड
 केः अनेनानिर्दोषो न भवति नान्तं नापि परिहृते मिति निषेधादित्यर्थः अयं ये ता दृष्ट इति न पलायित
 व्यमिति भावः अथ मे कव्यं ज नः अं सस्तकारोऽत्र न दोषावह नं सवर्णस्तु मेदक इत्यभ्यनुज्ञा
 नात् ॥ १४ ॥ वरमिति ॥ कृताः पूर्वमुत्पादिताः ध्वस्ताः पश्चान्नष्टाः स्ते कृतध्वस्ताः पूर्वकाले सादिता समा
 सा कृतध्वस्ता गुणयस्य तस्मात् पुंसोऽसंतमगुणो निर्गुणः पुमान् वरं मना कप्रिये वरं क्लिबे माना कप्रि
 यमिति विश्वः तथा हि प्रकृत्या अमणिर्मणि रहितोऽलंकारः श्रेयान् व्युतोपलः व्युतरत्नो न श्रेयान् उप
 लपस्तरे रत्न इति विश्वः पलायितुः सुरादसुर एव वरं इति भावः अत्र समासविरोधयोः प्रतिविंबकरण
 दृष्टं तालंकारः ॥ १५ ॥ स्पंदना इति ॥ स्पंदते प्रप्रवंतीति स्पंदना जवनाः स्पंदना रथाः नो संति नद्यादिना

सर्ग
१५